

HOLMI

XXIII. évfolyam 4. szám

2011. április

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő),
Radnóti Sándor (bíráló), Várady Szabolcs (vers), Závada Pál (széppróza),
Szalai Júlia, Voszka Éva

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter,
Göncz Árpád, Kocsis Zoltán, Lator László,
Ludassy Mária, Nádasdy Ádám, Rakovszky Zsuzsa.
Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

TARTALOM

- Csűrös Miklós:* Rába György halálhírére • 415
Lator László: A tenyészet lélegző tengere • 416
Balla Zsófia: Búcsú nélkül • 418
Mesterházi Mónika: Beteglátogatóban • 419
Ferencz Győző: Felfüggesztett viszony • 420
Albert Zsuzsa: Próbaidő. Gondolatok Rába Györgyről • 422
G. István László: A benső végtelen felé. Weöres Sándor versfogalmazó füzetéből • 423
Várady Szabolcs: Oronte szonettje • 432
Molière: A mizantróp (*Részlet*) (*Petri György fordítása Várady Szabolcs igazításaival*) • 435
Albert Babinot: Nem szánva a halottakat • 437
Jacques Pelletier du Mans: Itt az arányelméletben járatos aritmetikus beszél • 438
Marc de Papillon de Lasphrise: [Marot-ban tisztelem...] • 438
Noémi iránti szenvedélyes szerelem • 439
Jean de Boyssières: [Engedd, hogy két karod...] • 439
Pierre de Marbeuf: Szonett (*Somlyó György fordításai*) • 440
Komlós Katalin: Carl Philipp Emanuel Bach ma • 440
Nagy Márta: Komfort • 446
Egykor, de nem igaz • 446
Závada Péter: Preghiera invernale • 447
Résistance naïve • 447
Tenigl-Takács László: Éjjeli sofőr • 448
Ács Margit: Kontárok ideje • 459

- Babiczy Tibor:* Éjszaka • 480
Szélkerék • 481
- Fekete Anna:* Szív, bocsánat • 481
Január, te szép vagy • 482
Óhaj • 482
- Villányi László:* A szétvert szekrény • 482
Új élet • 483
- Halasi Zoltán:* Pódiumbeszélgetés • 483
„Hol volt, hol nem” • 490
- Jizchak Katzenelson:* Ének a kiirtott zsidó népről (*Részletek*
(*Halasi Zoltán fordítása*)) • 493
- Lázár Bence András:* Engedni vagy tartani • 499
- Vécsei Rita Andrea:* Tacheles • 500
Berlin, • 500
kopákábaná • 501
- Kovács Mikó Edina:* A Magányosan Sétáló Macska reggele • 502
- Kőrösi Zoltán:* Magyar Pamut • 503
Szabadság • 504
- Joseph Conrad:* Kísértet a hajón (*Mann Lajos fordítása*) • 506

FIGYELŐ

- Weiss János:* Születésnap csokor (Heller Ágnes:
Filozófiám története; A filozófia
radikalizmusa; Az érzelmek elmélete;
Rózsa Erzsébet: Se félelem, se keserűség.
Beszélgetések Heller Ágnessel) • 524

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál. Vörösmarty Társaság
Levélcím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág
Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál
(Bp. VIII., Orczy tér 1. Tel.: 06 1/477-6300; postacím: Bp. 1900)
További információ: 06 80/444-444; hirlapelofizetes@posta.hu
Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címén (1092 Budapest, Ráday u. 11–13.)
Előfizetési díj fél évre 2500, egy évre 5000 forint, külföldön 50, illetve 100 euró
Tördelte: Kardos Gábor. Nyomtatta az ADUPRINT Kft. Vezető: Tóth Béláné

A HOLMI honlapja: www.holmi.org

ISSN 0865-2864

Csűrös Miklós

RÁBA GYÖRGY HALÁLHÍRÉRE

A halál tudata, bizonyossága a kezdetektől jelen van életében és költészetében. Nem csak a háború tapasztalata, a hadifogolylét kiszolgáltatottsága sulykolta belé az elkerülhetetlen vég képzetét: az életet eleve a halálba torkolló útként szemlélte, ahogy már a HALOTTI BESZÉD szerzője: *„Bizony mind ahhoz járók vagyunk.”* De az eredendő bűn miatti önvádban nem osztozott, s még az „önfeledt mulatók” szólamat sem ítélte el a teológusok vagy a moralisták szigorával. Szeretteink elkerülhetetlen halálára a közös sors lázongás nélküli vállalása és saját hivatásának betöltése volt a válasza: *„Te csak minden nap odatartod / önmagadra találni az egy arcot / a süvítésnek melyben mindegyik perc / a mutatvány is út is a halálhoz”* (KÉSDOBÁLÓ).

Szerette az életet, a „dözsölő természet”, akár az apró állatok, kivált a madarak játékában. (Csak az ablakpárkányára szemtelenkedő galambokat zavarta el már-már türelmetlenül ingerülten.) Kedvenc látványa volt, hogy a *„húsevő rigó enyhe télen / fák maradék természetére vadászik / mikor a tenyészet mélyére láthat / a szem rejtett bár csipetnyi csodákat”*. A HÉTKÖZNAPI KINCSEK című vers, amelyből idézek, a cseperedő, bontakozó gyermek iránti aggódó és biztató várakozás érzelmi tónusát is megjeleníti. Ritka, mondhatni egyszeri jelzős szerkezetek („hímes ember”, „hamar-eszű mondat”) emelik ki az idősebb tanult ember elérzékenyülését, amikor egy „kisedel” beszámolóját hallgatja bölcsődés napjáról. Szó szerint idézi a gyermek szavait („Hát ott csak szomorkodtam meg ilyesmik”), s ez a bájos infantilis szlengidézet bekezdésnyi rajongó értekezést takarít meg a fejlődéslelektanról vagy a nagyszülői érzelmekről. A táplálékát kereső madarat és a bölcs apróságot fölviláncoló életképek után a vers gondolati és emocionális tere hirtelen kitágul, ars poeticává és életbölcsességgé növekszik. Érzékszerveit szólítja meg a költő – *„hírszerzőim a földön”* –, társul hívja a *„piktor emlékezetet”*, és ódai hangon magasztalja az eszmélkedő gyönyörködést *„öt érzékkel megragadott / hétköznapi kincsből”*.

Mondják, a mizantrópia legkeserűbb megtestesítője, Jonathan Swift előre megírta sírfeliratát egy dublini székesegyházban, azt sugallva, hogy ahová távozott, ott a *„szenvédélyes felháborodás már nem marcangolhatta szívét”*. Ötvenéves korában Rába művében is megszaporodnak a szentenciózus összefoglalások, az életértelmezés és az ars moriendi változatai (SENECA SÍRFELIRATA, AJÁNLÁS, ELŐSZÓ A HALÁLHOZ). Ezek az aforizmák hálásan kínálkoznak a gyakori idézésre, főleg a legutóbbi, amely mottójában Plutarkhosz tanúságtételét eleveníti föl Platón hálás szívvel, büszkén vállalt haláláról. A lelkiismeretében szabad ember, úgymond, megválasztja halálát, de már azzal, ahogyan él, ahogy lehetőségeivel gazdálkodik. Lehetne barbár vagy oktalan állat, de az *„emberi bölcsességhez”* szegődik, a természet, a kultúra, a humanitás adta megvilágosodás gazdagítja. Platón–Rába szemében ezeket az értékeket Szókratész neve foglalja össze, a filozófus archetípusa, a még íratlan tanítás mitikus letéteményese, az európai kultúra megalapítója.

Rába személyiségének egyik meghatározója a pedagógiai ihlet és tudatosság. Legszívesebben gyakorolt polgári foglalkozása a tanári pálya; szép, néha azt gondoltam, megszépített emlékeket őrzött középiskolában, diákok között töltött éveiről. Egykori tanítványainak visszaemlékezései megerősítik, hogy szuggesztív és eredeti pedagógus volt. A „nagyok” között is ritka tulajdonsága, hogy egyaránt ragaszkodott a tanári és a tanítványi szerephez, bár e kettősség buktatóit is belátta. A tanár meszesedik és fárad,

a diák izmait keményítve célja felé tör, elszakad mesterétől, akár fölébe is emelkedik, megfélemezik tudása kútfejről. – „Tanítványként” végtelenül hűséges és alázatos, példamutatóan szerény. Név szerint nem sok mestert emleget (a klasszikus nagy költő-író elődök tablóját itt nem vesszük figyelembe), de akik „sorsfordító” pillanatban álltak mellé, válságos helyzetből segítették visszazökkenni az őt megillető pályára, azok iránt fáradhatatlan a hála kifejezésében. Legalább kettőt illik megneveznünk közülük: Illyés Gyulát és Rónay Györgyöt. Rónay a NYÍLT TENGERT (1961) megjelenésekor biztosította a költőt, hogy nyolc esztendeig tartó hallgatása a „belső meditáció” olyan pusztasága volt számára, ahonnan a hivatottak „megtelt lélekkel és megerősödött hanggal szoktak visszatérni”. Illyés iránti meghatott háláját talán az is fokozta, hogy megbecsülő gesztusaiban más nemzedék és más irodalmi tábor befogadó kéznyújtását fedezte föl, mint ahová őt sorolták.

Polémiáiról, szigoráról, kemény odamondásairól is nevezetes. Csak arra bólintott igent, amivel valóban egyetértett. Ha méltatlannak vélt ítélettel, pontatlan adattal, téves emlékezéssel találkozott, nem nézte a rangot és tekintélyt, könyörtelenül kimondta a maga igazát. Nagy versei születtek a bős harag, a dühös indulat ihletéből, de rendszerint – szinte mindig – igaz ügy érdekében, általános emberi érték védelmében. Példaképpen idézzük emlékezetünkbe a BARGUZIN című verset. Az indulatot annak az ásatási kísérletnek a híre gerjesztette, amely Petőfi testi maradványainak feltárását célozta egy szibériai tömegsírban. Ha a kísérlet „sikerül”, nemcsak a költő-lángelme hősi halálának verziója válik publicisztikai leleplezés áldozatává, hanem egy legendás szimbólumtól, a nemzeti múlt közös emlékezetben őrzött nagy pillanatától is el kellene búcsúznunk. A költőt ez a „legendagyilkos” alpáriság készteti kitörésre. A szenvedélyes szatíra egyszerűen személyes és általános emberi panaszt is közvetít: Rába tartósan hangoztatott tiltakozását az ember tárgyiasítása, anyaggá alázása, dologként kezelése ellen. Az egyszerű létező, a „valóság vendége” méltóságának tisztelete és féltése süt át ezeken a sorokon és „hunyt mesterünk” (most már ő is az) sok-sok kötetén, sziporkázó életművén.

Lator László

A TENYÉSZET LÉLEGZŐ TENGERE

Elsőéves bölcsész koromban, 1948. március 17-én az Eötvös Collegiumban találkoztam először Rába Györggyel, honnan máshonnan tudhatnám ilyen pontosan, mint Fodor Bandi naplójából. *Újhold*-est volt, *lehetőségét Rába György vívta ki, Darázst tegnap én hívtam meg*, olvasom a hiteles tudósításban. Meglepő névsor a szereplőké, emlékezetem ezt-azt törülte is belőle, ma egy kicsit másképp képzeljük az *Újhold*-at: *A díszterem asztala mögött így foglalnak helyet az ifjú írók: Pilinszky, Kormos, Darázs, Szabó Magda, Gyárfás Miklós, Mándy, Somlyó, Major Ottó, Benjámín, Rába*. A hajdani ifjak közül egy sem él már. És hogy kerülnek így egymás mellé? Nem látni még az útelágazást, nem érezni a választás kényszerét. Fodor Bandi ítélete egy cseppet sem függ a maga szemléletétől, költészete természetétől: *Pilinszky CSAK AZT FELEDNÉM című új verse döbbenetesen szuggesztív... Halljuk Kormos igen szép, szemléletes-poétikus versét, a REALIZMUS-t. Benjámín verse kevésbé tetszik, pedig az még, teszem*

hozzá én, nem pártos-harcos költemény volt, emlékszem, melyik, a KINIZSI, *Rábáé, Szabó Magdáé nagyon*. Szabó Magdáé, ezt sem a naplóban, hanem emlékezetemben olvasom, a HA ÉDESEDIK AZ ECET, a közelmúlttal, a háborúval számot vető, akár a szocreálba torkoló költészetet is ígérhetett volna, gyönyörű vers maradt máig. Hányféle szólama van! *Arcom a nap felé – / táncot kezdek – még friss! – a hanton, / és feledékeny testemet / hunyt szemmel a csókba zuhanatom, / ha édesedik az ecet, / amit a kor a számba töltött, / ki hagyja rájuk örökiül / a Szót, ha nem én, nem a költő?* Azután Rába: milyen hatásosan, színész módra adja elő versét, egész valójával benne van a szerepben, okosan, pontosan, mégis világító szenvedéllyel mondja, s ezen sem kell gondolkoznom, A PÁRDUC-OT. A mindenre éhes vadállatösztrön izzik benne, de valahogy elvontan, általánosan. Ilyen volt akkor, később is, legfeljebb egy-egy pillanatra sejlett benne, a fegyelmezett észlényben, egy homályosabb tartomány. És az indulataiban is szervezett, csak a maga erkölcsi szabályzatának engedő, akkor még becsvágyó közszereplő: *Lukácsy szigorú marxizmussal csoportosítja a fiatalokat*. Ez megint Fodor Bandi, *és a sértett fél visszatámad*. Somlyó, *Rába is fölveszi a kesztyűt*. Egy évvel az Újhold-est után, gondolom, az egyetemről, a Darlingból már valamennyire ismerjük egymást, együtt megyünk volt kollégista társunk, Rusvay Tibor meghívására, felolvasni, beszélgetni-beszélni a tatabányai gimnáziumba, négyen, Mándy Iván, Rába Gyurka, Fodor Bandi meg én. Először egy-egy osztályban, délben az egész iskola színe előtt. *Igazi nagy siker Mándy novelláját kíséri. A szerző alakítása feledhetetlen. Egy-egy ilyen mondatnál: „És hogy rá szúrta, te jószágú Isten!” – dől a publikum a nevetéstől. El kell ismerni, kitűnő írás A TRIBÜNÖK ÁRNYÉKÁBAN. Rába nem csupán verseivel áll ki, de ő a szószólónk is, aki az egyébként veszélytelen provokálásokat elhárítja*. Hogy is lehetett volna másképp? Mándyból más nemigen jött, mint ilyesmik: *Á, nem érdemes, vagy hát az egy állat*. Bandi érzékenyen, de szervezetlenül beszélt volna, tétován-gyakorlatlanul én is. Rába maga volt a hatékony értelem, a született tanár. Lett is aztán, élete szűkülő terében, *a fordulat éve* után, majd egy évtizeden keresztül, sikeres, népszerű tanár. Hibátlan, célratoró fogalmazása az olvasni való esszéistát, a nélkülözhetetlen, a nyugatosokban otthonos irodalomtörténészt előlegezte. De verset, ha hihetünk neki, ebben az időben nem írt. Mindig nagyon szerettem, nagy versnek gondoltam az INDIÁN NYÁR-t, talán még a negyvenes években írta. A NYÍLT-TENGER-ben, 1961-es kötetében jelent meg, rögtön az első soraiban egy nekem alig-alig ismerős Rába lépett színre: *Vitorla-pötty bukdácsol a tavon / száll az ember kató-bogár reménye / hajós kedvünket fűti Badacsony / burgundija zátontalan vidékre / A fű se töpreng itt hogy meddig él / az Isten kérdő magasába vetve / borával ez a táj mint szenvedély / dolgozik bennünk észnek jó kelepce* – kötekedhettem volna persze, hogy nem jól tudja, hogy Badacsonyan nem vörösborok teremnek, de inkább arra figyeltem, hogy a képből süt a látott, vagy inkább így mondom: a fogható-tapintható balatoni táj. Mindig is úgy képzeltem: Rába György maga a megtestesült városiasság, aszfalton született, kövidékben gyökerező polgár. Egyszer aztán Judittal valamelyik, talán a síófoki parton csavarogtunk, bementünk egy vendéglőbe, s ott ültek hárman, Mándy Iván, Lakatos Pista és, nekem merő egy valószínűtlenség, Rába Gyurka. Aztán a versben egy olyan sor, amelyik, ha nem is a derengő háttérével, hanem a rajz, Rábánál szokatlan, érzékiességével lep meg. *Induljunk kedves még ártatlanul / a hús kétséges békéjében inkább*, vagy egy valamivel később, '70 táján írott versében: *és túlduzzadva határaitmon / sötét bozóttüzek közt csatakos / kiürtőjébe a legfőbb földi jónak / leszálltam s folytattam a földet*. Régebben írásaiban én a képek és, még inkább, a fogalmak célszerű kombinációját láttam, s ha szenvedélyt, inkább az értelemét, nem a testét. Ezt a másféle Rába-hangot még erősebben hallottam a GYÜMÖLCSFÁK VADONÁ-ban. Igaz, az első sorokat akár az élénk képzelet is alkothatta: *A víz az éltető / a föld kalandok anyja / kilépní innen szűfájdalom*, mégis, már ez is azt sugallta, hogy a vers-

beli táj egy valóságos természetdarab mása, és a folytatás igazolja is, hogy így van: *minden évben újra teljesedtek / teremtek jégzrzdásat férgeset / szédülve a szélben / megejtitek a szédítőt / elfelejtett szilvaág almaág / elvadultan is strázsák.* Úgy esett, hogy egyszer Füreden, kis nyaralónkban, meglátogattak Rábáék. S mi visszaadtuk a vizitet, elmentünk hozzájuk, egy csakugyan elvadult almáskertbe, és egyszerre úgy éreztem, hogy, bármilyen meglepő is, Gyurka zavartalanul otthon van ebben a közegben. Megtudtam azt is, hogy valahol Budán, talán a Hűvösvölgyben van egy kis kertje, háza. Honnan volt benne ez az el- vagy visszavágyódás? Elvontságra hajló költészetében felfedeztem a *tenyészet lélegző tengerét.* Egy rádiós beszélgetésünkben, kérdésemre, ezt válaszolta: *Hét esztendeig nem tudtam verset írni, ez 49 és 56 között volt... Közben az évek is teltek, és az emberrel is történt egy s más... sokkal közelebb került a természethez, a tenyészet világához, mint korábban. Abból, amit mondtál, különösen lényegesnek érzem azt a megfogalmazásodat, hogy a tárgyakban kihívást érzek. A tárgyak elsősorban a természet tárgyai az én szememben, és valóban igazad van, konkrétabbak, érzékletesebbek... csakhamar átnőnek egy jelentésbe... közvetlenebbül szólnak hozzám.* Rába György lírájának több, többé-kevésbé elkülöníthető szakasza van, egy-egy tömbnek más-más a természete. Dehogyan akarom, a magam ízlése, szeszélye szerint, se korai, mondjuk, intellektuális, se késői, olykor leplezetlenül önéletrajzi, olykor prózai-novellisztikus, olykor ráolvasásszerű, mágikus színezésű verseit az én szemléletemhez igazítani. De azt gondolom, lírája és lényé hátsó tartományaiban ott van a fogható világ, s egy-egy részletével, hol többé, hol kevésbé, mondhatni, test szerint is meg-megjelenik egyébként, ilyen értelemben, inkább anyagtalan lírájában.

Balla Zsófia

BÚCSÚ NÉLKÜL

Rába György emlékére

Kirepültek az angyalok
 otthagyták a testet magára
 Ki vagyok mikor nem vagyok
 Ma fölszálltak a nappalok
 Tumultusban várt változásból
 az új rend ködképe közül
 elment a vékony író férfi
 felöltötték égi szagok
 A horzsolt város sem halott
 Néz egy ágyból kiált felül
 Merő tekintetét felejtem
 Jóságon a pontosat érti
 szemérmes dühe füstöl égig
 ahogy magasan száll fölöttem
 és józan ámulata földet ér

Mesterházi Mónika

BETEGLÁTOGATÓBAN

az éjszaka közepén hív.
azt hitte, délután van. reszelős
hangján törött jobb karjáról,
kilenc rossz eséséről
beszél, egy ismerőst keresne
kórházi ideje alatt elromlott
kávéfőzője ügyében.

*

ajtót nyit.
riadt arcán három hét
kórházi rettenet
borostája, teste
pizsamában is horpadt.
mint egy rab. egykori
munkaszolgálatos.

*

neszkávéval tele van,
mondja, banánt nem ehet.
a régi kávéfőzőben
tartja magát az utoljára
le nem főtt kávé
penésze, nehezen enged.
de nem kell kidobni.

*

öreg szobor.
megcsókolod az arcán.
azt gondolod, hogy
nemsokára meghal.
és akkor elárulhatod.
pedig túlélte
rosszabb dolgokat is,
mint az öregség.

[2009. december 12.]

Ferencz Győző

FELFÜGGESZTETT VISZONY

Piszkozat és tisztázat

Rába György emlékének

A végén, miután megtörtént az elkerülhetetlen összeütközés,
 És engem is elért nyílt sérülésektől lüktető lelkének
 Kivédhetetlen, görcsös rohama, egy rádiós beszélgetés után,
 Amelyben a kései kisimuló költészetének újabb remeklését
 Fenntartásokkal méltató, de korántsem fanyalgó kritikus ellenében,
 Szemrehányó sorai szerint, nem védtem meg az elvárható
 Határozottsággal, azaz (viszonylagos, a beszélgetésnek
 Csupán erre a szeletére vonatkozó) némaságomat,
 Mint Babits monográfusa, teljes joggal és megtisztelő,
 Sőt, szinte hízelgő módon a Jónás könyve feltétel nélküli
 Erkölcsiségével mérte, levélben közölte, hogy a továbbiakban,
 Bár jóra való fiatal ember voltam valaha, nem óhajtok
 Ismeretséget ápolni velem, majd magyarázkodó válaszevelemre
 Olyan gorombán ismételte el megmásíthatatlan ítéletét,
 Hogy további párbeszédnek még teljes megalázódás árán,
 Amit egyébként aránytalanul véltem és nem vállalkoztam volna rá,
 Sem hagyott helyet, és bár a méltatlan vád tagadhatatlanul
 Mélyen érintett és felkészületlenül ért, de mégsem váratlanul,
 Hiszen majdnem mindenkiel ugyanez történt, elhidegülésekről,
 Felfüggesztett beszélőviszonyokról, visszaküldött tiszteletpéldányokról
 És más hasonló esetekről lehetett hallani, így hát köztünk is
 Megszakadt minden kapcsolat, közel kerültünk egymáshoz.

Valamivel később ugyanis abba az utcába költöztem, ahol ő is lakott,
 Pár házzal arrébb, néha szembejött velem, amikor ránéztem,
 Sem fordult el, de köszönésemre inkább csak a szemével jelzett,
 Ezen nem lepődtem meg, sokkal inkább azon, hogy bár teljes körű
 Erkölcsi megsemmisítésemet igazságtalannak tartottam,
 Személyére a legcsekélyebb mértékben sem vittem át semmiféle
 Indulatot, nem kezdtem másként látni őt, nem kerestem hibákat benne,
 Sem kifogásokat a magam számára, talán azért történt így,
 Mert számítottam erre az egészre, ami közben mégis olyan valószínűtlen,
 Olyan képtelenség volt, és talán még inkább azért, mert a sértések
 Olyan túlzóan vaskosra sikerültek, hogy nem tudtam magamra venni,
 A túlzások, gondoltam ezért, olyan tudattalan retorikai eszközök,
 Amelyek épp azért, hogy eltávolítsák tőlem a megalázó helyzetet,
 Ki is emelnek abból, és lehetőséget teremtenek a folytatásra,
 Amit alátámasztani látszott az a tény, hogy üdvözlésemet

Ritka találkozásainkkor ha nem fogadta is, de nyugtázta,
Ennél tovább én sem kívántam menni, mindenesetre
Ilyen vagy akár hasonló eset soha azelőtt nem fordult elő velem.

Ő eközben, és ez az eközben körülbelül tíz évet ölel át,
Megöregedett, különféle bajok és betegségek támadták meg,
Egyszer az utcán a házfalak tövében bizonytalanul imbolyogva
Nyakmervítőben jött szembe, egyre soványabb lett, csontjára ráaszott
Egyre sápadtabb, szinte áttetsző, papírszerű bőre, a szeme azonban
Élénken fénylett egyre élettelenebb és zsugorodó testéhez képest
Aránytalanul óriásinak tetsző koponyájának két üregéből.

Elmentem egy estjére, beszélgetés pályafutásáról egy irodalmi klubban,
Utolsó nyilvános fellépése lehetett, rezzenetlen pillantással jelezte,
Hogy észrevett, nem mentem oda hozzá, aztán csak hírek jöttek
Kórházi kezelésekről, átmeneti elhelyezéséről öregek otthonában,
Hírek, hogy ismét otthon van, pár házzal arrébb, hírek fényes tudatának
Kisebb zavarairól, lehúzott redőnyök mögötti vegetálásról,
Napszakok felcseréléséről, kétségbeesett éjszakai telefonokról,
Testének lassú és méltatlan átvonzolásáról a megsemmisülésbe,
Amit különös ellenfénybe vontak termékeny szellemének utolsó,
Megmagyarázhatatlan fellobbanásai, rendszeresen megjelenő versei.

Végül, nem tagadom, külső unszólásra, felhívtam telefonon,
Nem rakta le, mintha nem lett volna tíz év szünet, megállapodtunk,
Hogy ha nem megy kórházba, meglátogatom otthon, esetleg felvételt
Készítünk az Újholddal kapcsolatos emlékeiről, de kórházba ment,
Meglátogattam, váratlanul, de hogy ne érje felkészületlenül,
Beüzentem a folyosóról, hogy fogad-e, kiüzent, hogy fogad,
Bementem hát, álltam a hatágyas kórteremben, valaki elviselhetetlenül
Hangosan bömböltette a rádióját, néztem egy elmúlt korszak
Egyik nagy költőjét, aki, ha ennek bármi értelme van,
A huszonegyedik századra tartogatta műve befejezését,
Természetesen nem kronológiai, hanem retorikai értelemben,
És akiről nem tudhattam, mit gondol arról, hogy ott állok
A rácsos fehér kórházi vaságy mellett, a diszkrét vasrács
Voltaképpen hízelgő feltételezés volt a körülbelül negyvenkilönyira
Fogyott testre nézve, mintha lett volna ereje átmászni,
Mozdulni sem bírt, egy újságot sem tudott kézben tartani,
Csak találgattam, mihez kezd itt egész nap világos tudattal,
Hanyatt fekvé nézi a mennyezetet, átható, fényes, sötét szemével,
Kísérőm aszúbert vitt neki, jó volt elképzelni, ahogy a sűrű, erős ital
Átjárja összeszáradt testét, de nyilván egy kortyot sem kaphatott,
Váltottunk néhány semleges mondatot a hogyanlétéről,
Amelyről mindketten tudtuk, hogy arányait tekintve már inkább nemlét,
Hazudnék, ha azt mondanám, hogy egy félbehagyott beszélgetés
Folytatása volt ez, de nem számított, mi hangzik el, ahogyan az sem,

Hogy később hazakerült, majd megint vissza, gondolom, jó darabig
Még azzal az átható, sugárzó, értelmes tekintettel nézett a világba,
Aztán a fényesség fokozatosan kifakult, homályosabb lett.

Látogatásom az ő állapotában már nyilván nem jelentett sokat
A számára, és ha úgy hal meg, hogy nem tisztázzuk
A köztünk keletkezett feszültséget, akkor sem történik semmi;
De ha jól értem, tisztáztuk, természetesen szavak nélkül,
Elvégre mégiscsak a szavak emberei vagyunk,
De mindez nem jelenti feltétlenül azt, hogy csalódása csökkent,
Csak tisztáztuk, úgy halt meg, úgy élek tovább.

Albert Zsuzsa

PRÓBAIDŐ

Gondolatok Rába Györgyről

A próbaidő véget ért, átment a limesen, de abban a tisztultabb világban nem felejt el minket. Mi sem őt. Nem csak verseiben él. Nincsenek ugyan testi gyermekei, de vannak választott tanítványai. Egy esztendeje történt, terveztük, hogy meglátogat bennünket Budakeszin, kivisszük kocsival. Nem érezte jól magát, majd talán két hét múlva, mondta, addigra megerősödik. Azóta folyt a küzdelem az életéért.

Amikor lányom megszületett, azt kérdezte telefonon, milyen hangon sír. Női hangon, válaszoltam, mert akkor küldte meg FÉRFIHANGON című kötetét. A Rádió irodalmi osztályán szerkesztőként dolgoztam, kértem tőle verseket, megjelent köteteiről írtam, interjúkat készítettem vele. Választékos, szép magyarsággal beszélt. Jó elbeszélő volt, állandó szereplője legendázó műsoraimnak. Szerettem a verseit, ahogy az újholdasokét, őt talán azért leginkább, mert ő volt a legérzékenyebb, a legzárkózottabb. Úgy éreztem, neki van a legnagyobb szüksége szeretetre. Jékely Zoltán azt mondta róla, szent. Az is volt. A tisztaság, az önfeláldozás, az erkölcsi bátorság, a hit a Gondviselésben nyomta rá bélyegét életére és költészetére. Pontosan, világosan és hihetetlenül józanul fogta fel a körülötte áramló életet, az igazsághoz tántoríthatatlanul hú maradt. Ezért volt magányos. Költészete ezért van tele annyi feszültséggel. Az embertelen világ mártírként önmagában hordta egységét, magasrendűségét, kultúráját. Hazájáért érzett aggodalmát és szeretetét. Féltőn figyelte a falu életét, kereste, hol segíthet, s módot is talált rá. A népnyelv, a régi magyar nyelv elemeit beépítette költészetébe.

Nagy tanár volt, ezt legalább annyira fontosnak tartotta, mint verseit. Tanítványai rajongtak érte. A tanárt éreztem meg benne, az igazmondót, a szigorút és jót, amikor verseimet neki mutattam meg. Irodalmi szövetségünk kicsit a családot is pótolta, férjem, gyerekeim, unokáim hozzátartozói lettek. Nevelési tanácsokat is adott. Elmesélte néhány jellemző mondattal ifjúkori csalódásait, megmutatta később elajándékozott, kicsi házát

a hegyek közt. Néha eljött hozzánk, olykor meghívott magához. Mert tudta, nekünk is szükségünk van rá. Mikor betegágyánál látogattam, gyerekeimről és unokáimról meséltem, és vittem neki a vasárnapi süteményből. Az erkölcs és a hűség volt számára a legfontosabb. A bizalmat veszített világban megbízhattunk egymásban. Telefonon úgy köszöntünk el: Isten áldja. Mióta elmenni készült, református módra: *Áldás, békeesség.*

G. István László

A BENSŐ VÉGTELEN FELÉ

Weöres Sándor versfogalmazó füzetéből

A BENSŐ VÉGTELEN

Várkonyi Nándornak

*Égen madárhiány eped,
a nincs-világot sokszorozza.
Kitárul arcod utcahossza
a népes elmén átvezet*

*átszel minden játszóteret
végül jelekből kibogozva
röpíti láb alatt a pusztát
s a végtelenség rámered*

*vagy ő nyilall határtalanba
mi kéz nélkül zsong mint a lant
s a kéznek elveszett a lantja –*

*nincs pusztát itt, nincs fönt s alant,
hajlék se zár védett világot
de az sincs többé aki fázott.*

Valamikor a hatvanas évek közepén édesapám, Géher István a Dylan Thomas-kötet ifjú szerkesztőjeként munka- és baráti kapcsolatba került Weöres Sándorral. Hosszú esték átbeszélése és átboroztatása után Weöres nagylelkű ajándékot adott neki: megajándékozta két versfogalmazó füzetével, talán a közös esték emlékére, talán csak a Weöresre jellemző felelőtlen ajándékozókedv következményeképp. A két füzetben kincsek rejlenek: Dante-, Dylan Thomas- és Góngora-fordítástörödékek mellett több nagy versfogalmazványa is olvasható a Weöres-féle elvéthetetlen kerekített gyereketűkkel, viszonylag halvány ceruzás írással.

A rengeteg kincsből vegyük elő az ÁTVÁLTOZÁSOK-ciklus 38. darabját, a híres, Várkonyi Nándornak ajánlott A BENSŐ VÉGTÉLEN-t. A füzet a 22., 28., 31–36. oldalon összesen tíz változatban tartalmazza a szöveget: a 22. lapon csak két sor szerepel, utána mindenütt a szonettírás folyamatában követhetjük nyomon a nagy vers születését.

Nem állíthatjuk, hogy Weöres tíz változatban „találta meg” az igazi szöveget, s ennyi elég volt az összes fedőszöveg lebontására, de így is izgalmas végigkövetni az alakváltozatokat. Már csak azért is, mert az ÁTVÁLTOZÁSOK-ciklus maga is a metamorfózis benső (tematikusság és szerkezeti) logikáját követi, így egyetlen szöveg alakváltozatai mutathatnak valamit a variációs elv tudati-tudattalan működéséből, ikonikusan modellálhatják a Weöres-poétikára egészében is jellemző dallam- és szövegvariációs gyakorlatot: az írás ideadallam-variációs fejlődését. Az alábbiakban nem fogom a Weöres ÁTVÁLTOZÁSOK-ciklusáról írt könyvtárnyi irodalom kontextusában megvizsgálni a szövegvariánsokat, nem célom a weöresi versfilozófia vagy a mallarméi hermetikus hagyomány kibontása sem. Csupán arra teszek kísérletet, hogy „benső szemmel” végigkövetve a tíz változatot, megkíséreljem rekonstruálni – hipotetikus folyamatként – a nagy vers születését. Észrevételeim tehát mindenütt szubjektív vallomások és nem tudományos megállapítások: ötleteim az olvasói műhelymunka ötletei.

A versről egyébként Weöres az interjúban többször nyilatkozott: a szüntelen elhangzó, buta kérdésre, hogy melyik szövegét tartja a legjobb versének, úgy a hatvanas évek közepétől sokszor ezt a szöveget vette elő – talán ebben az írásban látta az abszolút vers legjellemzőbb példáját.

A mallarméi ihletésű szöveg nehezen felfejthető, kavargó asszociációi elvont-filozofikus gomolygásukban, az asszociációs pályák serpentinzerű együtt mozgásában, a lét-től a nemlétig, az égtől az ürességig ívelő verstérben gyönyörű zenei szerkezetet adnak. A körülírással megközelíthetetlen enigmatikus verstartalom talán a rilkei–mallarméi hiánymetaforák dinamikus fejlődésében találja meg közölhetetlen lényegét. A tagadószavak, a hiányt festő hapax legomenonok („*nincs-világ*”), a fosztóképzős szavak bokrai, az elvont tartalom tagadása mint enigmatikus kijelentésörvény a keleti filozófiák sosem királyi útját járják be: talán valamiféle szamszarából (világkerékből) való megszabadulás szellemi útját modellálják. A szonett zárt tere formai ellenpontot jelent a kinyíló és korlátlan távlatnak. A petrarcai szonett zárt-ölelkező ívei formai ellenfeszüléssel erősítik a végtelenbe táglulás, az irány- és szubjektumvesztés drámai kalandját.

A szonett egyetlen kétsoros indítómondatot követő tizenkét soros óriáskörmondatban fejlődik. A zárósorok szintetikus kitétele miatt pedig az egész anyag gondolati-indulati kupolaformát rajzol. A petrarcai *voltát*, a második quartina utáni kötelező fordulatot használja is Weöres, meg nem is: a „*vagy*” tagoló körmondata mindenképp váltást sejtet, amint a tercínák gondolati értelemben egyszerűsödő anyaga is. A rímvilág azonban a „b” sor variációsan elhangolt, átvittetett hangzásával („*sokszorozza... határtalanba*”) egybefoglalja a quartinák és a tercínák világát, és a körmondat egyívúságát segíti. Az E/2 személy csak a harmadik sor birtokos személyragján keresztül lopja be magát a verstérbe egy pillanatra, egyébként a hangsúlyos E/3 személy a szonett metszésvonala, a *volta* után egy meghatározhatatlan „Őt” kísér végig a hiánymetafora útjain.

Ennyit elvont-zenei értelmezésként a kész szövegről. Minket azonban most az elindulástól elkészülésig fejlődő anyag érdekel. A tíz szöveg mellett biztosan rengeteg változat készült, de nekünk abból kell kiindulni, ami ebben a füzetben rendelkezésünkre áll. Az sem biztos, hogy a változatok sorrendje egyúttal a kronológiai előrehaladást mutatja. Nagyon könnyen lehet, hogy üres helyet keresve egy új változatnak, Weöres

előrelapozott, a még újabb változatot pedig beírta a kettő közötti térbe. Az egyszerűség kedvéért most mégis úgy tekintem, mintha az egymást követő versfogalmazványok egyben a fejlődés stációit is lekottáznák.

A változatok az ajánlást nem tartalmazzák, Weöres valószínűleg a vers elkészülte után döntött úgy, hogy Várkonyi Nándornak ajánlja, a híres orientalistának, akivel fiatalon tanítványi-munkatársi viszonyba került, és akihez a szöveg gondolati-zenei tartalma igen közel áll.

A füzetet lapozgatva a 22. oldalon egy másik vers fogalmazványa alatt két sorra bukkanunk:

*„a nincs-világot sokszorozva
kinyílik arcod utcahossza”*

Ha elfogadjuk a két sort versmagnak, rendkívül érdekes helyzet áll elő. A versindító kétsoros frázis ugyanis épp úgy fogja a vers kereteit, a szöveg nagy ívét megtalálni, ha felbontja önmagát. Ez alkotáspszichológiai értelemben talán a legnehezebb retorikai feladat. Hiszen az indító versmag épségéhez foggal-körömmel szeret a költő ragaszkodni: most pedig az lesz a munka lényege (a 6–7. változatban tulajdonképpen ebből a szempontból el is készül a vers), hogy a versmag nyitósortát lélegzetzárásként, a második sort pedig óriáskörmondat-nyitásként értelmezze át a kreatív alakítófolyamat. A „kinyílik”-et zaván kell fogni: a vers utcaképéhez koherensebben illő „kítáruul”-on keresztül ki kell tárulnia a nagy körmondatnak. Akkor már könnyűnek tűnhet a továbblépés: a határozói igenév erős állításként igesíthető, a látszat nyitósorthoz pedig meg kell találni a valódi indítósort.

Eddig, a lényegi felismerésig négy újabb változaton keresztül vezet az út. Mind a négy szövegből kiderül, hogy a fentebb említett lényegi változtatás nélkül nem tud kibontakozni a nagy körmondat energiája. A soronként sorjázó kijelentések nem épülnek energiás rendbe, nem „húz a szöveg”, kifulladás a vers. Talán ezt érzékeli Weöres is, ezért születnek újabb és újabb változatok:

*„Égre madárhiány ~~tapad~~ mered
a nincs-világot sokszorozva
kítáruul arcod utcahossza
megdermedt szíven át vezet*

*a végtelenbe visz neved
de bénaság minden tagodba...”*

A 28. oldalon olvasható második változaton már látszik, hogy Weöres a versmagot szonettbe (még hozzá az ÁTVÁLTOZÁSOK-ciklusba) építhetőnek érezte, a sorozattal ekkorra már majdnem teljesen elkészült. A versmag azonnal megtalálja szöveghelyét: az első quartina közepén. Az egyik legnehezebb dolog megtalálni, hogy a versmag versnyitó, szakasznyitó, verszáró, szakaszszáró vagy szakaszközi helyzetben áll-e. Szövegeneretikai szempontból a zárások állnak legkiemeltebb helyen: a verset mindig a vége felől, a szöveg után ott maradó csönd energiája felől érzékeljük. A verszárlat a legnagyobb helyzeti energiájú pont, a szakaszszárlatok a zárás abszolút erejét a szakaszok közötti úr kisebb terében fejtik ki – energetikai feladatuk egyszerre a tagolás és a folytonosság. A nyitósortok feladata az energetikai invitáció: itt kezdjük el olvasni a szöveget, és sok

múlik azon, mit ígér egy indítás. A versközi szakaszindítóknak ezenfelül a tagolás utáni folytonosság hálátlan feladatát is el kell látniuk – új lélegzethez új erő kell, vagy épp a folytonos versmondattagolatlan átíveléséhez kell a vizuális tagolást ellenpontoszóan biztosítani. A szakaszközi sorozatoknak pedig a legkevésbé látványos, leginkább észrevétlen erőgenerálás a feladata: rajtuk áll, hogy „húz-e a szöveg”, hogy a kijelentések behorpadnak vagy kiteljesednek. És mivel nincs vizuális értelemben kitüntetett helyzetük, ezt az energiát helyzeti önfelhívó erő nélkül kell biztosítani.

Adva van egy páros rímű ötödféles jambus mint versmag. Az ÁTVÁLTOZÁSOK kerete, amennyiben Weöres eldöntötte, hogy a két sor szonettbe kívánkozik, már bizonyos mértékig megszabja, milyen helyzeti energiája lehet a páros rímű sorpárnak. A ciklus negyven szonettjének rímképletét megvizsgálva azt találjuk, hogy hat szonett egyáltalán nem tartalmaz páros rímeket, harmincnégy szonett pedig egy és hat közötti alkalommal él páros rímmel. Az összesítésből izgalmas összefüggés bontakozik ki a páros rímekre nézve: a quartinák sosem kezdődnek és sosem végződnek páros rímmel (ezt a petrarcai konvenciót Weöres sehol sem töri meg). Vagyis a fentebb tárgyaltak értelmében a quartinákban a páros rímek önfelhívó összekapcsolása helyzeti energia szempontjából a „kevésbé erős helyeken” működik: a kijelentés átmeneteit kapcsolják össze. Ezzel szemben a tercínákban (Petrarcával ellentétben) Weöres az indító- és záróhelyeken használja a páros rímet legtöbbször: a verszárlatban, illetve az első tercina nyitásakor, kikontúrozva, megerősítve s nem ellenpontoszva a helyzeti energia előnyeit. Weöresnek döntenie kellett, hogy a 38. szonett páros rímű versindító magját hol helyezze el. Dönthetett volna úgy is, hogy a tercínák szövegében talál neki helyet – a szonett kifejlődő, energetikailag késleltetéseken, hosszú mondatokon átívelő pályája azonban ezt életszerűtlenné tette. Sokkal nehezebb megérkezni egy indító sorpárhoz, mint kiindulni onnan. Maradtak tehát a quartinák.

Weöres a második quartina belső soraiban használja legtöbbit a páros rímet. Ha ideteszi a versindító magot, akkor a hatodik–hetedik sor elé ötsoros felvezetést kellett volna találnia. Sokkal életszerűbb volt tehát a második–harmadik sorhoz találni meg az egyetlen indítósort. Maradna még a quartinák határán hely a páros rímnek: Weöres tizenhét alkalommal él ezzel a petrarcai konvencióval. Látnunk kell azonban, hogy mind a tizenhétszer vagy új mondatra, vagy tagmondathatárra kerül ez az átívelés, tagmondaton belüli enjambement sosem köti át a quartinák versszakhatárait. Mire a hatodik változatban Weöres rájön, hogy az indítómag közepén mondathatárt kell beiktatnia, már nem tologatja két sorral előbbre a versindító magot, inkább a majdnem eltalált nyitósoron dolgozik tovább, és óriáskörmondatot épít a harmadik sorból kiindulva.

Mi olvasható le még a második változathoz? A nyitósor sokkal konkrétabb a későbbi végleges, elvontabb izzású valódi nyitósorhoz képest. Még *lativus* áll a *locativus* helyett: „*Egre*”; az első sor állítmánya pedig a mély hangrendű első próbálkozás után („*tapad*”) a magas hangrendű s ezzel a szakasz(ok) rímhangrendi változatosságát biztosító „*mered*” mellett köt ki átmenetileg. A hiány fogalmát az „*epedés*” tisztább szemantikai kontúrral köti majd – a hetedik változatban találja meg Weöres a megfelelő szót.

A versmag utáni sikerületlen rész nagyon érdekes. A retorikailag huzattalan sorokra teljes tagmondatok fekszenek ki: az állandó mellérendelést egy ellenpont próbálja variálni. A koherenciát a szöveg húzása helyett az E/2 személy súlykolása biztosítaná: „*neved... tagod*”, a „*nincs-világ*”-ra a „*végtelen*” felelne, az „*arc*”–, „*szív*”–, „*tag*” pedig pars

pro toto variációi lennének ugyanannak az elvont ágensnek. A második quartina közepén Weöres otthagyja az egészet.

A harmadik változat eljut a második quartina végéig. Az E/2 személy mellett a végén megjelenik az E/1 is. Weöres az előző változathoz képest csak a hatodik sort írja át, de le kell körmölnie az egész szonettet újra, hogy a versalakítás lendületet kapjon:

*„Égre madárhiány mered
a nincs-világot sokszorozva
kitárul arcod utcahossza
megbénult szíven át vezet*

*a végtelenbe visz neved
de görcs ~~szorult~~ fagyott minden tagodba
s ha járok benned botladozva
keringek törmelék felett”*

A hatodik sor erőtlen névszói állítmánya helyett („bénaság”) konkrét igét helyez be: „görcs szorult”, aztán „görcs fagyott” minden tagodba. A bénaság fogalmát az ige tisztább formában jeleníti meg, de a változtatás a fentebb kifejtett retorikai problémán nem sokat változtat. A hetedik–nyolcadik sorban megjelenik a grammatikai E/1 személy is, talán hogy gazdagítsa a vonatkozásokat, és pótolja a retorikai lendületet. A madárral való személyes azonosulás és a „botladozva járok benned” megszólítása azonban nem illik a mallarméi elvont-filozofikus versbeszédhez. Inkább valami fátyolos szerelmes hangütés indulna meg itt. Pedig két szép zárósora lett a második quartinának, csak nem igazán működik vele a vers.

A negyedik–ötödik változat még egyszer nekifut a quartináknak: egyszer váltott hangrendű rímekkel, egyszer a már korábban kipróbált „tapad” végig mély hangrendű sorozatával.

*„Égre madárhiány mered
a nincs-világot sokszorozva
kitárul arcod utcahossza
~~gáttalan~~ mennybe átvezet
nyomtalan szíven át vezet
a végtelenbe visz neved
de a szemedbe visszahozva”*

*„Égre madárhiány tapad
a nincs-világot sokszorozva
kitárul arcod utcahossza
~~nyomtalan~~ hiányzó szíven át halad*

*a végtelenben sugarad
mégis szemedbe visszahozva
a mostant és egyszeret bogozza
megfogva itt ülsz te magad
kalitkában röpködsz magad”*

Az egyes szám első személy eltűnik. Mivel a versmag még nem engedi, hogy szétbontásával a szöveg igazi lélegzethez jusson, Weöres kénytelen az E/2 személyt erőltetni a negyedik–nyolcadik sorban, hogy a koherenciát valahogy megtartsa. Hiába próbálja vegyes hangrend után csupa mély hangrendű rímekkel is ezt a mallarméi szellemmozgást érzékelteni, még mindig köröz a vers a saját tengelye körül: „*keringek törmelék felett*” – ahogy a harmadik versváltozatban szerintem öntudatlanul performatívan elszólta magát a szöveg. A mély hangrendű változatban a madárkép E/2-es azonosulással visszakötne a második quartina végén, de inkább komikus hatást kelt. Weöres rögtön el is veti az egészet.

A hatodik próbálkozás talán a legfontosabb. Ez az a pillanat, amikor, még a mély hangrendet erőltetve, Weöres rájön az alapbajra. Az eddigi, interpunkció nélküli gomolygás helyett a második sor végén, a versindító mag közepén ott áll a sorsdöntő pont.

*„Égre madárhiány tapad,
a nincs-világot sokszorozza.
Kítáru arcod utcahossza,
s a nyüzsgő szíven elmén át halad”*

Ez a pont a vers lelke. Most már ki kell, ki lehet indulni az utcából, az utcahosszból, és hihetetlen tér nyílik meg a személytelen gomolygás előtt. Hogy ehhez a retorikai áthangszereléshez kellett a mély hangrendű rím változtatása – ez az alkotóműhely katalizátorának titkai közé tartozik. A hetedik (majdnem kész) szövegben Weöres visszatér a magas hangrendhez, és a jó retorikai csapáson már könnyen megtalálja az igazi első sort is. A negyedik sor eddigi alakváltozatai is gyönyörűen mutatják, hogy a legnehezebb dolog a versmagból továbbbrugaszkodni: a quartina negyedik sora nem hagyta magát addig megtalálni, amíg a versindító mag hasadása fel nem szabadította az energiát! Hét változatban forgott-gomolygott a kijelentés, ami ki akart vinni a versmagból, hogy használhassa a retorikai erőt: „*megdermedt szíven át vezet – megbémult szíven át vezet – nyomtalan szíven át vezet – hiányzó szíven át vezet – s a nyüzsgő szíven át halad – s a nyüzsgő elmén át halad – a népes elmén át vezet*”.

Erősen gyanítom, hogy a helyesen áthangszerelt lélegzetívek tere a második quartina mellett egyszerűen kipörgette a majdnem kész tercínákat is. Mert innen kezdve már csak csiszolgatásra van szükség.

*„Égen madárhiány eped,
a nincs-világot sokszorozza.
Kítáru arcod utcahossza,
a népes elmén át vezet,*

*átszel minden játszóteret,
végül jelekből kibogozva
röpíti talp alatt a pusztát,
s a végtelenség rámered.*

*vagy ő nyilall határtalanba
mely új kéz nélkül zsong mint a lant,
s a kéznek elveszett a lantja.*

*Nincs pusztá itt, nincs fent s alant,
hajlék se rejt védett világot,
de az sincs többé, aki fázott.”*

Vegyük számba, mi minden került, mintegy varázsütsésre, a helyére.

1. Az első sor nagy kijelentése a locativusi állapotyszerű „Égen” nagy kiindulóképpé vált. Nincs tehát szükség lativusi viszonyulásra ég és madárhiány között. Minden konkrétizáló kapcsolat gyengítené az állapot állóképszerű izzását. Intranszitivvá lett a személytelen vágyakozás. Sokkal erősebb, nagy állítás keletkezett így, mint az *égre meredő, tapadó stb. madárhiány* elvontságát konkrét-transzitivvá tevő korábbi lativusi helyviszonyraggal.

2. A quartinákból eltűnt a betolakodó E/2 személy. Egyedül a harmadik sor (a versmag) tartja meg ezt a személyes viszonyt, mint ihlet-vízjelet, egyébként a személytelen E/3 koherenciája az „*utcahossza*” szemantikai-grammatikai vonzásában fejlődik tovább. Az „*arcod*”-nak nem kell szervesen (mint korábban) újabb birtokos személyragos szavakkal továbbbíródnia. Az *arc* *utcahosszából* kinyíló „*játszótér*” is varázsszó: egyszerre jelöli a város határozatlan rajzát és a metafizikai kaland hideglelős terepét – amin átjutva, amit átszelve a metamorfózis (az átváltozás) bekövetkezhet.

3. Bekerül a versbe az interpunkció. Sokkal több helyen használja itt Weöres, mint majd a végleges változatban. Tökéletesen érthető. A verset az interpunkció keltette életre. A hatodik változatban az első sor végére vesszőt, a második végére pedig végre pontot tett a tisztázó, a vers nagy formáit megérvő figyelem. A verset az interpunkció kiélesítése hozta mintegy létre. A végső változatban ezt a túlexponált szintaxist majd újra elmosódottá teheti a költő. Mégis most kerül minden retorikai ív és lélegzet végre a helyére.

4. Az ötödik változat quartináit összekötő enjambement („*hiányzó szíven át halad / a végtelenben sugard*”) már mutatta, hogy a körmondat úgy sugározza a versben az energiát, ha nem követi az egy sor – egy kijelentés dalelvét. A második quartina közepén most, a versindító mag szétbontása után gyönyörű energiás letétel keletkezik a nagyívú enjambement-től.

5. A személyes elemek jelentik most is a bizonytalan helyeket: az E/2 már nem zavarja az elvont-általános gomolygást. A kéz és a láb mint *pars pro toto* vershelyei azonban még dobnak fel fedőszavakat: a második quartina közepén a *talp*, az első tercina közepén az *ujj* ilyen. Helyettük *láb* és *kéz* kell majd – tisztább, kevésbé konkrét, jobban illik a metafizikai-filozófiai alkímiához. A kéz ezenfelül az első tercina figura etimologiaszongásában: (*kéz* – *kéznek*) jobban felidézi a *lant* zsongását. A tercinák, ahogy Pallasz Athéné Zeusz fejéből, teljes fegyverzetben ugranak elő – szinte rögtön a végleges változatot olvashatjuk. Az irány- és érvetés drámája a végleges forgatókönyv szerint juttatja el a szöveget a zárathoz. Az alanyi alárendelő összetett mondat az embersors lényegét az emberi identitás hidegében, a fázásban jelöli ki: „*de az sincs többé, aki fázott*”. Borzongató, nagy zárósr.

Nagy csoda ez. Mit tud tenni egyetlen pont? Létrehozza Weöres „legnagyobb versét”. A változtatások innen kezdve a kicsi rontás–pici javítás kötelező aprómunkáit járják végig. Lássuk a nyolcadik próbálkozás változtatásait:

„[...]
 röpíti láb alatt a puszta,
 s a végtelenség rámered,

vagy ő nyilall határtalanba,
 mely kéz nélkül peng mint a lant,
 s a kéznek elveszett a lantja.

Nincs puszta itt, nincs fent s alant,
 s nem nyit hajlék a hontalanra
~~ház nem hajlék se rejt védett világot,~~
 de az sincs többé, aki fázott.”

Erről a változatról három rövid észrevételt tennék csak most. Az egyik, ami oly sokszor előfordul: a költő nem akarja elhinni, hogy a tercinákon már nem kell olyan sokat dolgozni. Hogy a jó helyen megtalált szintaktikai tagolás egyszerűen ajándékba adta a szonett második felét. Elrontja tehát a második tercina végét. Aztán a rontást kihúzza, és beírja az eredeti változatot. Legalább olyan fontos elhinni, hogy valami kész van.

A másik érdekesség, hogy az interpunkció, ha lehet, most még kifejtettebb: az első tercina első sora végére is kiteszi Weöres a vesszőt. A harmadik apró átmeneti javítás, hogy a lant mellé a *peng* konvencionálisabb igéje kerül – végül majd az eredeti *szong* lesz az igazi!

Elérkeztünk az utolsó két versváltozathoz. A kilencedik szövegben lesz először címe a szövegnek: a gyönyörűen gomolygó zene filozofikus-keleties, megemelt, de egyszerű és elvont címet kap: A BELSŐ VÉGTÉLEN. Ezenkívül inkább ront Weöres az előző változatok letisztult szintaxisán – ki kell próbálnia más lélegzetagolásokat is, hogy legvégül az eredetinél maradjon. Az ember mindig megpróbál okosabb lenni a szövegénél, és nagy szerencse, ha nem hisz az okosságának.

A BELSŐ VÉGTÉLEN

Égen madárhiány eped
 s a nincs-világot sokszorozza,
 de tárul arcod utcahossza
 s a népes elmén át vezet,

átszel minden játszóteret,
 végül jelekből kibogozva
 röpíti láb alatt a puszta,
 határtalanság rámered

vagy ő nyilall határtalanba
 mely, kéz nélkül, szong mint a lant,
 s a kéznek elveszett a lantja,

nincs puszta itt, nincs fent s alant,
 hajlék se rejt védett világot
 és az sincs többé, aki fázott.

A változtatások (inkább rontó, mint javító próbák) a következők:

1. A legfontosabb: a vers lelkét, a pontot most vesszőre cseréli, hátha a versindító mag összetartozása visszacsempészhető. Nem és nem.

2. A „*kitárul*” – ami a kinyíló nagy körmondat megindító szava volt, most vessző után az igekötő helyett ellentétes kötőszót kap: „*de tárul*”. Itt azonban (az első sor intranzivitásával szemben) szükség lesz az irány konkrétságára, hiszen ez indította meg, igekötős, nagy mondatkezdéssel a körmondatot.

3. Sok sor eleji „s” kerül az első quartinába – hátha a folyékony kötőszavak zsongóbb folyamatosságot jelentenek. Hát nem.

4. A második quartinában: „*határtalanság*” „*a végtelenség*” helyett. Ami az ujj-kéz cserénél bejött (a figura etimologica ikonikus zsongást adott a szövegnek), most ügyetlen ismétlés lehet csak. Szükség lesz mindkét rokon értelmű elvont főnévre.

5. Az első tercina második sorában a „*kéz nélkül*” közbevetésként, két vessző között áll. A következő változatban már elveti: okoskodó szintaxis lenne.

6. A záró sor ellentétes kötőszava helyett az „és” kevésbé poentúrozó tompasága kerül az utolsó sorba: a vers az esszém elején kifejtett kupolás szerkezet miatt szintetizáló-ellenpontozó kötőszóval sokkal hatásosabban és erősebben ér véget. Vissza is állítja Weöres a végleges szövegben. Íme az utolsó, füzetbe írt változat:

A BELSŐ VÉGTELEN

*Égen madárhiány eped,
a nincs-világot sokszorozza.
Kitárul arcod utcahossza,
a népes elmén át vezet,*

*s átszel minden játszóteret,
végül jelekből kibogozva
röpíti láb alatt a pusztát,
s a végtelenség rámered*

*vagy ő nyilall határtalanba
mi kéz nélkül zsong mint a lant,
s a kéznek elveszett a lantja.*

*Nincs pusztát itt, nincs fönt s alant,
hajlék se zár védett világot
de az sincs többé aki fázott.*

A tizedik (utolsó) változatban visszaáll a kilencedik, rontott változathoz képest majdnem minden. Visszakerül a sorsdöntő pont, a „*kitárul*” és a „*határtalanba*”. A folyékony „s” kötőszavak eltűnnek az első quartinából, a második elejére viszont bekerül egy. A quartina-tercina határról lebontja az írásjelet: Weöres kezdi visszamenteni az eredeti, interpunkció nélküli zsongás karakterét. A „*kéz nélkül*” is kikerül a közbevetés módoros vesszői közül, és a záró sor korábbi ellentétes kötőszava is újra a régi helyére jut. Apró, végleges változtatás a zárótercinában, hogy Weöres a „*fönt*” labiális változata mellett dönt, és a hajlék konvencionálisabb „*rejt*” igéjét „*zár*”-ra cseréli.

A kanonizált változat, amely nem szerepel a füzetben, már csak néhány új jegyet mutat:

1. A cím A BELSŐ VÉGTELEN helyett A BENSŐ VÉGTELEN lesz – talán hogy elkülönüljön A BELSŐ VÉGTELENBŐL című verstől.

2. Várkonyi Nándornak ajánlja a szonettet.

3. Az első quartina és a második tercina első sora utáni vessző és a második sor sorszdöntő pontja kivételével elhagyja Weöres a sorvégi írásjeleket.

4. Az első tercina végén álló második pontot gondolatjelre cseréli, hogy az óriásmondat erejét még tisztábbá tegye.

5. Leveszi a második quartina elejéről a betoldott „s” kötőszót.

6. Az „*át vezet*” helyére igekötős igét („*átvezet*”) tesz. Ezzel a hangsúly az igére kerül, és a jelentés is megváltozik. A ’túlvisz’, ’kivezet’ értelme erősödik fel az elvont képnek.

A BENSŐ VÉGTELEN egy véletlen folytán maga is az alakítás benső végtelenjének szöveg-változataival ajándékozott meg. A kifejtett versalakító tanulságok és megfontolások hipotézisek csak – egy olvasat születésének vallomásszerű összefoglalásai.

Várady Szabolcs

ORONTE SZONETTJE

Ismerős helyzet: az ember kap egy verset, mondjon kérlelhetetlenül őszinte véleményt. Ha nem lehet nem őszinte (mert mondjuk versrovatot szerkeszt), könnyen kiderülhet, hogy a vers mindenki másnak tetszik – csak eltökélt rosszindulat, felfuvalkodott dölyf, szakmai irigység vonhatja kétségbe nyilvánvaló értékét. De Alceste nem szerkeszt folyóiratot. Miért a hírhedt embergyűlölőtől akarja hallani Oronte, hogy verse nagyszerű?

A helyzetnek van egy különös pikantériája. Mint később kiderül: Oronte ugyanannak a nőnek a kezére pályázik, mint Alceste, a verse is minden bizonnyal őhozzá, Célímènéhez szól, tehát éppenséggel Alceste is írhatta volna. Ha ezen a nyomon indulunk el, azt is gondolhatnánk, hogy a szonettet Oronte voltaképpen Célímènè-nek hozta (akinek a házában vagyunk, csak ő most épp nincs otthon, Alceste a hazajöttére várakozik), vagy – még jobb! – számítva rá, hogy imádóját is ott találja, a nő jelenlétében akarta bezsebelni verse dicséretét – a riválisától.

Mindez persze merőben színháziatlan spekuláció. A színpadon az a valóság, amit látunk. Látni pedig azt látjuk, hogy miután két jó barát, Alceste és Philinte arról vitatkozott hevesen, hogy egy képmutatásra épülő világban szabad- és kell-e mindenkinek a szemébe mondani az igazságot, megérkezik a demonstráció tárgya egy költői becsvággyal megvert és egyébként igen befolyásos úr személyében, aki agyba-főbe dicséri felkért műítészét, felajánlja szolgálatait, majd várja a fent említett, kérlelhetetlenül őszinte véleményt. Feltehetően Oronte is tisztában van a saját világa természetével, a hasonszőrűektől kapott dicséret – „Uram, zseni lakik önben.” „Uram, önben nemkülönben” – értékével. Függetleníteni ugyan nem tudja magát ettől a világtól, sőt nyakig

benne van, ezt az *entrée*-ja világosan bizonyítja, de mégis... ha a hírhedten nonkonformista Alceste mondaná ki, hogy a verse remek, és ennek híre megy (márpedig híre menne) – az felér a mi mai fogalmaink szerint minimum egy Babérkoszorú-díjjal.

Az előzmények után már csak dramaturgiai okokból sem történhet más, mint hogy Alceste a szonett helyét – fordítója válogatja – a fiók fenekén (Szabó Lőrinc), az illemhelyen (Mészöly Dezső) vagy a szemétkosárban (Petri) jelöli ki. Rendezői értelmezés kérdése, hogy ennek okát Alceste megátalkodottságában vagy a vers minőségében látjuk-e. Illetve, hogy arányosnak látjuk-e Alceste felháborodását a vers – egyáltalán: egy vers – minőségével. Ez az a pont, ahol el kell döntenünk: milyen ember, milyen figura ez az Alceste, komikus vagy tragikus. Kinek van igaza, neki vagy Philinte-nek. A világot Philinte sem látja jobbnak, mint Alceste, de nem is hiszi, hogy jobb lehetne, és ezért derűs közönnyel idomul hozzá. Alceste ellenben torkig van. Ő hisz benne, hogy volt jobb, és lehetne jobb. Ezért támad akkora vihar benne egy szonett miatt. Oronte szonettjében a korszellemet fedezi fel: a természetességnek, a szenvedély mesterkéletlen kinyilvánításának hiányát, ez bőszíti fel, ezért szegezi szembe olyan indulatosan a pipiskedő szonettel a régi idők avított, de cicomátlan népdalát. Indulata mélyebbről jön az esztétikánál. Talán még az is belejátszik, hogy a szerelem az ő Achilles-sarka, és Oronte verse bőszítő módon a saját szerelmi helyzetét is kifejezi. Őt is csak reménnyel etetik, miközben vágya feltétlenségre tör. Még nem tudhatja, hogy Célimène Oronte-ot is hitegeti, de Oronte versén keresztül a Célimène-ben megtestesülő léhaságot is támadja.

Hogy milyen egy szonett, azt a korabeli francia közönségnek nem kellett magyarázni. A Pléiade nagyjai, Ronsard, Du Bellay és a többiek mindenekelőtt ezt a versformát csiszolták a legmagasabb tökélyre a XVI. században. De itt nehéz megkerülni a közhelyet: ez csak a jéghegy csúcsa. Hogy milyen irdatlan méretű jéghegyé, az nem olyan régen, 1990-ben derült ki, amikor Jacques Roubaud kiadta *SOLEIL DU SOLEIL* című antológiáját (alcíme: *A francia szonett Marot-tól Malherbe-ig*), amelynek 531 szonettjét 45 000 közül halászta ki: ennyi szonett termelt és foroghatott közkézen a Molière előtti száz év alatt. Pontosabban, ennyi maradt fenn a nyilván ennél is többől. A haláláig minden költői újságra mohó Somlyó György tüstént lecsapott erre a leltre: lefordított egy tucatnyit a többnyire még előtte is ismeretlen nevű költőktől, de a *Holmiba* szánt anyag előszavát nem tudta már megírni. Hadd legyen Oronte szonettje a leletmentés apropója is. Lássuk a kényelmesre koptatott lépcsőt, amin ez az úri műkedvelő a parnasszusra igyekszik.

„*L'espoir, il est vrai, nous soulage*” – így kezdődik a vers: a remény, való igaz, megkönnyebbít minket. Ha nagyon gonoszak vagyunk, ide gondolhatjuk, hogy az ige egyik visszaható jelentése: megkönnyebbül (árnyékszéken). Szabó Lőrinc úgy fordítja: „*Vigasztal a remény, valóban*”, látszólag ártatlanul. De a bogár mintha mégiscsak ott lenne a fülében, mert az utolsó sorokat viszont – eléggé szabadon – így adja vissza: „*Minden reménytől kiürülök, / Annyi reménnyel tölt tele.*”^{*} És amikor Alceste végül is kerekén megmondja, hogy szerinte hol a helye a versnek, Szabó Lőrinc a *cabinet* számba jöhető jelentései közül a *fiókot* választja ugyan, de vajon csak a nagyobb nyomaték kedvéért egészíti ki így: a fiók *fenekén*? Tudja a Freud.

* Molière VÁLOGATOTT VÉGJÁTÉKAI-ban (Szépirodalmi, 1954), majd ennek nyomán a Helikon 1966-os Molière-összkiadásában ezt olvashatjuk: „*Már minden reménytől ürülök, / Olyan sok remény tölt tele.*” Az ŐRÖK BARÁTAINK 1958-as kiadásában, az utolsó könyvben, amit még Szabó Lőrinc rendezett sajtó alá, a fent idézett és egyebekben is javított változat szerepel, a népdallal együtt, ezzel a címmel: MODOROSSÁG ÉS TERMÉZETESSÉG.

Mindezzel együtt Oronte verse az ő fordításában egészen csinos darab. Ha csak remény van, az maga a reménytelenség – nagyjából ennyit mond, variál a vers, formailag kifogástalanul. Belekötöni inkább mint egészbe lehet, kevésbé a részletekbe. Alceste nem is igen tesz mást: felmutatja egyik kezében ezt a súlytalanságot, másikban az ellenpélda súlyát – színes léggömb mellett egy rozsdás vasgolyót.

Más úton jár Mészöly Dezső a Madách Színház 1971-es előadásához készített új fordításban. Ő sem vitatja el Oronte-tól az eminens tanuló formatudását, de már az első sorban jelzi, hogy vérbeli dilettánssal van dolgunk: „*A jóremény álomba kábbaszt*”. Ezt fokozza leleményesen az utolsó sorig. „*S örökre lépne férfibú.*” Telekes Béla is ebben az irányban hangszerelte a költeményt, még 1908-ban: „*Remény ad vigasz-irt, – igaz – / S csi-túl bú-gondunk egy időre, / De óh Phillis, bús ily vigasz, / Ha nem gyúl szűnk kéjüdvre tőle.*”

Amikor Székely Gábor úgy döntött, hogy a Katona József Színház előadásához (1988) Petri Györggyel újrafordíttatja a darabot, lazább formában és mai nyelven, meglepő zárványként megmaradt a két versbetét Szabó Lőrinc fordításában.* 2004-ben cserélte le Schilling Árpád, nemcsak Szabó Lőrincet, de a szonettformát is, nem szólva a költői irányultságról: „*A szó nett, / s már nem formálódik szonett / e világvégi tájakon, / kietlen posztglobalizációs tálakon, / hol megkeseredik s porrá lesz / az otffelejett pilótakeksz.*” Bodolay Géza egészében új, 2008-ban Kecskeméten bemutatott átköltését nem ismerem, de abból, hogy a színlap Oronte-ot politikus-unokaöcs és dalszövegíró-költőként tünteti fel, sejteni lehet, hogy nem szonettel akarta elkápráztatni Alceste-et. Ugyanabban az évben Gothár Péter az Örkény Színházban, rá egy évre Bocsárdi László a sepsiszentgyörgyi Tamási Áron Színház és a budapesti Égtájak Iroda közös produkciójában a Petri-fordításon belül hű maradt Szabó Lőrinc Oronte-szonettjéhez, akárcsak 2000-ben Tompa Gábor kolozsvári rendezése.

Nem tudom, van-e klasszikus színdarab, amit többször megrendeztek az utóbbi években. A MIZANTRÓP különösen alkalmas rá, hogy egy értelmiségi megfogalmazza benne, hogy érzi magát a körülötte levő világban. Minél rosszabbul, annál inkább. Zsámbéki Gábor Alceste-jében nemcsak a fordító, a költő Petri is benne van. „*Idő. A te időd: / megtalálni / az ajtót, amely innen kifelé.*” Megtalálni, nem az öngyilkosságban, amire a vers utal, hanem Alceste vezérszavában, a sivatagban, amely metaforából valósággá fakad fel. Zsámbéki nem akarta újraköltetni Molière-t, csak eloldozni a korától. Ehhez kellett a szövegen itt-ott igazítani, és kellett egy új szonett is Oronte-nak, egy magabiztosabb. Ez az Oronte nem csak a költői technikájára büszke. Abban is biztos, hogy a nő az övé lesz. Vagy ha mégse, hát megnézheti magát. Nem szimpla feljelentő, a keze nagyon messzire elér. Ugyanakkor több támadási felület is kellett a versen, mint amennyit a Szabó Lőrincé kínált. A több felülethez pedig új szöveg Alceste-nek, amikor a verset ízekre szedi.

* Megkérdeztem Petri fordító-munkatársát, Forgách András, hogy miért. Azt mondta, Petri nem akart versengeni Szabó Lőrincel, örült, hogy ez a két vers megvan, és neki egy gonddal kevesebb. Az egész darabnak sem az újrafordításról volt szó kezdetben, csak a felírásról, maibbá tételéről. De menet közben kiderült, hogy ez az út nem járható, toldozgatni nem lehet, csak megcsinálni újra és egészen máshogy.

Molière

A MIZANTRÓP

Részlet

Petri György fordítása Várady Szabolcs igazításaival

- ORONTE [...] Felolvasnám egy új szonettetemet.
Csak most lett kész, még nem tudom, remek,
vagy közepes. Leközlík, nyilván, de nem ez a lényeg,
nekem fontosabb a te véleményed.
- ALCESTE Félek, nem a megfelelő személyt választottad.
- ORONTE Miért?
- ALCESTE Túlságosan őszinte vagyok.
- ORONTE Éppen ez az, amit akarok.
A kíméletlen, nyers őszinteséget,
ezt akarom, pontosan erre kérlek.
- ALCESTE Hát jó. Akkor térjünk a tárgyra, kérlek.
- ORONTE *Szonett: A remény.* Címe, mondjuk, ez.
A témája egy asszony, akihez
nagy reményeket fűzök. Semmi pátosz,
gőz vagy homály, a vonalvezetése világos.
- ALCESTE Majd meglátjuk.
- ORONTE A rímelés terén akad
egy-két truváj – de majd dönts el magad.
A remény... Nem tudom, hogy a hangneme
elég egyszerű-, eléggé könnyed-e,
elég természetes-e a szóhasználatom.
- ALCESTE Szabadjon hallanom.
- ORONTE Annyit még tudni kell,
negyedóra alatt készült a költemény.
- ALCESTE A gyorsaság nem művészi erény.
- ORONTE Nem járja, hogy kecsed kecsgetet,
hogy vélem már, enyém, de nem:
csak mézesmadzag édenem.
A cél előtt kapok defektet?
- PHILINTE Micsoda indítás! Tökéletes, remek.
- ALCESTE Azt mered mondani, hogy ez költészet neked?
- ORONTE Szóval:
A cél előtt kapok defektet?
Mint bankár, ki sokat befektet,
de csődbe jut. Jaj, édesem,
ne hagyd inogni kétesen
a mérleget – a sors lehet szebb!

PHILINTE Találó szavak!

ALCESTE Te dicsérsz ilyen baromságokat?

ORONTE Kéjpanoráma, üdvszivárvány
tündöklük ott kettőnkre várván!
Nehogy már elnézzük mulyán,
hogy ködbe foszlik. A romon
csak gyom tenyészne. Karomon
lépdelj be sorsod kapuján!

PHILINTE És a vége! Kész telitalálat!

ALCESTE Neked is ilyen véget kívánok.

PHILINTE Nem hallottam még verset, ilyen jól megcsináltat.

ALCESTE Hogy a...

ORONTE (*Alceste-hez*)

Ugyan, ő hízeleg.

De te emlékezz rá, hogy mire kértelek:
halljam őszinte véleményedet.

ALCESTE Minden író őszinteséget követel,
aztán, ha megkapja, rosszul viseli el.
Nemrég valakitől – nem mondok nevet –
olvastam épp hasonló verseket.
Neki mondtam, hogy az jellemzi a biztos ízlésű embert,
hogy képes leküzdeni az írási ingert.
S ha már mindenképp írhatnékja támadt,
ne mutogassa versét rögtön fűnek-fának.
Mivel a tolakodó, túl heves
közlési vágy könnyen közröhej tárgya lesz.

ORONTE Tehát azt mondd, hogy rosszul teszem...

ALCESTE Semmi ilyet nem mondtam. *Neki* mondtam,
hogy kritikátlanul ne adjuk ki magunkat,
mert a rutin és a modor halálra untat,
és az emberek a hibáinkra vadásznak:
hiába bizonyítottunk már ezerszer,
egyetlen félresikerült munkánk lejárát.

ORONTE Szóval azt mondd, hogy rossz a szonett?

ALCESTE Nem. *Neki* mondtam, hogy hány pályát tönkretett
ez a járványos közlési düh,
mely napjainkban pusztít mindenütt.

ORONTE Tehát nem tudok írni, és rá emlékeztetek?

ALCESTE Nem. *Neki* mondtam, hogy nem éri meg
folyton zaklatni a szerkesztőségeket,
s hogy nem pótolja azt a nyomdafesték,
ha hiányzik a műgond és a tehetség.

ORONTE Értem, értem. Azt hiszem, megértettelek.
No de a szonett...? Mi legyen vele?

ALCESTE Szemétkosárban a helye.
 Rossz divatot követ, merő csinálmány.
 Nincs egy őszinte szó, a sor csak állvány,
 hogy ráaggasd a cifra rímeid,
 amikkel a versed páváskodik:
 „de nem” és „édenem”, „defektet” és „befektet” –
 viccnek nem rossz, de szerelmes szonettnek?
 Ugyan már. Űres, szellemeskedő modor,
 természetesség, igazság seholl!
 Hogy is? „Kecsed kecsegtet”?
 Így talán a kecskék mekegnek.
 Az ÜDF-szivárványt ne is emlegessük!
 Szájából szökőkút kimondani együtt
 e hangzókat. „Kéjpanoráma”! Na,
 abbahagyom, mert megüt a guta.
 Játék a szavakkal, megjátszott szenvedély;
 a természet sohasem így beszél.

Albert Babinot (15??–1570)

NEM SZÁNVA A HALOTTAKAT

Mikor a Nap, a Mindenség fáklyája
 A tengerek mélyében elmerül,
 S látjuk, hogy rá sötét fátyol terül,
 S belép velünk a meghitt éjszakába,
 Senki se bánja, hogy magát se látja,
 Mert biztos lehet kétségen kívül,
 Hogy a Nap nekünk újra felmerül,
 Miután szabott pályáját bejárta.
 Könnyek és gyász nélkül láthatod ezt:
 A Lélek a halandó, vézna test
 Börtönét halhatatlanul elhagyja.
 S e testbe, melyet elvitt a Halál,
 Megújulva, midőn eljő a napja,
 A Lélek is majd újra visszazáll.

Jacques Pelletier du Mans (1517–1582)

ITT AZ ARÁNYELMÉLETBEN JÁRATOS ARITMETIKUS BESZÉL

Hogy magad más költő nyomába vessed,
Mint fordító, szép pontosan rimelj,
S a csiszolt dikcióra is figyelj,
A francia nyelv báját se feledjed,
A színekben is a valót keressed.
Tudván, hogy a Művészetben mi kell
A Természethez juthatni közel,
Egy testből nyerve hason-arcu testet:
Tudd meg, csak jó hírért viszi vásárra,
S kemény munkája diccse nem kecsegtet,
Ki más nyelvet kényszerít Petrarcára,
Míg sort sorral, rímet rímmel feleltet:
De hogy Múzsáknak, Isteneknek tetszik,
Van-e, ki tőle elvitatja ezt itt?

Marc de Papillon de Lasphrise (1555–1599)

[MAROT-BAN TISZTELEM...]

Marot-ban tisztelem remekszép dallamát,
Benne a Francia Múza beért tökélyét,
Ronsard-ban tisztelem a nagy tudás fölényét,
Du Plessis Bíróban szakmai szigorát.
Bellay-ben tisztelem, hogy nincs előtte gát,
Könnyedén egybefoly az összhang és a mérték,
Fereteges Jodelle egy vakmerő merényét
S a mélylelkű Belleau megnyerő modorát.
Bartasnak tisztelem boldog Urániáját,
Desportes tombolva is szelíd szerelmi lázát,
Garnier-t, Melpomené kit fiának tekint,
Bertault-t, Sonant, Billard-t, e csupa drága lelket,
E nagy tudósokat a Kilenc Múza mellett,
Nem feledve Rabelais-t, akinek párja sincs.

NOÉMI IRÁNTI SZENVEDÉLYES SZERELEM

Istenem! jaj de jó, ha egy dús puha ágyra
Fektetve, ifjú szép kedvesem csokolom.
Istenem! jaj de jó, ha e víg párbajon
Kivérzik teljesen szerelmem édes árja.
Istenem! jaj de jó, ha nagy babusgatásba
Kezdve, cirógatom, s ő engem átkarol,
Istenem! jaj de jó, mikor azt hallhatom:
„Meghaltam, édesem”, míg fulladoz zihálva.
S ha nem bírom tovább, Istenem! jaj de jó
Egy kis kötözködés, éppen nekünk való.
Istenem! jaj de jó kicsit csipkedni combját,
Nyalni szép kebleit, harapdálni csecset.
Istenem! jaj de jó e kéjes testgyakorlás.
Fogdosva tisztlenül hamvas kis fenekét.

Jean de Boyssières (1555–?)

[ENGEDD, HOGY KÉT KAROD...]

Engedd, hogy két karod nyakam ölelje át:
Engedd, hogy arcod az én arcomat tükrözze:
Engedd, hogy a te szád s az én szám forrjon össze:
És engedd, hogy közénk ne álljon semmi gát.
Hadd legyen ügyem a te bolondériád:
Engedd a kebleid az én mellemre dőlve:
Engedd, hogy combod az én combom fonja körbe.
Légy hozzám durva, és ugyanannyira lágy.
S ha megcsókoltál, én is csókolhassam ajkad,
Ne teketóriázz, arcod arcomra hajtsad.
Én lent, te fölém borulsz.
Szökkenj fel kancaként, s hagyjad, hogy megmeredjek,
És visszatérve hagyd, hogy azt súgjam Kegyednek:
FINIS CORONAT OPUS.

Pierre de Marbeuf (1596–1645)

SZONETT

Tenger és szerelem mind egyformán keserves,
A tenger keserű, s a szerelem fanyar,
Miként a tenger, a szerelem is benyal,
Mert tenger s szerelem vihar nélkül sosem lesz.
Kit elriaszt a víz, parton marad, a vesztes,
Kit elriaszt a kín, mit szerelem kavarr,
A szerelem tüzét kerülje el hamar,
S akkor hajótörés majd egyikükre sem les.
Szerelem anyja a tengerben ringatott,
Lángot a szerelem, anyát a víz adott,
De nincsen víz, amely ily lángolást kivédjen.
Ha víz kiolthatná a szerelem szénét,
Szerelmedet, amely parázslón bennem ég,
Kiolttám vala már könnyeim tengerében.

Somlyó György fordításai

Komlós Katalin

CARL PHILIPP EMANUEL BACH MA*

1925-ben a kölni Marcan kiadónál tanulmánykötet jelent meg VON NEUER MUSIK: BEITRÄGE ZUR ERKENNTNIS DER NEUZEITLICHEN TONKUNST címmel. Az írások főszereplői Hindemith, Stravinsky, Satie; a szerzők közt találjuk Ernst Bloch, Arnold Schoenberg, Alois Hába, Erwin Stein és mások nevét. Meglepő módon a legterjedelmesebb esszé, Otto Vriesländer munkája, a következő címet viseli: CARL PHILIPP EMANUEL BACH ALS THEORETIKER.¹ A témaválasztás – kakukktojás egy XX. századi zenéről szóló kötetben – sokatmondó. Rokonszenvet sugall egy XVIII. századi muzsikusról, akinek világos professzionizmusa példamutatónak tűnhetett egyes, öt vagy hat generációval később élt zenészkollégák

* C. P. E. BACH TODAY címmel, angol nyelven elhangzott az IMS Intercongressional Symposium keretében Budapesten, 2000-ben. A nyomtatott változat a kétkötetes, Dobszay László által szerkesztett THE PAST IN THE PRESENT-gyűjtemény I. kötetében látott napvilágot. (Liszt Academy of Music, 2003. 183–192.) A jelen magyar fordítás közléséhez való hozzájárulásáért köszönet illeti a szerkesztőt Dobszay Lászlót.

számára. Nem kevésbé sokatmondó az a körülmény, hogy a szerző, Vriesländer, komponista, zenetudós és zongorista volt egy személyben, akárcsak tanulmányának hőse.

Negyven évvel később egy még meghökkentőbb címet látunk egy Curt Sachs tiszteletére megjelent Festschrift írásai között: C. P. E. BACH AND ARNOLD SCHOENBERG: A COMPARISON.² A szerző ezúttal Dika Newlin, Schoenberg és Sessions egykori zeneszerző-növendéke, Schnabel és Serkin zongoratanítványa. Cikkében meggyőző párhuzamokat von C. P. E. Bach idioszinkratikus, erősen érzelmes stílusa és a fiatal Schoenberg expresszionizmusa között.

A szerző megint csak író/komponista/pianista egy személyben.

A fenti példák – bár a C. P. E. Bach-„jelenség” különböző aspektusaira irányulnak – „modern” muzikusnak mutatják fel Philipp Emanuelt, akit XX. századi kollégái szinte kortársuknak tekintenek.

Vannak azonban más megközelítések is.

A téma két legfontosabb feldolgozása a XX. század első feléből, Heinrich Schenker, illetve Arnold Schering tollából, saját korának megfelelően – azaz történeti szemszögből – vizsgálja a zenét, a stílust, a korszellemet (*Zeitgeist*). Kétségtelen, hogy a „historikusan képzett előadás” mai hívei közül sokan olvasták Schenker BEVEZETŐ-jét C. P. E. Bach billentyűs műveire,³ pedig a lényeg ott van, több mint száz évvel ezelőtt. Schenker feltehetően a VERSUCH Walter Niemann-féle 1906-os (rövidített) kiadásától inspirált, 1908-ban megjelent tanulmánya nemcsak előlegezi a közelmúlt stílári és esztétikai kérdéseit, hanem kritikai konklúzióival – a zene mélységes értéke folytán – túl is lép azokon. Például Philipp Emanuel díszítésrendszerének dogmatikus értelmezése helyett felismeri a *Manierok* melodikus értékét, mint a zene „lelkét és kifejezését” (*Seele und Ausdruck*). Vagy Philipp Emanuel a klasszikus szonátaforma kialakulásában játszott „előfutár” szerepének hangsúlyozása helyett megéri Emanuel formáinak az élő organizmusát, szemben a későbbi korok merev koncepciójával.

Schenker személyes és költői intuíciójával összehasonlítva Arnold Schering gyakran idézett tanulmánya (CARL PHILIPP EMANUEL BACH UND DAS 'REDENDE PRINZIP' IN DER MUSIK, 1938)⁴ objektívebb, és a témát történeti kontextusban tárgyalja. Alapvetően retorikai elvekből kiindulva Schering az *Empfindsamkeit* zenéjét általában, ezen belül C. P. E. Bach művészetét specifikusan korhoz kötöttnek (*zeitgebunden*) látja: olyasvalaminek, ami szinte felfoghatatlan a modern elme számára. „A leghűségesebb tolmácsolás sem tudja már közvetíteni [az *Empfindsamkeit* művészetét], mert az érzések egész világa választ el minket attól a kortól és a zene iránti különleges elkötelezettségtől. [...] Ez a zene már nem szól hozzánk egykori, magától értődő erejével, ami a lélek közös rezdüléseim keresztül kapott kifejezést; [mostanra ez] elgyengült, sovánnyá és egészen formálissá vált. [...] Mintha a zene izzása kihűlt volna, vagy legalábbis hőfoka lényegesen alacsonyabb fokra süllyedt volna. [...] A kortársak minden bizonytalansággal összehasonlíthatatlanul többet és valami erőteljesebbet olvastak ki [C. P. E. Bach] műveiből, mint ami ma számunkra lehetséges.”⁵

Schering ezután hangsúlyozza a „kifejezéskutatás” (*Ausdrucksforschung*) szükségességét, az *empfindsamer Stil* jobb megértéséhez.

Schering valami nagyon fontosat látott meg bő hetven évvel ezelőtt. Az őt megelőző csekély kutatás (Schenker művét leszámítva) C. P. E. Bachot pusztán a barokk és a klasszikus korszak közti átmeneti figurának tekintette, és csak formai kérdésekkel foglalkozott, azzal is kurtán. Az *oeuvre* önmagában és kora művészi kontextusában való megközelítésének igénye az utóbbi évtizedekben került ismét előtérbe, elsősorban a „historikus” előadói irányzat elméleti és gyakorlati vizsgálódásainak jóvoltából. Ez és

a zeneszerző halálának bicentenáriumával (1988) kapcsolatos produktív eredmények a C. P. E. Bach-kutatás és -előadás valóságos reneszánszát indították el.

C. P. E. Bach művészi személyisége és történeti pozíciója az *Aufführungspraxis* munkásainak ideális területe. Bach maga zeneszerző, teoretikus, író és előadóművész volt. Minden mesterek legnagyobbika, apja, Johann Sebastian oktatta; rendelkezett az előadó muzsikusság érzékenységgel, a zeneszerző alkotó fantáziájával és a tudós szisztematikusság gondolkodásával. Nagy műve, a *VERSUCH ÜBER DIE WAHRE ART DAS CLAVIER ZU SPIELEN*⁶ sokkal több, mint billentyűs tankönyv: a XVIII. századi zeneelmélet, esztétika és interpretáció átfogó enciklopédiája. Nem csoda, hogy a XVIII. századi zene historikus megközelítése iránt érdeklődők bibliájává vált.

A történeti *Aufführungspraxis* újjáéledésének korai időszakában az eredeti hangszerek (vagy kópiáik) használatát elsődleges feltételnek tekintették. C. P. E. Bach billentyűs zenéje bámulatatosan reagált erre a lépésre. Aki játszott már Philipp Emanuel clavichordon, csembalón vagy fortepianón, tudja, hogy az előadás mérhetetlenül sokat nyer a megfelelő instrumentumtól. Ennek két oka van. Az első a fantáziaszerű karakter, amely a zene nagy részét áthatja. Tudvalevőleg a rögtönzés egyik aspektusa a hangszer lehetőségeinek demonstrálása; a változatos textúra, az improvizatív stílus tehát közvetlenül a clavichord vagy fortepiano természetéből ered.⁷ A másik ok Philipp Emanuel billentyűs nyelvezetének konvenciómentes idiómája, ami a bal kéz individuális kezelésében, az ornamentika bonyolultan kidolgozott használatában és az artikuláció ékesszólásában nyilvánul meg. Mindez nagyon különbözik Haydn és Mozart ismerősebb stílusától, és a modern zongora nem igazán tudja ennek az érzékeny írásmódnak a nüanszait közvetíteni. A XVIII. századi billentyűs hangszerek használata ezért rengeteget tett C. P. E. Bach újrafelfedezéséért.

Az előadói gyakorlat kérdései közt egy másik exponált terület a díszítések pontos kivitelezése volt. Forrásként ehhez a legszeleesebb körben Philipp Emanuel *VERSUCH*-ját használták. A „Díszítések” (*Manieren*) precíz, szisztematikusság tárgyalása az I. kötetben valóban minden ilyen jellegű kérdés hiánytalan megoldását ígéri. Philipp Emanuel munkája azonban speciális repertoárra vonatkozik: a XVIII. század közepén virágzó „Berlini iskola” zenéjére.

A díszítő jelek kódrendszere sajátos, és maguk az ornamentstípusok is erre a stílusra jellemzőek; más zenékre való általános alkalmazásuk komoly tévedésekhez vezet. A *VERSUCH ELŐADÁSMÓD (VORTRAG)* fejezetében számtalan értékes, időtlen gondolat és tanács olvasható; az „autentikus” előadás dogmatikus követői számára mégis fontosabb a szabályok és receptek merev betartása, mint a stílus igazi megértése.

Tágasabb elmék gondolkodása szerint az elmúlt századok zenéje idegen nyelv, amit újra meg kell tanulnunk, ha jelentését meg akarjuk érteni. „*Musik als Klangrede*”, azaz a beszédszerű zene (Nikolaus Harnoncourt terminusát kölcsönözve)⁸ nyelvtanán, szintaxisán és retorikáján keresztül értelmezendő. C. P. E. Bach *VERSUCH*-jának angol fordítója, William Mitchell, a kötet „Generálbasszus” fejezetein elmélkedve így írt a *BEVEZETÉS*-ben 1949-ben: „*A számozott basszus rögtönzött játéka kihalt művészet. Magunk mögött hagytuk a basso continuo korszakát és vele mindazt az íratlan szabályt és axiómát, ami egykor magától értődő volt; egyszerűen a kor szellemét.*”⁹

Talán nem túlzott fennhéjzás azt vélni, hogy ma, hatvan esztendővel később valamivel előbbre vagyunk. Legalább erőfeszítéseket teszünk, és több kérdést tudunk, ha nem is választ. Ilyen szempontból Mitchell meglehetősen reménytelen megállapítása a XIX. századi állapotokat tükrözi.

C. P. E. Bach egy évvel a francia forradalom kitörése előtt hunyt el. Azután megváltoztak az idők, és Észak-Németország dicsőített muzikusát hamar elfeledték. Beethoven emlegette olykor, és a hűséges Rochlitz próbálta ébren tartani emlékét; bár az *Allgemeine musikalische Zeitung* lapjain közölt anekdotáinak némelyike igencsak messze van az igazságtól. (Például Mozart hamburgi látogatásának és C. P. E. Bach zenéjére vonatkozó magas véleményének a története, amit másutt ír le Rochlitz, minden alapot nélkülöz.)¹⁰

A XIX. század egészében véve kevés figyelmet szentelt C. P. E. Bachnak, és az a kevés is többet ártott, mint használt a zeneszerzőnek. 1852-ben Gustav Schilling saját verziójában publikálta a *VERSUCH*-ot, „*korunk köntösében és annak szükségletei szerint*”.¹¹ A drasztikus változtatások abszurd módon eltorzítják a tartalmat. A XIX. századnak ez a tendenciája, hogy a történelmi múlt művészetét a jelen divatja szerint átalakítsa, még nyilvánvalóbb annak a hat C. P. E. Bach billentyűs szonátának a Hans von Bülow-féle kiadásában, amit 1862-ben jelentetett meg a lipcsei Peters cég.¹² Ebben nem csak az előadási jelek sokasága idegen Philipp Emanuel notációjától, de számtalan tételben magát a kottaszöveget is megmásították.

Bülow háromoldalas *ELŐSZAVA*, amelyben kiadói eljárásainak indítékait magyarázza, maga a XIX. századi gondolkodás lenyomata. Így érvel: „*kiadó meg van győződve a »revízió« (Bearbeitung) szükségességéről, [...] minek értelmében a XVIII. századi billentyűs nyelvet XIX. századira kell lefordítani, a »clavichord-szerűből« a »pianoforte-szerű« megfogalmazásba*”.¹³

A revíziók fő célpontja a szonáták túlságosan sovány textúrája. Bülow feldúsítja az akkordokat; belső szólamokat ír az anyagba; igyekszik kitölteni a szüneteket. Ami a díszítéseket illeti (ezek a „kellemetlen *agrémens*”, ahogy az *ELŐSZÓ*-ban olvassuk), Bülow első reakciója az, hogy valamennyit elhagyja. Azután, újabb megfontolás után, csak azokból a passzázsokból hagy el néhányat, „*amelyekben az ornamensek zsúfoltsága határozottan izléstelen hatást gyakorolna a modern fülekre*”.¹⁴ A díszítések eredeti jeleit egyáltalán nem használja, hanem kiírja minden egyes *Manier* hangjait.

Nem kevésbé tanulságos Bülow C. P. E. Bach szonátastílusát érintő kritikája. Általában véve az *Adagió*kat többre tartja, mint a saroktételeket. „*Az első és utolsó tételek gyengébbek – írja –, ahol a kontrasztáló dallamosabb második téma hiánya gyakran monotóniához vezet; de a forma abban az időben még nem volt elég fejlett*”.¹⁵ Világos megfogalmazása ez a XIX. század elméleti gondolkodásának, ami nem érzekelte a XVIII. századi szonátaformák kreatív sokféleségét, hanem mereven ragaszkodott Adolf Bernhard Marx és Carl Czerny előírásaihoz.

Bármennyire „Originalgenie” volt C. P. E. Bach, zenéje nem érthető meg kontextuson kívül, az egykorú északnémet irodalom és művészet esztétikájának alapos ismerete nélkül.

A német felvilágosodás eszméitől inspirált berlini, majd később hamburgi *Kulturkreis* (Philipp Emanuel pályájának fő állomásai) speciális szellemi légkört képviselt Európában. Csak az utóbbi évtizedek interdiszciplináris kutatásai, kritikai és elemző vizsgálódásai irányították a figyelmet ennek a területnek az újraértékelésére. Magát a zenét olyan tudósok helyezték a mellőzött *Vorklassik* korszak történelmi kontextusába, mint Hans Heinrich Eggebrecht, Philip Barford, Eugen Helm és mások.

Philipp Emanuel stílusát és személyiségét ma bizonyos szempontból szélesebb elismerés övezi, mint saját korában. Monográfiák és recepciótörténelmi munkák ritkán hangsúlyozzák, hogy a XVIII. század Bach iránti rendkívüli hódolata Németországra

korlátozódott. Olyan nevezetes kivételektől eltekintve, mint Charles Burney vagy Joseph Haydn, C. P. E. Bach zenéjét – és az *empfindsamer Stilt* általában – kevéssé ismerték és szerették Bécsben, Angliában vagy Dél-Európában. Észak-Németország és különösen Berlin, ahol Philipp Emanuel életének leghosszabb szakaszát töltötte, megalkotta saját *Gesamtkunstwerk*jét, amelyben elmélet, esztétika és előadó-művészet állandó kölcsönhatásban működött. Ez az izolált kultúra idegen és ezoterikus maradt más országok muzikusai számára.

Elmélet és gyakorlat szimbiózisa által Berlin körzetének XVIII. századi művészi közössége igazi „iskolát” alkotott, hasonlóan a XX. századi zene története során működött csoportokhoz és műhelyekhez. A második bécsi iskolát, a darmstadti iskolát vagy az elektronikus zene első központjaként megalakult kölni stúdiót azonos gondolkodású, kiemelkedő személyiségek kollaborációja hozta létre, művészi/intellektuális potenciáljuk közös produktumaként. Ilyen „iskolák”, amelyekben művészet és tudomány, gyakorlat és elmélet konstruktív módon erősítik egymást, természetesen léteztek a XVIII. század előtt is az európai zenetörténetben; mégis úgy tűnik, a berlini példa vonzónak tetszett a hasonló beállítottságú modern muzikusok számára.

Ezzel visszaérkeztünk kiindulópontunkhoz, Vriesländer C. P. E. BACH MINT TEORETIKUS portréjához, a XX. századi kollégái közt helyet foglaló modern művészhez. Az intellektuális aspektus azonban csak egy része ennek az interpretációnak. Ugyanilyen fontos C. P. E. Bach, a zeneszerző originális, konvenciómentes stílusa. Extravagancia, új gondolatok merészsége bármely korszak *avantgarde*-jének lényegéhez tartozik, és Philipp Emanuel mindenképpen megfelel ennek a művészi kategóriának. Legszemélyesebb műfaja, a szabad billentyűs fantázia az ő életművében vált önálló darabbá: azt megelőzően a fantáziát rendszerint fuga követte, hogy a szabad és kötött stílust egyetlen kétrészes kompozícióban egyesítse, a barokk jellegzetes modorában.

Philipp Emanuel fantáziái *connaissanceur*-öknek íródtak. Valójában billentyűs műveinek utolsó hat kötete (DIE SECHS SAMMLUNGEN VON SONATEN, FREIEN FANTASIEN UND RONDOS FÜR KENNER UND LIEBHABER) teljes egészében értők számára („für Kenner”) készült igazi *avantgarde* zene, függetlenül a címbe foglalt jól ismert címkétől.¹⁶ Magasrendűen komplex és mives zene ez: nehéz játszani, és nehéz hallgatni. Profeszionisták válogatott csoportjához szólt a maga idejében csakúgy, mint ma.

Mit kezdjünk akkor Philipp Emanuel zenéjének tradicionális részével és ennek a korhoz kötött („zeitgebunden”, Arnold Schering terminusával) nyelvnek a történeti megközelítésével? Talán egy stílus, egy korszak vagy egy zeneszerzői életmű saját korának szemzőgéből való megértésére irányuló aspiráció nem is olyan régimódi elképzelés. Mostanra, ellentmondásos hullámverései után, magát a „historikus előadás” koncepcióját is historikus perspektívában láthatjuk, és a távolság módot ad az elfogulatlan kritikára és értékelésre. A legeredetibb gondolatok Richard Taruskintól származnak, aki az *advocatus diaboli* szerepét játssza, pozitív értelemben. THE PASTNESS OF THE PRESENT AND THE PRESENCE OF THE PAST című híres esszéjében így írt Taruskin 1987-ben: „Meggyőződésem, hogy a mai »historikus« előadás nem igazán historikus; hogy a történetiség vékony burka olyan előadói stílust takar, amely teljes egészében a mi korunké, és lényegében a legmodernebb stílus ma; és hogy a historikus termék széleskörű elfogadása és kereskedelmi eladhatósága pontosan újdonságának és nem régiség voltának köszönhető.”¹⁷

Ezt a központi gondolatot boncolja tovább a tanulmány: „A »modern előadás« és a »historikus előadás« közt érzett hasadás éppenséggel a feje tetejére van állítva. Az utóbbi az igazán modern előadás – vagy ha úgy tetszik, a modern előadás *avantgarde* szárnya –, míg az előbbi egy

korábbi, a XIX. századtól örökölt stílus fokozatosan gyengülő túlélése, ami egyre inkább historikussá válik.”¹⁸

Ha most összefoglaljuk a „C. P. E. Bach-jelenség”-gel kapcsolatos rövid reflexióinkat, Philipp Emanuel egy ritka tulajdonságát kell kiemelnünk, ez pedig a teljes szabadság birtoklása és megőrzése művészi választásaiban és döntéseiben. J. S. Bach hűséges fia, a lehetséges legjobb képzésben részesült első osztályú muzsikos sohasem tagadta meg apja örökségét; és mégis szellemi szabadságban tudott élni és alkotni. Egyfajta dualitás van ebben, akárcsak művészi személyiségének zenei/irodalmi hajlamában. De Philipp Emanuel nagy titka éppen az, hogy a dualitásból egységet tudott teremteni, bizonyítva, hogy múlt és jelen, intellektus és intuíció összeegyeztethető egyetlen integritásban. Mint világos elméjű teoretikus, a szenvedélyek és a fantázia költője, és karizmatikus előadó élete végéig, C. P. E. Bach értékadó példa lehet a XXI. század muzsikusai számára.

Jegyzetek

1. VON NEUER MUSIK, I. Szerk. H. Grues, F. Kruttge és E. Thalheimer. Köln: Marcan, 1925. 222–279.
2. THE COMMONWEALTH OF MUSIC: IN HONOR OF CURT SACHS. Szerk. G. Reese és R. Brandel. New York: The Free Press, 1965. 300–306.
3. EIN BEITRAG ZUR ORNAMENTIK – ALS EINFÜHRUNG ZU PH. EM. BACHS KLAVIERWERKEN, MITUMFASSEND AUCH DIE ORNAMENTIK HAYDNS, MOZARTS, BEETHOVENS ETC. Bécs: Universal, 1908.
4. In: Schering: VOM MUSIKALISCHEN KUNSTWERK. Szerk. F. Blume. Lipcse: Koehler & Amelang, 1949. 213–245. (Első megjelenés: *Jahrbuch der Musikbibliothek Peters* 45 [1938]. 13–29.)
5. Ibid. 225–227.
6. Carl Philipp Emanuel Bach: VERSUCH ÜBER DIE WAHRE ART DAS CLAVIER ZU SPIELEN, I. Berlin, 1753; II. Berlin, 1762. Angol fordítás: ESSAY ON THE TRUE ART OF PLAYING KEYBOARD INSTRUMENTS. Ford. William J. Mitchell. New York: Norton, 1949.
7. Lásd részletesen Katalin Kömlös: FORTEPIANOS AND THEIR MUSIC: GERMANY, AUSTRIA AND ENGLAND, 1760–1800. Oxford University Press, 1995. 104.; magyarul: FORTEPIANÓK ÉS ZENÉJÜK: NÉMETORSZÁG, AUSZTRIA ÉS ANGLIA, 1760–1800. Gondolat, 2005. 112.
8. N. Harnoncourt: MUSIK ALS KLANGREDE. Salzburg és Bécs: Residenz, 1982; magyarul: A BESZÉDSZERŰ ZENE. Ford. Péteri Judit. Editio Musica, 1988.
9. ESSAY, 19.
10. Johann Friedrich Rochlitz: KARL PHILIPP EMANUEL BACH. In: FÜR FREUNDE DER TONKUNST, IV. Lipcse, 1832. 308–309.
11. L. Mitchell: ELŐSZÓ, ESSAY, vii.
12. SECHS SONATEN FÜR KLAVIER ALLEIN. Ed. Hans von Bülow. Lipcse: Peters, 1862. A szonáták: H. 31, 173, 186, 187, 208, 247.
13. Ibid. ELŐSZÓ, 3.
14. Ibid. 4.
15. Ibid. 5.
16. L. a KENNER UND LIEBHABER fejezetet. In: Kömlös: FORTEPIANÓK ÉS ZENÉJÜK. Különösen 123–125.
17. Taruskin: THE PASTNESS OF THE PRESENT AND THE PRESENCE OF THE PAST. In: AUTHENTICITY AND EARLY MUSIC. Szerk. Nicholas Kenyon. Oxford University Press, 1988. 152.
18. Ibid. 193.

Nagy Márta

KOMFORT

Nem duruzsol a fűtőtest, az egyetlen, ami megnyugtatna most. Azt sem tudom, melyik hónap, november és február között, naptalan, barna és vak. Aszfaltszalag, felüljáró-hajráf Sasad borzas fején, és úgy rakódik rá az *A* épület, mint a korpa, vastagon a bőrre. Már megint nincs víz, csak vezeték, ami javításra szorul.

EGYKOR, DE NEM IGAZ

Scarborough Fair-átirat

Bólints felém, ha átkelsz a folyón,
Ördögszekér, cickafark és katáng,
A túlparton él, aki már nem vár rám,
Ő volt egykor a fény és a láng.

Ha szembesétálna vele egy hontalan öreg,
Szürke pulóverben, gyapjú és meleg,
Akár a test, melynek nyoma ki se húlt még,
Másikat költöztettek a helyére.

Ha elférnék két ország között, cérnavékony
Csíkon – nem hiszem el, hogy van senki földje.
A térkép csak egy piros vonalat mutat, azt
Keresem a rögök közt, ha nincs, rájuk rajzolom.

Ha nem sajnálja a makulátlan bőrét, és hasít belőle
Csíkot a sebem helyére, amit dühömben kapartam el:
Repedés a szájjugban, győztes nevetéstől,
Pedig nem is volt még az a vad leterítve.

Bólints felém, ha átkelsz a folyón,
Ördögszekér, cickafark és katáng,
A túlparton él, aki már nem vár rám,
Ő volt egykor a fény és a láng.

Závada Péter

PREGHIERA INVERNALE

Mi bántja? Fehér csöndjeit ma mért nem szórja szét?
 Orcája mért ily sápatag?
 Betett magának tán a fagy?
 Magára vessen! – Ön rendelt mindent így voltaképp.

Ki más? E sértődött időt, e koszlott, sprőd avart,
 a nagy, táskásra sírt eget,
 mi új havakkal hiteget,
 a friss sarat, mit régi, rossz abroncsunk fölkapart.

Nem túl nagy ár ez így? – mármint a télért – kérdem én.
 Tagadja még? Ön is remeg.
 Tisztelt Uram, engedje meg,
 legyen nagylelkű, higgye el, nem csorbít érdemén.

Eljár fejünk fölött az év, lassacskán eltelik!
 Küldjön hát könnyű, mély havat,
 mely, mint az álom, megmarad
 a párafátylas ablakok szemhéján reggelig.

Szép szó, mázas ígéretek? Ó, Uram, rég kevés!
 Cselekedjék akárhogy is,
 most már egész karácsonyig,
 mint díszdobozban, ott lapul bennünk a kétkedés.

RÉSISTANCE NAÏVE

Apai nagyapám fiatal fiú korában
 tudtán kívül vett részt az ellenállásban.
 Vaskos téglalapokká hajtogatott
 papírcetlíken kézbesítette az üzeneteket,
 melyekben lövése sem volt, hogy mi áll.
 Minden bizonytalanság mások lövése.
 Még inkább lövetése. A családokat
 az evangélikus templom melletti utcában,

egy fehérre meszelt sarokházban
és a hozzá ragasztott raktárépületben
zsúfolták össze. (A házak fölülről nézve,
akárho négyrét hajtogatott papírcetlik.)
Nagyapám egyszer az ablakon keresztül
kolbászt és tejet is becsempészett.
Nem kellett nekik. Nem értette, miért.
Mire föl ez az arisztokratikus finnya?

Tenigl-Takács László

ÉJJELI SOFŐR

Október 16. 02. 42. Sötétből a kép kivilágosodik. Csendből a hang:

„Hello tourist du bist in Budapest, capitol of Hungary. For a little money I will show you this beautiful city. I am a student I am 23 I study sociology on the very famous Eötvös Loránd science university.”

Felhangosította a rádiót. Szerette ezt a dalt, mert sok szót megértett belőle. A manit ők is mondják, a sztadi, az biztos a stadion, Pesten mindig sok turista jár. Itt is vannak, a termál meg az olcsóság hozza ide őket. Azt érezte közben, tud kicsit angolul. Ha bekopogtatna az ablakon a turista, és kérdezné, hol van valami, letekerné, és válaszolna neki. A diszkóban mindig angol számok voltak. Nem ment a lányokkal. Inni nem ihatott, az ugrálás meg nem neki való. A Perszá se hagyná, hogy nélküle mulasson. A meló, az meló. A kocsira is vigyázni kell, a múltkor megkarcolták, adott is egy maflást az egyik részeg kölyöknek, de aztán hagyta őket futni. Erős, szelíd ember volt. Ha verekedtek, mindig csitította a feleket, hogy minek ezt csinálni, minek a balhé. Kinn maradt most is a sofőrülésen, bámulta az éjszakai világot, a holdat, a neonokat, az érdekesebb jellegű eseményeket a parkolóban, hallgatta a számokat, betett egy könyvet, elszendított, és felébredt a hideg vagy a zaj szerint.

Nem nagyon emlékezett Pestre. Egyszer még alsós korában. A Duna, a hidak meg a metró. Féltek, és direkt hangosan sikoltoztak, amikor átmentek a Duna alatt. A tanár is mondta, hogy épp most van felettük a folyó. Aztán meg már hiába csitította őket és fenyegetőzött, csak csinálták tovább. Pestről a papától tudott először. Később a tévéből. A papa sokáig volt építkezéseken. Óbudán, a lakótelepen, aztán ő is a metróon. Mutatta egy filmben, milyen cirkuszkocsiban aludtak. Voltak kerekei, mindig áthúzták egy másik helyre, ha máshol volt a fűrés. Benne egy kicsi kályha, emeletes ágy, asztal és székek, ruhaakasztó, tisztára olyan, mint egy kicsi ház. Mindennap más főzött a kályhán. Nagyon szerette, ha otthon a papa főz. Nem volt olyan jó, mint a mamáé, de volt benne valami más, talán a pesti messzeség íze és szaga. Mindig ott sündörgött mellette, a papa meg

mesélt. Kéthetente jött csak haza, mert a hétvégi műszakokkal sokat lehetett keresni. Minden gyereknek volt rendes ruhája, játéka. A vonat sokáig tartott, kártyáztak és ittak, mindig berúgva érkezett, borszaga volt, és ha hozzábújt, nagyon szúrta a szakálla. De a mama sohasem veszekedett vele. A pénzt fizetéskor rendesen elküldte haza...

Férlalomból az emlék:

Bújócskáltak egy csomó gyerekkel. Elbújt a góré alatt. Akkor már nem a telepen laktak, a parasztok beköltöztek a bányához, a cementgyári lakótelepre, ők pedig megkapták a tanácstól a vályogházakat. Volt konyha, istálló, ólak is. A góré alatt szűk volt a rés, alig tudott befurakodni. Körben a nagy gaz. Sose találják meg ezen a helyen. Hallgatta a távoli, sikongató ipiapacsokat, az egerek neszezését a feje felett, bámulta a szalmaszálakon masírozó hangyákat az orra előtt. Sűrű lett a csend és a meleg, belealudt a várakozó izgalomba. Nostalgikus jellegű volt nagyon. Aztán meg arra ébredt, hogy bees-teledett, már majdnem teljesen sötét van. Mindenfelől nagy kiabálás, mindenki őt kereste. Köztük a mama, kezében a légyecsapóval. Azzal szokta elverni, csípett, de nem hagyott nyomot. Sírva előmászott. Nem kapott ki, mikor mondta, hogy mi van, csak bújócska volt az egész. A mama még nála is jobban sírt, azt hitte, belefűldt a kútba. Tavaly is egy gyerek a szomszéd faluban. Aztán, ahogy kijött az emlékből, arra gondolt, régen a zaj nem hagyta aludni. Mindig felébredt, ha valaki felkelt a szobában, kiment inni vagy pisilni. Most pedig éppen azért tesz be zenét, hogy elhalkítsa a gondolatokat a fejében.

A rímes és dallamos dalokat is szerette. A verseseket. Hangos verseket a kicsi lány miatt is letöltött, tele van vele a jutub, a net. A Robi is hozott sokat, akkor már megtért a diakónusoknál, se drog többé, se alkohol, csak úgy mehetett ki dolgozni Hollandiába a szeretetotthonba. Nem voltak fanatikusok. Sokat olvastatták, nem csak a Bibliát. A Robi találta ki a hangos könyves dolgot is. Ha már nem megy az olvasás, meg este sötét van, le lehet torrentezni a netről, de a vakintézet is elküldi postán, ha van fogyatékospapír, van ott egy egész könyvtár belőle. A kicsi lány szerette hallgatni őket, a zenéseket, meg amit csak mondtak, nevetgélt közben, és ütemre ringatta magát. Már hatéves korában kívülről tudta a bóbíta táncolt meg más énekeket. Később együtt a Perszával már hosszabb történeteket hallgattak, meséket, regényeket, szerelmeseket...

*

Október 27. 03. 13. Sötétből a kép kivilágosodik. Csendből a hang:

„Tegnap a kórházban a doktor azt mondta nekem: az ön organizmusát, azt mondja, teljesen megmérgezte az alkohol... Organon... Nem organon, hanem or-ga-niz-mus.

Szikamber... Eh, butaság! Én komolyan beszélék... Igen. Ha az organizmust megmérgezte az alkohol... ez azt jelenti, hogy nekem árt, ha padlót söprök... ha port szírvok be...

Makrobiotika... hááá! – Te mit morogsz? – Szavakat... Van még egy szó: transzcendentális. – Az mi? – Nem tudom... elfelejtettem...”

Ezt nem értette, zavarta, és visszaébredezett. Az empéhármas könyveket nem lehet újra pontosan visszatekerni és megint meghallgatni a szókincseket. A daloknál más, ott megvan a számozás. A szavakat néha a Robi is megmagyarázta. Mondta, a végükkel

lehet megjegyezni őket, a demokráciát például a kráciával, ami azt jelenti, hogy győzelem. A demokráciában győztek a szegények, az arisztokráciánál pedig a gazdagok győztek. Az izmus meg az, hogy valami rendszerbe van rakva. A realizmusban minden reális. Ebből a könyvből semmit sem értett, csak a magyarázatokat, hogy ki mit csinál éppen. Egy nő kommentározta őket, érthető volt a hangja, mint a tévémondóknak. Az oké, hogy valami sötét odúban vagy pinceszínházban veszekednek, de nem szerette az olyan könyveket, ahol finnyásan és nagyképpően beszélnek, hogy senki se értse. Holnap kitörli, és elkezd egy másikat.

Látta egy filmben, hogy egy feka gyerek a börtönben megtanulta a szótárból a szavakat, hogy tudjon szépen beszélni, mint a fehérek, meg hogy ne tudják többé átverni őt. Ő is nézegette a neten. Szerzett egy idegen szavak szótárát is. Aztán mindig kipróbálta a haverokkal, ki tudja, mi az, hogy „leleményes”, mi az a „szinonima”. Először kiröhögtek, ahogy a könyvhallgatás miatt is. Cikizték, de nem reagált. Primitív jellegű emberek. Nem foglalkozott velük. Aztán meg már odafigyeltek rá, kérdegették, elvitték hozzá a hivatalos papírokat, hogy magyarázza meg, mit kell csinálni. Mondta egyszer a buszon a havernak, jó hangosan, hogy mindenki hallja, az ő papája olyan leleményes volt, mint az Odüsszeusz. Csak úgy néztek a magyarok. Meg azt is mondta, hogy ha a szegények megtanulnák és megértenék a szavakat, történe valami. Megtanult fontos dátumokat is. 1514-ben volt a parasztlázadás. Amerika – 1492. Mohácsi vész. Hitler: 1939–1945. 1968. Holdraszállítás. Meg ilyesmi. Egy darabig pörgette a dátumokat a fejében, aztán hátradöntötte az ülést, várta a szédülést, hogy halkuljanak a zajok ...

Még aznap éjjel. Félálomból a kép kivilágosodik. Csendből a hang a fejében:

Robi elmondta, hogy államis volt, ezért is van meg a szaktudása meg az érettségije. Mert ott 18-19 éves koráig benn kell maradni és tanulni. Sokáig nem is tudta, hogy cigány, pedig Kalányos a neve, meg az államiban nem is volt olyan, hogy cigány meg nem cigány. Büntetés járt érte, ha mondták. A Robi mesélte, hogy egyszerre jöttek ki Fótról az Árpival. Albérleteztek itt-ott. Néha szerepeltek a pinceszínházban. Voltak magyarok is ott, fiatalok. Ittak, szipuztak. Deviáns jellegű volt a viselkedésük. A rendezőnek volt egy mániája, hogy cigányul adjanak elő egy darabot. Meg is lett, de nem tartott sokáig, a rendező nagy szemét volt, minden csajt meg akart dugni, nemcsak az államisokat, hanem az oláhokat is. Bejött az egyik csajnak a rokonsága, nagyon összeverték, úgyhogy nem lett belőle pálya.

Aztán a Robi ráhajtott a nyelvekre, vendéglátós akart lenni vagy idegenvezető, de nem vették fel az egyetemre. A Szilvi is oda járt színjátszani, szép magyar csaj, hosszú, hullámos hajú, később az Árpival jöttek össze, mikor a Robi már Hollandiába ment. Jó fej volt, mondta, ha nem tudnak visszamenni az intézetbe az ünnepekre, ne karácsonyozzanak az utcán, se az albérletben a hidegben, menjenek hozzá, a szülei rendesek, az anyja grafikus, az apja meg értelmiségi, a cigányszínházat is engedik neki, nem diszkriminálnak. Aztán, mikor odamentek, jól kivágták őket azzal, hogy a karácsony csak a családé, hiába sírt és könyörgött Szilvi, hogy ez a szeretet ünnepe. Aztán a Szilvi se maradt otthon, elment velük. Egész éjjel az üres és havas városban itták a bort és a pálinkát, amit hoztak, kószáltak a hidakon és a lakótelepeken. Nem járt semmi sem. Találtak egy csomó kidobott neoncsovét, lézerekardoztak a csillagok háborújából. Egy telefonfülke volt a leszállókabin, annak volt energia védőpajzsa, és oda lehetett bemenekülni a másik

kettő elől. Egy lakó végül kihívta a rendőrséget, hogy ott kiabálnak meg minden. Kijöttek, látták, hogy nincs bűncselekmény, mondták, nem lesz ügyészség, de beviszik őket, hogy ki ne húljenek. Rendesek voltak a kapitányságon, mindenki hozott valamit hazulról, rántott húst, bejglit, kínálták őket is. Így volt a Szenteste. Másnap elmehettek. A Robi nagyon szerette ezt a történetet. Legalább háromszor elmesélte neki.

Rövid és elvesztett álm után, sötétből a kép kívülágosodik. Csendből a hang a fejében:

„Az elégia a római költészetben kialakult lírai műfaj. Melankolikus hangulatú, emlékező jellegű, hol fáradt beletörődést, hol bizakodó megnyugvást sugárzó lírai költemény, pl. Berzsenyi Dániel: A közelítő tél...”

– ezt kívülről megtanulta. Mikor először úgy voltak a Perszával, még gyerekek voltak, tizenkét-tizenhárom évesek. Konyhót épített napraforgószárból, belül fűvel rakta tele, úgy hívta, nyuszifészek, oda bújtak. Levetköztek, reszkettek a hidegtől és a félelemtől, hogy a mindig körülöttük vizslató mama rajtakapja őket. Nagyon figyelte a lányt. Nem is tudták, hogy milyen volt, csak szorították egymás karját, szégyenlősségből becsukták a szemüket, kérdezték, te mit érzel, nekem szorít, szúr, süt, meleg. Talán azért is csinálták, mert mindenki azzal dicsekedett, hogy már csinálta. A göré, a fű tele volt bogarakkal, rámásztak az izzadt bőrükre, úgy kellett közben csapdosni őket. Ezen röhögtek, és amíg benne volt a lányban, a maga testében érezte, ahogy a Perszá is ráng belül a nevetéstől. Olyan elégius jellegű volt az egész. Nagyon sokszor eszébe jutott, akkor is, amikor már profiul belejöttek, és tudták, hogyan és mi mindent lehet csinálni, amikor már ők is megtalálták a jó helyeket, a padlást, a horhost a pap háza mögött, az útépités után ott hagyott, rozszant fabódét. A titok meg összekötötte őket egészen mostanáig.

Jöttek a lányok meg a német, jól beszíva, egymásba csimpaszkodva. Kinyitotta nekik az ajtót, mondta, ahogy szokta, „vancig meg cancig”, ilyenkor mindig jókat röhögtek. Macilaci, a kiscsónok, megtiltotta a markecot. Rontja a boltot, ha nem tér vissza a kuncsaft. És csak nála lehet pénzzel fizetni. Holnap majd mondja a lányoknak. Újak még. Ne legyen baj.

*

November 4. 11. 13. Sötétből a kép kívülágosodik. Csendből a hang:

„Valamibe belekeveredhetett Chicagóban. – Valószínűleg – mondta Nick. – Pokoli ügy. – Rémes – mondta Nick. Többet nem is szóltak, George lenyúlt egy törölőruháért, és letörölte a pultot. – Vajon mit csinálhatott? – mondta Nick. – Átejtett valakit. Ezért szokták őket megölni.”

Az ukránok nagyon bedurvultak. Régebben csak megverték az adóst vagy akire megbízták őket. Most már egy kocsmázásért, benzinpénzért is áthajtanak az ember lábán. Egyszer csinálta csak. Lefogta az ürge kezét, az üvöltés alól hallotta, ahogy törnek a csontok. A Kakamarci volt az, mindenkitől pénzt kért kölcsön, hogy kamatozásba fogjon, de nem fizették vissza neki, ezért bebukott az egész. Nem ment el velük többet. Átverték, azt mondták, nem lesz nagyobb gáz, csak kicsi dádá, mint rendesen. Aztán szó szót váltott, a Marci visszapofázott, és elszabadult a dolog. A fegyverezésben is jó pénz volt még vagy tíz évvel ezelőtt. A pisztolyt nem kell elrejtteni, övbe dugva hozzák

át, néha kettőt, hármat is. Soha sincs motozás, csak ha feldobták őket, és előre tudják a vámosok. Ezért váltanak mindig embert és kocsit. Egyszer-kétszer csinálta. A határtól nem messze dugta el egy megmondott helyen, onnan vitte el valaki. Aztán szólt a Goránnak, hogy a húzósbab dolgokat nem akarja. Cigit, piát bármikor, de családjá van, meg gyerekek. Ha bukna, nem ülhet éveket. Nem lett gáz, hagyták, hogy kiszálljon.

A Robi kapott egy hivatalos levelet, hogy jelentkezett az anyja, már nagykorú, nem tilos többé, ha akarja, megkeresheti. Nem akarta. Ő is nagyon beleesett a Szilvibe, de nem lett belőle semmi. Őt nagyon patronálta. A papán, a mamán meg a Perszán kívül talán senkivel sem beszélt annyit. Ő hozta a Jorgoszt is a családba. Görög volt, de itt született, teljesen magyarul beszélt. A Jorgosz mondta, hogy ő kommunista, mindenkije az, sőt, a Jézus is, ő volt az első legnagyobb kommunista, a nagyszülei is ezért menekültek Magyarországra, amikor legyőzték Görögországban a lázadást. Járt a jogi egyetemre, de egy év után abbahagyta, mert nem bírta a vizsgákat. Ketten kitalálták, hogy megtanítyák neki a ritka szavakat. Meg összeállítják, hogy miket olvasson és hallgasson. Először verseket és rövidkeket, hogy tudja követni. A szavakat és a mondanivalót pedig majd visszakerdezik.

A szavak hasonlítanak. Néha gyűjtögette őket a fejében, és leírogatta: „vár – város – várakozik”. Ezek biztos, hogy összefüggenek. Hányféleképpen lehet mondani, hogy „ház”, mi a különbség közöttük. Volt egy bonyolult gondolata, amit senkinek nem tudott rendesen elmagyarázni. Azt gondolta, hogy a gondolatok között hely van, oda mindig beférhetne még egy gondolat. De a berakott gondolat mellett is van hely, oda is elférhetne még egy, így aztán irtó sok gondolat férhetne be egymás mellé, és még mindig maradna ugyanannyi hely. Azt is megfigyelte, hogy ha máskor és máskor kezdi el ugyanazt a gondolatot, és békén hagyja, hogy menjen magától, mindig másfelé megy, és máshová jut el. A Jorgosz meghallgatta, azt mondta, ő sem érti igazán, de szerinte teljesen filozofikus.

Voltak kedvenc szókifejezései, mint például a „mértni pontossággal” és a „jellegű”. Néha meg kikereste, hogy miért hívják úgy a dolgokat, honnan van a nevük. Mondta egyszer a Macilacinak, hogy a makadám egy ember volt, aki a köves utat kitalálta. Az meg csak nézett, honnan tud ilyeneket. Macilaci a lányokat osztotta szét a helyekre. Korábban, amíg volt benne pénz, devizázott. Már nem nagy hangú, csak nagy testű ember, hallgat, csendesen beszél. Megváltozott a kórház után. A lábából kivettek egy eret, és azt varrták be a szívébe. Az anyja magyar, horvát az apja. Onnan jött át. Nem szerette, ha Macilacinak hívták, de tudta, hogy mindenki ezt mondja rá...

Ugyanaznap éjjel az álmom. Nehezen jött, sok homályos képet követve:

Esküvő volt. A vőlegény a Jorgosz. Nem látta egyszer sem, de érezte, hogy a lánya a menyasszony. Malacot sütöttek, és vattacukrot ettek. A malac az asztalon volt, a vattacukor pedig egy nagy színes bohócládában, mindenki vehetett belőle, amennyit akart. Ő volt a matektanár. Benne volt a Shakespeare meg a párizsi Notre-Dame, de erre már nem emlékezett pontosan. A Jorgosz nagyon táncolt és mulatott, mint a filmben. Egyszer csak leült mellé, átkarolta a vállát, és elsírta magát. Mondta, hogy ma este mind meg fognak halni, most mondja meg, mi értelme ennek az egésznek? Erre riadt fel.

Kinyitott egy redbullt. A kék „NO NAME” neonfelirat hideg volt, villogott, ettől lenyugodott. A Macilaci, mióta szíves volt, nem engedte, hogy a kocsiban cigizzenek. Kiszállt, vizelt egy fa tövében. Eszébe jutott a könyv. Miért hagyja az a bokszoló, hogy lelőjék? Főleg, hogy előre megmondják neki, hogy jönnek megölni. Biztos nincs senkije otthon. Vagy depressziója van. Mondja is, hogy nem akar már továbbmenni sehová. Elszívott egy töltött cigit. A felesége csinálta otthon. Kapart a dohányt, de olcsón kijöttek. Ő nem hagyná magát. Elbújna az ajtó mögött. Ha kopognak, csak várna csendesesen. Ha pedig betörik, az egyiket baltával leüti, aztán a másikat. Kinyírná őket, az tuti. Neki van életereje, nem úgy, mint a svédnek. Ezek a ma esti rövidiek jók voltak. Volt valóság alapjuk. Mintha ő is benne lenne, mintha most történe az egész. Hasonlítana arra a bokszolóra, de neki nincs szétbokszolva az orra.

„A novella egy történet. Általában rövid a terjedelme, de lehet hosszú is. A romantikusok képzeletbeli novellákat írtak, egzotikus helyszíneken, mint például a kalózok, távoli tengerek, szigetek vagy hősi események. A realizmus novellája a való világról szól. Társadalomkritika van benne, mértani pontosságú jellemek és lelki folyamatok. A novella célja a tanítás és a szórakoztatás. Sokszor a lényegét nem is írják le, azt olvasni kell a sorok között.” Mikor írásbeli volt, segített is a nagyfiúnak, ilyenkor mindent végigbeszélt vele, hogy biztosan megértse, hagyta, hogy ő rakja össze a mondatokat. A tanárnő mégis visszaírta a füzetbe, hogy ne csinálja meg más a gyerek helyett a fogalmazást.

*

December 2. 23. 47. Sötétből a kép kivilágosodik. Csendből a hang:

„Azt kérdezi, hogy hallottam-e róla? Ő volt a legvérszomjasabb kalóz, aki valaha tengeren járt. Fekete Szakáll csecsemő Flinthez képest. A spanyolok olyan szörnyen rettegetek tőle, hogy mondhatom, uram, olykor szinte büszke is voltam rá, hogy Flint angol ember. Láttam egyszer az oromvitortorlát, ezzel a két szememmel, Trinidad szigeténél, és az a gyáva rumoshordó, akinek a hajóján utaztam, visszafordult... visszafordult, uram, a Port of Spain-i kikötőbe.”

Látta a filmben, hogy Francis Drake-nek volt egy hajója. Úgy hívták: az Arany Szarvas. Sokszor megkerülte Amerikát. Legyőzte az ellenséget, elvette tőlük az aranyat. Szerette a kalózos filmeket, gyűjtögette is. Ott nem parancsol senki nekik, ha túlerőben üldözik őket, mindig elmenekülnek. Máskor meg ők győznek, soknak fél keze, fél szeme, fából van a lába, mégis jól verekednek. Kötélen ugrálnak át a másik hajóra. És minden nő az övék. A John Silver pedig azt jelenti magyarul, hogy Ezüst János.

A lányokkal semmit sem kezdett, pedig lehetett volna, akár pénz nélkül is. Nem voltak gögősek és beképzelték vele, még a kis tizenhét éves se, akibe az István, a nagyfőnök beleesett, felcsinálta, majdnem el is vesztette érte a feleségét. Úgy kellett végül kiküldeni Olaszba, ott ment férjhez, már van is egy másik gyereke. A lányokkal haverok voltak, munkatársak. Ha nem volt a kocsiban kuncsaft, legtöbbször mellé ültek az anyósülésre, beszélgettek az oda-vissza úton, néha még hajnalban is, a lakásuk előtt, mikor már végeztek, és hazavitte őket. Elmesélték egymásnak az életüket. Néha betett egy zenét vagy verset, és mondta, hogy hallgasd meg, ez éppen olyan, mint amiről az előbb beszéltél. A lányok meg csodálkoztak, hogy tényleg olyan, a szomorúaknál sírtak, és kérték, hogy írja ki nekik is. Nem volt az téma, hogy cigány meg nem cigány. A nagyfőnök,

az István nem is hagyná a rasszistákat. Mondta, csak az számít, ki mennyi pénzt hoz, hogyan melózik, és hogy ő nem bírja a szkinhedeket.

A kicsi lány az újszülöttosztályon vesztette el a szemét. Azt magyarázta a doktornő, hogy a koraszülési rendellenesség miatt, de ő biztos volt benne, hogy rosszul kapcsolták be az inkubátort, az égette ki, csak nem merik megmondani neki az orvosok. Kicsi korában nem ő nevelte. Mikor a bátyja először a kezébe vette, vörös volt, hunyorogva bögött, kapaszkodott, éppakkora volt, mint egy kismacska, aminek nem nyílt ki még a szeme, és ahogy tartotta, belekakált a bátyja tenyerébe. Az meg elsírta magát, és mondta, ez már az ő gyereke, senkinek nem adja oda. Nyolcéves koráig nevelte. Jobb volt a városban, közel az intézet, gyakran mehetett haza. A bátyjáiék kezdték el a kazettázást és lemezezést. Akkor még bakelitok voltak. Mikor visszaköltözött a faluba, hozta a lemezeket. Már huszonöt éves, ők mégis kicsinek nevezik. Macskás még mindig, bújjik, dörgölőzik, simogatja a bársonyos dolgokat.

Régebben szépen kihúzta magát, mert mindig rászóltak, hogy üljön rendesen, egyenesen, és ne dörgölje a szemét. Gyönyörű szép lány volt, vékony csípőjű, kerek mellű, a fekete haja a derekáig leért. Most már kicsit elhízott, meggörbíti hátát a sötétség. Gubbaszt az asztali kályha mellett, beszélgetnek az asszonnyal, rádiót hallgatnak vagy dévédéket. Pletykálnak erről meg arról. Betesznek egy verset, egy mesét vagy a Kis Herceget. Talán már ezerszer is hallgatták, de sosem unják. A kicsi lányt mindenki kicsi lánynak hívja, pedig ő a legnagyobb gyerek. Még a középső fiú is tíz évvel fiatalabb nála. A legkisebb meg tizenötlet.

Volt egy füzete, abba próbálta ő is a verseket, úgy, hogy ritka kifejezéseket írjon, meg komoly mondanivalót, amiket hallott az empéhármasokon ...*A világ, s benne él az ember, s küzd nap mint nap alázatos küzdelemmel, s zakatoló gépek s füstös kémények hangja s homálya befed hegyet s völgyet. Léptek kopognak, ágyúk ropognak, s füstölgő tüzek s gépek dübörögnek emberek menekülnek a gonosz haragja mindenkit elér...* ezt aztán nem fejezte be. Rájött, hogy hülyeség az egész, meg nem is jönnek ki a sorok. Volt egy szerelmes is: *Ismerlek kicsi korod óta, és most, hogy szenvedsz, én is szenvedek, nem vigasztal senki, látom az emlékeket, minden bűnödöt megbocsátom, te vagy a feleségem, a párom...* de ez se volt jó. Onnan tudta, hogy mikor pár nappal később elolvasta, beleszégyellte magát. Olyan volt, mintha nem is ő írta volna, hanem másolta volna, vagy ha neki olvastak volna ilyet, biztos, hogy szétröhögi magát. Volt ilyen a hallgatott könyvek és versek között is. A rosszakat aztán kisa-tírozta, néha olyan erősen, hogy átszakadt a papír. Tele volt a füzet ilyen átszakadt lapokkal. Főleg csak szavak és kifejezések maradtak. Időpontok, hogy mikor kiért hova kell menni.

Amikor a Robi visszajött Hollandiából, beszervezte a tanodába a külföldi diakónusokat. Két német srác jött, akik nem akartak katonáskodni. A németeknél még kötelező, de aki nem akarja, mehet értelmi fogyatékosokat ápolni, öregek otthonába meg hátrányos helyzetűekhez, mint ők. A harmadik a Jorgosz volt. Nem is jöhetett volna, mert nem református. A magyartudása miatt vették be a programba. Mikor vége lett a rendszer-váltásnak, visszaköltözött Görögországba egy utazási irodába. A szülei itt maradtak a József Attila-lakótelepen. Ők már öregek, nem mennek sehova. A Jorgosz gyakran látogatott haza, mesélte, hogy milyen szigetekre ment, hogyan hajtanak rá a nagy mellű

szőke európai csajok. Mesélt a repülő halakról meg a mítoszokról. Ezeket ő is tudta, emlékezett rájuk még az iskolából. Pallasz Athéné a bölcsesség istennője. Hermész a tolvajoké. Zeusz egy barlangban született.

Megmutatta nekik a füzetét. A Robi meg a Jorgosz elolvasták, amit írt, mondták, nem kellene kifirkálni, még akkor sem, ha később már nem tetszik neki. Vannak rosszabbak is újságokban, amiket kiadnak. És ha hallgat vagy olvas valamit, írja le, hogy mi jut róla eszébe. Ezt egy darabig csinálta is, de abbahagyta, mert zavarta a figyelésben. Inkább akkor írogatott, amikor csend volt vagy zene. Érezte az elalvást a torkában. Hátulról, a tarkójában csúszott felfelé...

Ugyanaznap éjjel az álom. Olyan, mint a film a gondolatokba vegyülve:

Hajósok voltak. A szélén ült, félt, hogy beleesik a vízbe. Beleesett. Ahogy merült lefelé, látta, hogy halottak lebegnek mindenfelé. Nem félt tőlük, mert mind ismerősök voltak, épek, nem rothadtak, mintha csak aludnának. Észrevette, hogy a vízben is tud lélegezni. Egyre gyorsabban lélegzett, és a sok oxigén felgyűlt a testében, megkönnyebbedett tőle a fajsúlya. Lassan emelkedett, fellebegett a víz felszínére. A hajóból szóltak és gratuláltak, jó, hogy nem ijedt meg, mert ez volt a próbatétel, és hogy most már ő is közéjük tartozik.

*

Január 7. 10. 23. Sötétből a kép kivilágosodik. Csendből a hang:

„– Mi az nekünk. Fittyet hányunk neki – mondta a fiatalember. – Mint két fityur. – Megfogta Sybil bokáját, lenyomta, aztán előre. A gumipárna orra átsiklott a hullám taraján. A víz eláztat-ta Sybil szőke haját, de visítása tele volt gyönyörűséggel. Mikor a párna megint vízszintesen lebegett, kezével kisimított egy vizes, csatakos hajfűrtöt a szeméből, és jelentette: – Épp most láttam egyet.”

A pappal mentek a tengerhez kétszer is. Volt valami német kapcsolata, mindent azok fizettek. Nem olyan volt, mint ahogyan a képeken látta. Zavaros, csupa hínár meg hideg. Senki sem akart fürödni, még a németek se. Kicsik voltak. A pap otthagya őket, ment vissza a következő csoportért, a táborvezető, a Thomas meg nagyon rájuk szállt, külön házakban aludtak még a rokonok is, és mindig beszólt, ha meglátta, hogy a fiúk a lányokkal összeülnek. Egyszer le is spriccelte őket slaggal, mikor a Perszával beszélgettek a padon, és vihogott közben, hogy HO-HO-HO, meg hozzá valamit németül. Tudott egy kicsit magyarul is, régebben németet tanított egy pesti iskolában, onnan tanulta meg. Aztán azt is megcsinálta, hogy mikor zuhanyozott, bement ő is, ott mosta mellette a nagy faszát, és mondta, hogy majd az övé is megnő, ha felnő. Később azt mondták róla, hogy pedofil buzi, de ővele semmit se csinált.

A tenger a könyvekben egészen más. A Robi azt magyarázta, hogy szimbólumnak használják, oda kell figyelni. A szimbólum jelkép, valami fontosat jelent. Ő utálta a vizet, amióta a nagyok belelőkték a kikötőben. Úgy kellett kimenteni. Azóta se tanult meg úszni, bepánikol, ha víz alá kerül a feje. Ez a banánhalas történet viszont tetszett neki. A Robi azt mondta, fontos, hogy megértse a végét, ő viszont azért se akarta megérteni.

Jobb volt nem érteni. Tetszett neki, hogy ilyen hirtelen dramatikussá lett a vége. Agyonlővi magát a Szejmúr, amikor senki se számította rá. És jól lehetett hallani, milyen unalmasan beszélgetnek a gazdagok.

Ha tetszett neki a könyv, mindig kikereste a térképen a helyszíneket, New Yorkot, Trinidadot, Floridát, Chicagót, ahol az igazi nagymenő gengszterek laknak, ki is írta őket a füzetbe. Volt már egy egész helyszíngyűjteménye. Néhányat nem talált, például Zserminált, ahol a bányászok fellázdáltak, és összetörték a gépeket. Náluk még senki sem lázadt fel, nem is törtek össze semmit. Nincs is mit összetörni. A Szejmúr meghalásáról meg az jutott az eszébe, hogy feléjük nem nagyon lesznek öngyilkosok, ő legalábbis senkiről se tudott a környéken, csak egy emberről, aki a halastóba fojtotta magát meg a gyerekeit valami tartozás miatt.

A papa Pesten halt meg az építkezésen. Majdnem két hétig tartott, míg hazahozták, addig vizsgálták ki az ügyet, alig is bírták ki a virrasztást, a sok főzést a vendégeknek. A mama egész végig semmit sem aludt, csak néhány percet szundikált a sarokban, félóráskat a hideg hátsó szobában, amit sohasem fűtöttek, mert mind elől aludtak a kályha körül. A hátsó szoba meg tele volt aggatva drága, nagy szentképekkel, azoknak a keretébe tűzdelték a virágokat, a papa összekeresgélt fényképeit. Néhány régi, megfakultat a rokonság hozott messziről. Aztán, mikor végre eltemették a papát, minden kártyás, aki nyert a virrasztás estéin, beledobálta a sok aprópénzt a sírba. Amikor jóval később a mama is meghalt, ő már nem félt a halottaktól. Lemászott, odébb igazította a papa koporsóját, hogy elférjen mellette a mamáé, és gyorsan összekapdosott egy csomó megzöldült kétforintost, amiket már rég kivontak a forgalomból, semmire sem voltak jók, csak kabalának. Kéreggették is tőle a babonásak, de nem adott senkinek...

Még ugyanaznap éjjel az álom. Gyorsan jött, ahogy a fények kialudtak.

Látta a tévében, hogy a kicsi négerek a sivatagban kiássák a földből a békát, és kinyomják belőle a vizet. Azt isszák. Futott ő is az állat után. Az mindig megállt, bevárta, szomorúan nézett rá, rázta a szarvát, mondott valamit érthetetlen afrikai nyelven. Szomszjasak voltak. Lett ott egy kút a futástól. Lemászott inni, de csak kezeket talált. A kút falából nőttek, mind mozgott, markolászott, próbálta megfogni a ruháját. Ki akart mászni, de már nem volt ott a kötél. Megijedt, felébredt.

Még ugyanaznap éjjel. Csendből a hang a fejében:

A Macilaci egy csicska, ezt mindenki tudja, hiába veri magát. Az igazi ász az István. Főnök az autózsalonban, senki sem tudja, hogy máskor mit csinál, és miből van a pénze. Együtt vadásznak az osztályvezetővel meg az ügyésszel. Ezt a kurvás dolgot ő találta ki. Neki vannak meg a számok meg a címek. Néha a kuncaftot kell a lányokhoz vinni, máskor meg a lányokat a megmondott helyre. Övék a kocsik különböző nevekre bejelentve. Az István a király, ő a Vikidál, mindig poénkodnak is ezzel. Sok bejön neki az erdőből meg a szőlőből is. Így lett a mostani meló. A Perszá sokat napszámozott, jó munkás volt, az István meg tudta, hogy korábban egy-két dologban már benne volt, és meg lehet bízni benne. Megüzente, hogy lenne egy állandó éjszakai fuvar, lányokat kellene ide-oda vinni.

Mikor az István megtudta, hogy a francia szent forráshoz akarják vinni a kicsi lányt, szó nélkül odaadta az egyik kocsi, csak a benzint kellett állni, szállást meg nem fizettek, mert a kocsiban aludtak, összebújva, hárman, mint a kicsi lány kicsi korában. Ez olyan viccesen hangzott, hogy elmosolyodott. Az útra nem nagyon emlékezett. Főleg éjszaka vezetett. Csak a helyre. Sziklafalak. Tolakodtak a fogyatékosok, de nagyon rendet tartottak a papok meg a karszalagos önkéntesek. Tiszta volt minden, a vécék is, nem úgy, mint Magyarországon. A szent víztől nem lett semmi. A kicsi lány nem volt csalódott. Mondta, a javulás később is jöhet. Hazajöttek. Hoztak egy üveggel, körbelocsolták vele a temetőben a papát meg a mamát.

*

Február 23. 02. 14. Sötétből a kép kivilágosodik. Csendből a hang:

„Lenn a fejszecsapások egyre sűrűbben, egyre erősebben hangzottak, nedves fehér forgács repült a harmatos fűbe, az ütések nyomán recsegés-ropogás hallatszott. A fa egész testében megremegett, megingott, és újra kiegyenesedett, ijedten himbálózva tövén. Egy pillanatra minden elhallgatott, de a fa újra meghajolt, törzse újra megreccsent, és koronája ágakat tördelve, gallyait lengetve hullott a nedves földre. A fejszecsattogás, a léptek zaja elhallgatott.”

Néha félreállt a parkolótól messzebb helyre, sötétbe, ha nem akarta, hogy zavarják. A kicsi lány, ahogy nőtt a korral, mindenkibe beleszeretett. Néha még ki is talált nem létező embereket, akik hallottak róla, és őt keresik. Valahányszor megszólalt a mobil, mindig odatapogatózott, és kérdezte, ki telefonált. Később a Perszának elmesélte, hogy a Jorgosz nagyon rendes volt, semmit sem csinált vele, magyarázta, ez nem olyan helyzet. Pedig akkor nem volt csaja. Sokat hívogatták egymást, később, még Görögországból is. Aztán meg egy nő ember vitte el sétálgatni, de azzal is csak beszéltek. A Robi gyakran mondta bizalmasan, hogy el kellene küldeni Pestre az intézetbe, ott megtanítanák az újjával olvasni, szakmát is tanulhatna, lehetne diszpcser egy irodában, találna neki való társat is. De ők nem engedték, a lány sem akarta, nagyon megszokták már, hogy egész nap együtt vannak az anyjával. Inkább beletörődtek, hogy nem lesz gyereke.

Váratlanul az emlék:

Fel-fel vitézek a csatára. Gyerekkorában szerette a március tizenötödikét. Elmaradt a tanítás, meg mindig közel volt már a húsvét. Mentek sorra köszönteni, pénzt kaptak, süteményt, festett tojást. A tojásokat este kivitték a temetőbe, körberakták velük a sírokat. Gyertyát és kalácsot is tettek mellé. A papa mesélte, hogy régen másnap vissza is hozták és megették a gyerekek, de ezt ma már senki se csinálja. A Robi meg azt mesélte el, hogy március tizenötödikén nagy bajban voltak a magyarok. A németek jöttek, és nem volt magyar ágyú. Egy ember tudott csak mértani pontossággal ágyút készíteni, a Gábor Áron, aki cigány volt. A magyar vezér pedig elment hozzá, és megkérte, hogy öntsön nekik ágyúkat. Megadta neki a tiszteletet. Így nyerték meg a csatát. Együtt harcoltak a németek ellen, este a táborüzeknél együtt mulatoztak, nem volt akkor olyan, hogy cigány meg nem cigány.

A grófnős és szegény emberes történetből nagyon kihallotta a természetet. Temetések is eszébe jutottak, amikor mindig csend volt a faluban, mert nem volt szabad bömbölni a magnót, ha másoknál halottra vigyáztak. Sokszor fiatalok haltak meg, az egyik

lány is, akit elgázolva találtak meg, teljesen szétroncsolva az úton. Az István mondta, hogy ha elkapják, aki csinálta, levágják a fejét, és a lábánál ássák el. Soha nem lett meg a gázoló. És a haverja. A hülye stíllel akarta szétvágni a benzineshordót, kiszakadt egy vasdarab, és alulról felfelé leszakította az arcát. Nem is engedték megnézni a ravatalozóban.

Tudta, mi a favágás, erdőzött ő is tíz évvel azelőtt. A tanfolyamon megtanulták a fákat. Kívülről elsorolja azóta is. Úgy ismerkedtek össze a Robival. Jöttek Pestről a szociológussal, a Robi volt a sofőr meg a technikus, ő vette fel magnóval a beszédet. Jobban is szót értettek vele. Mutatta, hogyan kell a döntést csinálni. Kínálta neki a stílt is, de az nem merete, mondta, fél, hogy rádől a fa, vagy elszakad a lánc. Aztán meglett a barátság. A Robi gyakran járkált a környékükön a tanodás alapítvány miatt. Mindig bejött hozzájuk is. Angolozott a fiúkkal. Leszoktatta a csúnya beszédről és az ivásról. Most már akkor se kívánja, ha lehetne, de nem is lehet a vezetés miatt. A csúnya beszédre rászólt a Perszá is.

Néha végigsorolta magában, mi mindent csinált. Próbált ezt is, azt is. Ahogy az Isten hozta, meg a lehetőség. A mostani munkája talán még a legjobb. Sokat lát, sokat beszélget, hasznosan tölti az idejét. Kívülről, aki nem ismeri, csak egy embert lát a kocsi-ban, aki vár valamire. Legtöbbször észre se veszik, ami jó, mert illegális jellegű. Pedig rendes munka az. Amióta a Goránékat otthagya, senkit se ver át, és senkit se bánt. Nagy baj se lehet belőle, a Jorgosz elmagyarázta, mit kell vallani, ha van valami gáz. Kényelmes a napja, délelőtt alszik, ebéd közben dumálnak, délután nézik a Discoveryt, a Travel Channel-t. Hét körül indul. A faluban úgy tudják, svarcban éjjeliőr valami telepen, de megy már a szóbeszéd.

Betette az egyik kedvencét. Ezt annyira szerette, hogy hetente legalább egyszer végigízlelgette, szóról szóra, öblögette a szájában, mint az ivósok a bort, a pálinkát. Tudta, hogy a zsolozsma éjjeli imádságot jelent, emlékezett az éjszakákra is, amikor a holdfény és a gondok nem hagyták aludni. Benne volt minden. A telikaristolt füzetlapok, a gondolkodás a halottakon, a kicsi lány, ahogy várja, hogy szerelme legyen, és annyira várja, hogy egyszer biztosan lesz is neki. Benne volt, ahogyan régen, legelőször, még gyerekkorukban, becsukott szemmel a Perszával szorították és kérdezték egymást, hogy neked milyen? És ilyenkor, amikor leoltott lámpákkal parkolt a bekötőúton, biztonságosan tudta, hogy nem kopogtathatnak be a szélvédő üvegen azzal, hogy „mi a pálya, haver”. Együtt és egyedül volt a sötétben. Nem szégyellte magát, ahogy meztelenül sem szégyelli magát az ember, ha nincsen ottan más. Nem látják, nem nézhetik hülyének, amiért magában beszél. Kicsit azért mégis ideges volt, ezért ujjával kopogtatva a kormánykeréken, először akadozva és lemaradozva, majd egyre inkább felbátorodva mondta együtt a fülhallgatóval: „...viaskodom... de nem a gőgösöké, amit... csapzott lapokra írok... sem pedig a... halottaké... kiket madárraj és zsolozsma rejt el; csak a szeretőké, kik hunyt szemekkel minden korok bánatát ölelik...”*

* Az elhangzó idézetek szövegbeli sorrendjük szerint: Emil RuleZ! együttes: HELLO TOURIST; Makszim Gorkij: ÉJJELI MENEDÉKHELY, Gábor Andor fordítása; ELÉGIA: internetes lexikonszócikk; Ernest Hemingway: BÉRGYILKOSOK, Máthé Elek fordítása; R. L. Stevenson: A KINCSES SZIGET, Devecseri Gábor fordítása; J. D. Salinger: ILYENKOR HARAP A BANÁNHAL, Kuczka Péter fordítása; Lev Tolsztoj: HÁROM HALÁL, Szöllősy Klára fordítása; Dylan Thomas: MESTERSÉGEM, Tóth Judit fordítása.

Ács Margit

KONTÁROK IDEJE

Az egyik ház öreg, lerobbant, a másik most épül. Az öreg házban is új lakó van, nehezen kelt el, évekig üresen állt a tucatnyi örökös miatt. Úgy látszik, minél magányosabb egy öregember, annál több örököse van. Nem sok érdeklődő volt, de mindnek kedvét szegte, hogy nem lehetett az érdekelteket teljes létszámban összerelni. Pedig a környező táj szép – a falu semmi különös. A pesti nő olcsón vette meg, a faluban mégis bolondnak tartották, mert ezzel a házzal csak egy jó kezű, bütykölő férfiember mehetne valamire, persze Ceaușescu buldózere lenne a legjobb megoldás – szellemeskedtek az új tulajdonossal a helybeliek, inkább sajnálkozva, mint kárörömmel. Az épülő ház gazdája sem idevaló, pesti az is. A nő háza az utolsó a faluban, az új ház már az üdülőtelep céljára felparcellázott területen áll. Vagy tizenöt évvel korábban a bányató felé eső határt apró téglalapokra hasogatták a földhivatalban, és üdülőtelek gyanánt kiárúsították a nagyját. Hamar betelt a bányató környéke, puccos nyaralók is épültek itt, csak néhány elvadult, bozótos telek választotta el végül a falutól az üdülőtelepet. Aztán ezek is kelendőek lettek, de ezekre lakóházak épültek, nagy, fűthető, kocsibeállással ellátott villaszerűségek, főleg a falubeliek felnőtt gyerekei költöztek ide. Az utolsó szabad telek a soron ezé a pesti emberé lett, ő viszont nyaralót épít, bár ahhoz képest túl nagyot. Ő maga is nagydarab, nyilván magához méretezte a házat is. Erős, izmos test, de nem fizikai munkán edződött, inkább kigyúrt. A szerszámok is kicsit furcsán állnak a kezében, de hihetetlen elszántsággal küszködik velük, mindent maga akar csinálni, a falazáshoz sem hívott kőművest. Olyan is lett. Talán nincs is párhuzamos él a felrakott téglák között, de ő azt mondja, ez nem számít, ettől még stabilak a falak, a vakolat meg majd mindent ápol és eltakar. Az alapozás viszont a legszigorúbb igénynek is megfelel, nevelték is a szomszédok: mi készül itt? Bunker? Olyan vastag betontömböket öntött ki, nem spórolt a cementtel, hogy arra tízemeletes ház is felépülhetne.

A nő sem ússza meg a környékeliek kíváncsiszkodása és tanácsai nélkül, bár az ő munkálkodása jobban rejtve van a szemek elől. Addig, amíg az utcai kerítés mellől ki nem vágta az egymásba gubancolódott, elvénült bokrokat, egyáltalán nem lehetett belátni hozzá, de a bokrokkal együtt a rozsdától málló vashálót is leszaggatta a kőlabazatról, így tulajdonképpen kerítés nélkül maradt, ami minden arra járót felbátorít, hogy gátlátalanul megnézzé magának, mit csinál a pesti nő az udvarán. Öreg bútorokat szed szét és ragaszt, szögel, csavaroz össze, áztat lenolajba, szilamonba, fest le lazúrral, olajfestékkel, kiszedi az afrikot beroskadt kanapék és fotelek rugózata fölülről, a rugókat spárgával újrakötözi, az afrikot szivaccsal pótolja, így jól párnázottak lesznek a kárpit-szövet alatt, amelyet aztán hozzászegez a vázhoz, közönséges szögekkel, kalapáccsal, nem azzal az ügyes szögbelövővel, amivel a kárpitosok dolgoznak. Máskor meg isten tudja, mire szolgáló bódékat, ólakat dönt ki, és vonszolja őket a tűzifák közé, az új járdához használt, kiszolgált zsaludeszkákkal együtt. Lukas esővízgyűjtő hordókat görget az udvar sarkában magasodó sítthalomhoz, a leggyakrabban pedig ás, méterről méterre ássa fel az udvart és a kertjét, szedi ki a földből a korhadt gyökereket és a ház lakatlansága ideje alatt ide bedobált műanyag flakonokat, festékesdobozokat, fél téglákat és

fél pár cipőket. A faluban meszelő-mázoló asszonyokhoz voltak szokva, a pesti nő pacsmagolása nem nagyon rítt ki, de a vakolás, lambériázás már igen, azt nem hagyták szó nélkül. Am történetesen e két dologban hasznos tanácsokat is kapott a kibicektől a sok haszontalan mellé.

Tapasztalta, hogy a tárgyak és a növények tulajdonképpen megmondják, mit kell velük csinálni, ezt csodálatosnak találta, hangoztatta is a szomszédsági konzultációk alkalmával. A helybeliek elnézően rámosolyogtak ilyenkor, végtére ha bolond is, teljesen ártalmatlan, és senki sem vetette fel, hogy a kertészek és az iparosok szakszerűbben fel tudnák világosítani a teendőkről, és még szakszerűbben el is tudnák végezni, amit kell, ennyire tapintatlan senki se volt. Egyébként is: ők maguk is folyton-folyvást kontárkodtak. Éppen azért voltak oly tájékozottak mindenben, mert amit lehetett, maguk bütyköltek meg. Az állatgondozó a villanyszereléshez értett, a villanyszerelő meg a szőlőhöz és a gyümölcsfák metszéséhez. A nő többnyire szutyongatásnak vette a jó tanácsait, pedig ők sorstársként osztották meg vele az iparosi folklórt, az innen-onnan elcsent tudást. Nemcsak bosszantotta a sok, kerítésen túlról érkező kritika (vagyis amit ő annak vett), hanem nyomasztotta is, mert többnyire nem fogadta meg a tanácsokat, és úgy gondolta, ez sértésszámba megy. Holott a kéretlen pártfogók nem sértődtek meg, csak még jobban szánták, hogy ennyi esze sincsen. Egy dolog volt csak, amellyel a szomszédság semmiképpen sem tudott kibékülni. A kert felásása. Az ésszerű megoldás az iszonyú munka helyett az lett volna, hogyha hozat néhány teherautónyi földet, és feltölti az egész telket. Úgyis alacsonyabb fekvésű volt a vele határos telkeknél, vízfolyás szempontjából is a feltöltés lett volna kívánatos. A nő a költségekre hivatkozott, de valójában nem akart szemétdombot tudni maga alatt. Nem akarta a növényeit lassan rohadó plasztikkannákra, intimbetétekre és ijesztő múltú fél pár cipőkre ültetni. – Lehet, hogy a kiásott cipők összepárosíthatók lettek volna, de minthogy mindig csak egyet talált belőlük, páratlannak tekintette őket. – Felmérte, hogy ily mérvű lelki finomságot a szomszédok soha nem értenének meg, hiszen a növényeknek eléggé mindegy, hogy mibe eresztik gyökereiket, csak föld legyen, ezért eszébe se jutott elárulni vad tisztogatósi hadművelete valódi okát. Ettől függetlenül persze a pénzt is sajnálta volna hozatott termőföldre költeni.

A nagydarab férfinak nyilvánvalóan nem okozott volna gondot, hogy megfizesse a szakmunkát, mert például többhetes külföldi nyaralások szakították meg az építkezést, és nem kölcsönzöből hozta ki a szerszámokat, hanem megvette, amire szüksége volt, méghozzá márkás kis barkácsgépeket, amelyeket a nő sajtó szívével irigyelt a lejáró fejű kalapácsa, kicsorbult hegyű kézi csavarhúzó, lötyögő harapófogója által meggyötört, véraláfutásos, felhorzsolts kezét nézegetve. Szomszédja permetezőmasinát is vett négy-öt növendék gyümölcsfájához, fűnyíróból a legjobbat, a környéken Zetorbébinek becézték. Addig fűnyírója csak egy távolabbi szomszédnak volt, egy régi szovjet porszívó motorjára építette rá, „Ez se tud többet, mint az enyém!” – mondta a Zetorbébire elégedetten, ácsorogva a pesti ember kerítésénél. Az nevetségesen felbosszankodott a beszóláson: „Miért, mit kéne még tudjon? Operaáriát énekelni?” – bökte oda, a szomszéd meg sunyi vidámsággal konstataulta, hogy a froclizással célt ért, és barátságosan dűnnyögte: „Ennyi pénzért miért ne?”

A férfi tehát virtusból építette saját kezével a házát, üdülőt mi másért építene ekkora fáradtsággal. Ha valakinek fedél kell a feje fölé, persze hogy minden kinszenvedést elvállal – de hát neki lakása van Pesten vagy Budán, csak szórakozásból töri magát, bár elég furcsa, hogy valaki a betonkeverésben lelje örömét. A nő esetében, ugyan nem esett

szó róla, mindenki tudta, hogy rászorul arra a romos házra, s rá van utalva saját két kezére. De ahogy a férfit nem irigyelték, a nőt nem sajnálták. Az ő dolguk, hogy idejöttek, nem hívta őket senki. A kíváncsiskodásuk mögött nem volt semmiféle érzelem.

A férfinál is megálltak mindazok, akik a nőnél megálltak. Ejnye, mekkorát haladt egy hét alatt! Ne hagyja kint az ablakokat, lába kel seperc alatt, a múltkor itt néhány utcányira a már beépített ablakokat, ajtókat is kiszedték, suttu. Rézcsövet meg apránként hozzon csak ide, aznap, amikor beépíti a falba, mert azt akár elzárva is tarthatja, akkor is elviszik. Ilyeneket mondtak, meg hogy túl durva sódert hozatott, vagy hogy döglött lehet már a tavalyi cement, csak a járdához használja fel, nem lenne jó, ha a földembe kerülne. De nem hozták szóba, ami pedig a leginkább furkálta az oldalukat – ahogy a nőtől sem kérdeztek semmit a családjáról, holott ha valami, csakis a nő magánya érdekelte őket –: hogy miért építi a házat majdnem ablaktalanra. Az oldalfalon nem volt semmilyen nyílás, az udvar felé két apró ablak, az utcai fronton csak egy tömör faajtó, pedig onnan kapná a napot reggeltől estig a lakás. Lehetek bármily kotnyeések, mindentudók a szomszédok, pont ezt nem tették szóvá. Mindenki megérezte, hogy az ablakügy a pesti ember legintimebb és legkényesebb pontja.

Hogy a férfi valóban csak virtusból építi saját kezűleg a házat, abból is kiderült, hogy szerette elkunyerálni szomszédasszonya mechanikus fűnyíróját. Amikor végre a felásott földből kisarjadt a gyp, a nő előhozott egy ősrégi, tologató fűnyírót, amelyet egy távolabbi rokonnál tartott családi összejövetelen zsákmányolt egy szerszámokkamra (valaha budi) rozsdás vasai közül. A forgó henger kései olyan tompák voltak, hogy először nem is tudta, a vaspántok melyik szélét kell köszörülnie, erre is az arra járó mezőőr tanította meg, sőt, egy pohár borért reszelt is rajtuk valamennyit az öreg. Megkenve is szörnyen zörgött, s nekifeszülve rohángált vele fel-alá, mert csak megfelelő forgási sebességnél vágta el a fűszálakat. A nő legnagyobb megdöbbenésére a szomszéd néhány nap múlva azzal állt elő, hogy legközelebb kölcsönadja a Zetorbébit, de most nagyon szeretné elkérni azt a tologatót masinát, ha odaadná neki... Persze, mondta a nő, mi sem természetesebb, de az egy vacak, nagyon nehéz vele füvet nyírni. – Hát ez az – válaszolta a férfi, épp az tetszik neki, hogy ezzel meg kell küzdeni, ez kihajtja az emberből a szuszt, nem csak úgy szalad magától. És valóban, több órán át tologatta a nyikorgó szerkentyűt, s diadalmasan át-átintett a nőnek, akár egy boldog óvodás.

Rövidesen megszokták a két új háztulajdonost a faluban, a kerítéseik előtt elhaladók már kevesebb tanáccsal szolgáltak, inkább kérdezősködtek, főleg a nőtől. Milyen szert használ ehhez, ahhoz, hol vette, mennyibe került. Jóindulattal bámészkodtak, no de ilyet, nézzék csak, hogy egy ilyen bájos hölgy, egy ilyen szépasszony mikbe fog bele! És egész jól megcsinálja, egyedül, segítség nélkül! Hát ez igazán. A nő keresztüllátott rajtuk: nyavalyát szépasszony, arra akarnak kilyukadni, hogy miért egyedül. Miért nincs a portán férfiember. Így aztán meg sem állt a munkában, még annyira sem bocsátkozott beszélgetésbe, mint a záporozó jó tanácsok esetében, pedig már neki is jólesett volna társalogni, szusszanni egyet, na meg megtudni egyet-mást a helyi hírekből, hiszen napok teltek el úgy, hogy csak evéshez és iváshoz nyitotta ki a száját. Egyedül akart lenni, igen, de néha azért már sokallotta, amennyire sikerült. Ezt a házat például azért választotta, mert az utca utolsó telkén állt, s akkor annyira el akart húzódni az emberektől, hogy lenyűgözte az elhagyottsága. Persze, kora tavasszal, amikor először járt itt, még néptelen volt az üdülőtelep. Lett volna a falu központjában is eladó ház, alig drágább, mint ez, a barátnőjének, aki elkísérte ide, nehéz volt megmagyaráznia, miért dönt a rozzant

faluszéli ház mellett, amikor a másíknak még az állapota is jobb volt. Arra hivatkozott, hogy ott épp szemben kocsmá van, ez méltányolható szempont volt a barátónője számára is, pedig hajmeresztően tárgyilagosa nőszemély, csakis a tényekre figyel, nincs kecmec, nemhiába orvos. Eredendően ilyen a természete, aztán erre szoktatta a kórház is. Szerencsére nem jutott tudomására, hogy a kocsmá tízkor bezár, és semmi sem szól a jobbik ház megvételé ellen. A nőt valójában az emberek jövése-menése taszította, akkor annyira el akart tűnni mindenki elől. Elég hamar, már első ideérkezése alkalmával belátta, hogy még ebből a szempontból is rosszul választott. Amíg az autóbuszállomástól kigyalogol a faluszélre, egy sereg emberrel találkozik, köszöntik, vagy csak megbámulják, ha a központban lakna, pár lépésnyire a megállótól, pillanatok alatt behúzhatná maga mögött a kaput.

Ennek a háznak az elhagyottságán kívül volt még egy vonzereje: az üveges verandája. Hogy miért fontos az üveges veranda valakinek, aki bújjik a szemek elől, pszichológusok számára kitűnő feladvány lehetne. A nő is mosolygott magán, amikor erre az ellentmondásra ráébredt. A látogatóinak azzal indokolta előszeretétét a furcsa kis építmény iránt, hogy itt úgy lehet kinn az ember, hogy közben benn van, s úgy van benn, mintha kinn lenne. Máskor meg azt adta elő, hogy imádja Csehov darabjait, és azokban gyöngéd, szomorú emberek efféle könnyed, beüvegezett terekben beszélgetnek egymással, persze nem ilyen aprócskában, amilyen az ő verandája, de valami mégis azoknak a hangulatára utal itt. Egy törékeny asztalkát és egy kopott nádfotelte fehérre mázolt, épp elérték az üvegalickában, majd megkezdte növények odatelepítését is, bár gyanította, hogy a telet nem fogják kibírni, legfeljebb a muskátli, amit a legkevésbé kedvelt a virágok közül. A veranda lett elsőként kész a házból, használni ugyan semmire sem lehetett.

Az ő figyelmét sem kerülte el az épülő ház ablaktalansága. Teljesen értetlenül állt a jelenség előtt. Ami őt illeti, eleve viszonylag polgáriasult típusú házat keresett, holott az értelmiségiek vidéken inkább hagyományos parasztházakat vesznek, és valóban nagyrészt szebbek, ízlésesebbek és némileg olcsóbbak is emezeknél, de bármily gyönyörű a parasztház, kicsik az ablakai, és nem tudta elképzelni, hogy fényhiányos depresszióként hogyan vészelné át egy olyanban a telet, a sátortetős típusházaknak pedig legalább nagyok az ablakai. Lám, ez a jóember meg direkt kevés ablakkal építi házat. Fel sem merült benne, hogy szomszédja esetleg hozzá hasonlóan remetehajlamú lenne, sebzett, magába forduló lélek, mert gyermekét szorgalma és az önfelédet élvezet, ahogy párnázott izomzatú, nagy, sima testével kiterült újságot olvasni a fémvázasa nyugágyba, nem mutatták valami bonyolult személyiségnek. A feleségét minden fizikai teherviselésétől megkímélte, de inkább csak úgy, mint az anyját kímélné, és nem mint az asszonyát. Kolléganőket lehetett sejteni a háttérben, akik között nagy pusztítást végez a felesége feltétlen tisztelete mellett. A nő utálta az ilyen férfiakat, mert ezek jó lelkiismeretük megóvása érdekében pedánsan vigyáznak arra, hogy ne vegyék emberszámba azt a nőt, aki lefekszik velük. Ha az csak egy kurva, akkor nem számít a dolog, akkor a nejjüket nem érte sérelem. A férje nem ilyen volt, ő inkább a nejjét nem vette emberszámba, igaz, saját magát sem, furcsa módon a nő mégis jobban utálkozott a képmutató jó férjektől, mint szenvedélyektől megtépzott, vesztébe rohanó egykori párjától, a rossz férjtől, akibe annyira, de annyira szerelmesnek lehetett lenni.

Egy polctartó fűrészelése közben morfondírozott mindezen, átsandítva a fehér bőrű, iksz-lábú asszonyra, akit a szomszéd úgy szokott említeni, hogy „a legkedvesebb feleségem”, és ilyenkor a ház felé int, mert az asszony többnyire az épületben tartózkodott, nem bírta a napsütést, csak kora reggel és estefelé kerül elő kertészkedni, az az ő re-

szortja. Egy év telt el a rendszerváltás óta, az emberek nem kérdeztek rá olyan fesztelesen egymás foglalkozására, mint azelőtt, bár a nő korábban sem kérdezősködött volna, tolakodásnak érezte az effélet, pedig nem volt különösebben gátlásos. Egyszerűen tisztább dolognak tartotta, ha beéri annyival, amennyit valaki önként elárul magáról, hiszen az sem kevés. Világos, hogy eszébe se jutott volna megkérdezni szomszédját a foglalkozásáról, a szomszéd azonban elmondta magától.

Egy párhuzamosan végzett fűnyírás alkalmával a két kert közös határán, a még hiányzó kerítés vonalánál találkoztak, és egy kisarjadt orgonahajtás fölött tanakodtak, hogy hagyják-e kibokrosodni, vagy esetleg árnyékolni fogja a paradicsomágyást, s jobb, ha máris megszabadulnak tőle. Ekkor egészen váratlanul, minden előzmény nélkül a férfi arról kezdett beszélni, hogy nem akármilyen nyugdíjas ám ő. Arról már volt szó közöttük, hogy nyugdíjasként építi magának ezt a nyaralót, így aztán van ideje az építkezésre, meg hát ki is tudja majd használni, akár ide is költözhet. Már akkor is volt egy jelentőségeltjes célzása arra, hogy még messze nem érte el a nyugdíjkorhatárt, ami jócskán látszott is rajta, de a nő ezen nem akadt fenn, mert abban az időben rengeteg korengedményes nyugdíjas mászkált a világban, hiszen a vállalatok átszervezése, az intézmények megszűnése során sok munkatárstól így lehetett megszabadulni. Maguk a nyugdíjazottak szíves örömet fogadták ezt a megoldást, hiszen koruk miatt már végzetes hátrányban lettek volna a munkaerőpiacon, így meg, bármily alacsony színvonalon is, de létbiztonságba kerültek. A nő sem bánná, ha közéjük tartozhatna, de az ő feje felett pillanatnyilag a munkanélküliség réme lebeg, mert hírek szerint a főiskolát, ahol tanít, beolvasztják az egyetembe az új tanévtől kezdve. Úgy látta, hogy a szomszédnak az átlagnál is kevesebb oka van siránkozásra, hiszen szemlélatomást jól elvan a jó levegőn, betont keverve vagy nyugágyban heverve, nem is szűkölködik, ezt igazán fel tudta mérni, hiszen neki minden doboz festék megvétele komoly gondot okozott, és a hulladékhasznosításban lélegzetelállító eredményeket tudott felmutatni. Nem akármilyen nyugdíjas, folytatta a férfi, mert őt az elhárítástól nyugdíjazták, amikor feloszlatták az ügyosztályukat. Legalábbis részben feloszlatták. Egyeseket megtartottak. Ő alezredesi rangban volt, lett volna még két éve, ugyanis a testületnél ötvenhat év a korhatár, valószínűleg ezredesként szerelt volna le, ha hagyják, de elküldték. Kirúgták. Volt egy jó állása, harmincöt évig csinálta, és tessék, sajnálták tőle azt a két évet, nyugdíjba küldték. A nő hallgatott, lázasan próbált harmincöt évet visszaszámolni az időben, hogy rájőjön, mikor lépett be a szomszéd a testületbe, de nem boldogult vele, és időnként bólintott egyet. Mindig csak egyet, mert ha kettőt bólint, az együttérzést, helybenhagyást jelent, a biccentés pedig csak azt, hogy érti, amit a másik beszél.

Tarkója és válla görcsösen megfeszült. Két év miatt van ennyire oda! – először csak ez jutott eszébe. Ennek az ügyosztálynak az alkalmazottaira egész életében úgy gondolt, mint gyerekkorában az angyalokra és az ördögökre, akiknek létezése homályba veszett, noha kétségtelenül voltak. Avósok, persze, vannak, de valahogy nem teljesen emberek, csak ember alakban fordulnak elő. A munkahelyi besúgókról tudta, hogy emberek, nem egyet személyesen is ismert, a főiskolán a tanárok között nyílt titok volt, hogy ki jelentget a minisztériumnak, ki a pártközpontnak, ki a dékánnak. A kollégák időnként emlegettek egy alacsony, ballondzsekis férfit, aki nagyobb ünnepek előtt vagy után vizitel a tanszékvezetőnél, a kollégák biztosra vették, hogy az illető az elhárítástól jön a hallgatók és oktatók hangulatáról érdeklődni. Alátámasztotta a vélekedést, hogy a titkárságról érkező hírek szerint a tanszékvezető bujdosott előle, és az nemkülönben, hogy a látogató mégis mindig rajta tudott ütni. Többször is hallotta, hogy már megint itt volt

vagy nemrég ment el a pasas, de látni nem látta, közvetlen tapasztalása az ügyosztály tagjainak testi létezéséről nem volt. Holott pontosan tudta, hogy behálózják az egész mindenséget, valahogy úgy, mint az angyalok Anatole France regényében, amelyet egyébként eléggé tetszés nélkül, csak sznobságból olvasott egyetemi évei alatt. Sőt, azt is gyanította, hogy mivel a főiskolán is és férje közgazdász baráti körében is vannak közismert „másként gondolkodók” – azokban az években ezt az idétlen fogalmat használták az ellenzéki közszereplőkre –, sőt, az ő orvosnő barátnője is nyakig benne volt mindenben, Monor, Lakitelek, egyebek, majdnem biztos, hogy ők maguk is célszemélyek voltak, a férje szinte biztos, hogy az. Ezt nyugtalanítóan érezte, de nem félelem rejtett e nyugtalanságban, hanem szemérmességét vagy még inkább önérzetét sértette a dolog, a leelkedés, a kurkászás. Mármint annak feltételezése, hogy tudtán kívül figyelik, önfeledt pillanatain rajtakapják. Első áldozó korában, amikor szenvedélyesen vallásos volt, annyira zavarta az Úr ráirányuló, állandó figyelme, amelyet ő is szüntelenül átélt, hogy végül fellázadt ellene. Még az Úrtól sem fogadta el, hogy az égből meglesse őt. Hát még mennyire irtózott a gondolatától is, hogy rosszhiszemű bunkók szeme tapad rá, füle hallgatja le telefonjait. Pedig akkoriban teljes harmóniában élt önmagával, mindent kész volt vállalni bárki előtt, minden szavát és gondolatát.

A szomszéd vallomását követő dermedtségében még valami félelemfélét is felfedezett magában a nő, ezt aztán végképp nem értette, hiszen ez az ember már kikerült a testületből, és neki akkor sem árthatna, ha aktív volna. Füttyülni kéne az egészre, eddig sem barátkozott vele, ha megnőnek a bokrok a kerthátáron, látnia se kell többé. Valóban nem félt korábban a politikai rendőrségtől, holott nem voltak kétségei, hogy az ő felnőttéletében már csak virtuálisnak mondható fenyegetés bármikor újra beváltható, de arra jutott, hogy ha a terror ideje jönne el, ő úgyse akarná teljesíteni, amit egy főiskolán elvárnának, s ráadásul a káderlapján a legszigorúbb kussolással sem javíthatna már. Így aztán nem törődött sem a besúgókkal, sem azokkal, akik netán valahol az „Égben” a káderlapját vezetik, azt gondolta, majd akkor fog félni, ha oka is lesz rá. És idővel el is felejtkezett róluk. Épp ezért nagyon zavarba hozta saját heves reakciója a szomszéd foglalkozására, de ebből igen kevés látszott meg az arcán. A férfi nagyobb becsapódásra számított, kicsit csalódott is volt, mert megszokta, hogy az emberek pánikba esnek, ha felfedi előttük a foglalkozását. Mindig mulattatta a riadalom és az igyekezet, hogy valamit kinyöggjenek válaszul, fölényéről és fontosságáról győződött meg ilyenkor. Nem hitte, hogy a nő buta vagy tájékozatlan, és nem fogja fel, mi az elhárítás, tudta, hogy ez egy főiskolai tanárnő, és annyi megütközést azért tetten is ért a bejelentés után a nő arcán, hogy inkább a rendkívüli önuralom jelének minősítse az udvarias közönyt. Szokatlan egy civilnél ekkora fegyelem, ezt azért megjegyezte magának. Tudta ő, hogy nem helyes elárulnia a foglalkozását, a régi testületi beidegzettség is berzenkedett benne, és közvetlen gyakorlati okok is az elhallgatás mellett szóltak volna, hiszen ez a foglalkozás nem népszerű a társadalomban. (Effele szavakat szeretett használni: társadalom, lekövetése az eseménynek, kedvence a „célna orientált” volt.) Hiába tartotta maga is esztelenségnek, hogy lépten-nyomon kitalálja az igazságot, nem tudott ellenállni a késztetésnek, hiszen csak így mérhette fel újra, hogy ki is ő valójában. A társadalom nyilván azért utálja az elhárítást, mert a legtöbb embernek vaj van a fején. A férfi nem bánta, hogy utálják, de tulajdonképpen nem szeretett civil közegben lenni, a kollégái között érezte jól magát. Csak hogy a nyugdíjazása óta megritkultak a barátai. Szétszóródtak. Akik meg bent maradtak a testületnél, borzasztó nehezen fogadják el a meghívását. Néha már egész védtelennek érzi magát, nem egészen biztos, hogy adott esetben találna valakit, aki elsikálná a problémáját.

A nő megkeményedése a rebbenésnyi rövidzárlatot követően arról tudósította a férfit, hogy bizonyára a nagypofájúak valamelyik periferikus csoportjához tartozik, tehát ellenséges érzelmekre számíthat a részéről, az pedig, hogy annyira gyorsan összekapta magát, arra vallott, hogy elhárítós szempontból nem a legkönnyebb eset. Ez kissé imponált neki, de alapjában véve ellenséges érzelmek toltak fel benne. Ezek mindig azt hiszik – gondolta –, hogy az elhárításnál mindenki mindent tud róluk. Most ez is nyilván biztos benne, hogy ő már utánanézett az anyagának, megszerezte az információkat róla. Mintha olyan fontos lenne a szerencsétlen, hogy csak úgy utána lehetne nézni, csak fel kéne ütni egy nagykönyvet. Ezek el sem tudják képzelni, hogy mennyire nem számítanak. Hangyák, hemzsegő betűk semmire se jó papírokon. Most mind boldog, hogy célszemély volt, dossziéja van, ez most a pedigré, a rang, pedig mennyivel fontosabb munkaterületekből állt az ügyosztály. – A férfi szakterülete már jó ideje inkább előkészítés volt, nem operatív munka, neki nem sok személyes találkozása volt ezzel a bandával. Szerencsére – gondolta most is. – Az azonban jól jöhet, hogy a nő – ahogy feltételezte – abban a hitben van, hogy ő már minden infót megszerzett róla. Ilyen esetekben maguktól ki szokták fecsegni, amit érdemes róluk tudni. Ez egyszerű pszichológia – mérte végig az inas, barna nőalakot, élvezve a tökéletes hozzáértését. Igazában nem tetszett neki ez a nő, idegenkedett az értelmiségi emancipunciktól, de a bejelentése nyomán köztük keletkezett feszültség ott, az orgonahajtás fölött álldogálva jólesett neki, kéjesen járta át, mint a deci törköly, amelyet a fűnyírásához üzemanyagként szokott felhajtani.

Ebből se lesz románc – vette tréfára a nő az iménti megrettenését, és rángatta tovább a zörgő fűnyíróját. A férfi is dolgozott tovább, és neki is az járt a fejében, hogy nem lett volna rossz a késő őszi, kora tavaszi hosszú estéken, amikor a neje nem jön ki vele ide, a „birtokra”, a kölcsönös unaloműzés a magányos szomszédasszonnyal. A nővel úgy volt, hogy – miként mondani szokta – egynek sem áll ellen, ha úgy hozza a sors, ezért aztán számított rá, hogy a magányos szomszédasszony esetében is egyszer úgy fogja hozni. Ezt a lehetőséget most alighanem elpasszolta. Kezdetben meg sem akadt a szeme a nőn, csak akkor jött rá, hogy szabad préda lakik a szomszédban, amikor az ács, akit a gerendák feltételéhez el kellett hívnia, hiszen azzal semmiképpen sem boldogulhatott egyedül, majdnem leesett a tetőről, annyira kukkolta a kertben matató asszonyt. Az ács persze nemcsak a hevülete miatt forgott veszélyben, hanem a tetemes mennyiségű alkoholtól is, amelyből bátorságot kellett merítenie nehéz munkájához. A férfi rá is dörrent, majd nyomban egy gyengécske tréfával enyhítette a túl erőteljesre sikeredett munkaadói figyelmeztetést. Ezt az egyet ugyanis tapasztalta a nyugdíjaztatása óta: valami hibázik a modorában, mások másképpen szoktak értekezni hivatalnokokkal, iparosokkal, kereskedőkkel. A felesége ki is mondta, hogy az emberek durvaságnak veszik, ahogy beszél velük, és ezért nem sikerül elintéznie a dolgokat. Szakmai ártalom – vonogatta a vállát a tapintatos kritikára, de ettől kezdve, ha észlelte, hogy a delikvens megsértődött, tréfás megjegyzést küldött a durvaság után, a nemiség tárgyköréből merítve hozzá ötletet. Többnyire bevált. Az ács is jól fogadta az ugratást, viszonzta is: „Ne beszéljen, maga is szívesen megbúbólná a szomszéd tyúkját. A szomszéd tyúkjá? Vagy zöldje? Van ilyen film” – morfondírozott bódult tekintettel, nem sejtette, hogy a nő senkinek sem a tyúkjá, el sem tudta volna képzelni, hogy egy ilyen jó bőr – parlagon.

A nő később már sikerrel tudott utánaszámolni az éveknél. Ha a szomszéd harmincöt évet volt a testületnél, 1956-ban, a forradalom után kerülhetett oda. Szép baleset – gondolta a gyerekei szóhasználatával, és rögvest újabb számolgotásba bonyolódott,

hogyan tudná kiszorítani a maradék pénzből legalább egy drótkerítés árát, mert azon az oldalon, ahol a szomszéd telke van, a szokásrend szerint neki kell kerítést állítania, volt is régebben, a túloldali szomszéd szerint, de az öreg halála után eltűnt. A bokrok, a tuják gyönyörűen elfüggönyözik majd az udvart és a kertet, de mikor! Néhányat már elültetett, innen-onnan, még a faluból is kapott kis, elbitangolt hajtásokat, földlabdával adták, hiszen nyáron nemigen gyökereznének meg. Orvos barátjánál pedig, aki kiszállva a politikából, a mozgalmárszervezésből felszabadult, hatalmas energiáit egy borszönyi telek gondozásába ölte, elhullott magból kikelt, pár centis tujákat talált, s úgy néz ki, ezek is megmaradnak, pedig mindenki mondta, hogy ki kéne várnia az ültetéssel az őszt. Összel venni is fog néhány növényt, de akkorára nincs pénze, amekkorák takarnának is, pláne, hogy minimum száznyolcvan centiméteresnek kéne lenniük, ha a szomszéd megsemmisítése a cél. „Volt egy jó állásom, harmincöt évig, egy jó állás, örület” – mesélte el vasárnap az ebédnél a kilátogató gyerekeinek a nem mindennapi társalgást a mellette építkező szomszéddal. A gyerekei is rögtön kimentek megnézni, hol tart a jövődő élősövény a növekedésben, s azzal jöttek vissza, hogy bizony, egy drótkerítés nem ártana, egyelőre facölöpök is megteszik, majd körülnéznek az út melletti erdőben, két-három hétvégén össze lehet szedni a legszükségesebb mennyiséget, a fia barátja meg azt ajánlotta fel, hogy kihozza a dróthálót a tetőcsomagtartóján, hogy legalább a szállítás ne kerüljön pénzbe. A nő mosolygott a buzgalmon, korábban minden segítséget kérnie és kívánnia kellett.

Ám egyedül maradván megint elkeseredett, arra gondolt, hogy mekkora munkával szabadult meg a házban, a kertben más emberek szennyétől, a múlt utálatos maradványától, hogy tiszta körülmények között kezdhesse az új életszakaszt, talán az utolsót, és tessék, a tőszomszédságában virul és élvezkedik egy ávós, a legotrombább hulladék a múltból, most már az idők végezetéig. Elment a kedve a házától, el az úgynevezett új élettől. Lassanként a régi életére se gondolt szívesen, elment a kedve az emlékeitől is. A ház pátyolgatása, a sok fizikai munka közben mi máson jártatta volna az eszét, mint a múltján, ehhez aztán lökést adott a szomszéd foglalkozásán való rágódás is, és egyre gyakrabban arra kellett kilukadnia, hogy éktelen sok butaságot beszélt ő össze egész életében. A legtöbbet épp az úgynevezett hőskorban, amikor pedig majd szétduzzant az önelégültségtől.

Például mindig kiállt a renitens, eredetieskedő diákjaiért, díjazta a nonkonformista megnyilvánulásait, minden alkalmat megragadott, hogy az egyén szabadságáról, a szabad akarat nagyszerű adományáról, a saját út választásának morális kötelességéről és természetes jogáról elmélkedjen, ebben jelölve ki a lét emberi minőségének lényegét. Széplelkű, életidegen hülyeség. Sőt, rosszabb: végzetes hiba volt. Félrevezette legkedvesebb és minden bizonnyal legtehetségesebb tanítványait, azokat, akik eleve a társadalom pereme felé kezdtek sodródni, amikor finnyásan elutasították a hatalom diktálta normákat. Lovat adott alájuk. És ezek a tehetséges kis energiabombák átengedték a terepet a güzüiknek, a punyigépeknek, a karrieristáknak, nem csak a régi, az új rendszerben is. Mert rendszerfüggetlen a lojalitás kizárólagos igénye a társadalomban, amint rövid idő alatt kiderült. Ez a civilizáció eredendően totalitásra törekszik: könnyen kezelhető, egy-egy középpontból irányítható operációs rendszereket hoz létre az élet valamennyi területén. Ahogy a háztartások is tele lettek gombnyomással működtethető szerkezetekkel. Ilyen körülmények között a kreativitás meglehetősen fölösleges tulajdonság, és külön teherterele, hogy a kreatív ember kilóg a rendszerekből, többnyire meg is zavarja működésüket, mert önkiteljesítésre vágyik. És ő erre nevelte a fiatalokat néhány éve. Most ezek a fiúk, lányok leértékelődtek, ironikus módon épp a szabadság:

a szabad verseny jegyében. Akinek közülük követni tudta sorsát, keservesen kutakodik álláslehetőség után, vagy elment az országból. Nem volt kellemes felismerés, ám az ásást – mert ásás közben szállták meg ezek a gondolatok – rendületlenül folytatta, hogy legalább azzal jusson valamire ebben a rossz, agyagos földben, ha már erkölcsi etalonként megbukott.

Máskor meg egy tanszéki értekezletet követő sörözés során elhangzott beszédfoszlányokon rágódott hazatérve, a megszokott szöszmötölés közben. Valaki felemlégette a ballondzsekis látogatót, hogy vajon mi lett vele az új rendszerben, másvalaki meg azt mondta, feltehetőleg fél, lapít, ahogy mi féltünk tőle, mi lapítottunk akkoriban. A nő arra gondolt, hogy ő bizony nem félt. Kimondta, amit gondolt, és kész. Mi értelme lett volna az életnek, ha minden percében hazudik, elfojtja valódi érzelmeit és gondolatait? Kinek az életét élte volna, ha ezt teszi? Ez nagyon önérzetes pillanat volt, még az állát is leszegte hozzá, s akkor belenyilallott: hátha csak azért mondhatta ki a véleményét, mert nem volt bátorsága olyat gondolni, amit lehetetlen lett volna kimondania. Hátha gondolni se mert olyat?

A következő hetekben azonban más gondja támadt: megkapta az értesítést, hogy szeptembertől nem köt vele munkaszerződést az egyetem, amely átvette az addigi főiskola igazgatását, és kisebb létszámmal oldja meg a képzési feladatokat. Hirtelenében nem bánta, hogy még a szeptember, október is rendelkezésére áll a ház felújításához, és a telet már egy fűthető, berendezett, fürdőszobás házban kezdheti, a végkielégítésként kilátásba helyezett pénzösszeg meg kifejezetten jókor jön. De ettől eltekintve kétségbe volt esve. Magába zuhanva. Totál kiborulva. Rájött, hogy nem lett volna szabad vidékre költöznie. Ez is az az eset, amire azt szokták mondani: pedig jó ötletnek látszott. A férjével közös lakás, ahol a gyerekek felnőttek, nem tett ki akkora értéket, egyszerű, budai társasházi lakás volt, hogy miután a férje adósságait kifizette az árából, isten tudja, mekkora fenyegetéstől, esetleg börtöntől mentve meg ezzel, két rendes kis lakást vehessenek a maradékból. A férje nem lett volna alkalmas arra, hogy egy ilyen romhalmazt kiglancoljon, így hát neki jutott a viszonylag színvonalas fővárosi kis lakás, amit a nő elővigyázatosságból a gyerekekre íratott, hiszen az a szerencsétlen örült első percben eladná, ha szabadon rendelkezne felette. Egyelőre a kisebbik fiú is ott lakik, az egyetem miatt, ő aránylag ki tud jönni az apjával, legalább kicsit figyel rá. Ahhoz, hogy elhagyhassa, a nőnek biztonságba kellett helyeznie férjét, másként nem válás lett volna, ami végbement, hanem cserbenhagyásos gázolás. Így keveredett a faluszélre, de mert a főiskolára nem kellett mindennap bejárnia, egész jól el tudta képzelni itt az életét. Ám a főiskolának vége, ki tudja, milyen munkát tud majd elcsípni, a faluból nyolcra járni naponta valami új munkahelyre nagyon macerás lesz, arról nem beszélve, hogy alkalmi szerződésekért lótni-futni, amennyiben szellemi szabadfoglalkozásúként kell megélnie, a faluból lehetetlen lesz. A kommissiózás a szerkesztőségekben, könyvkiadóknál, művelődési intézményeknél, amire egyelőre gondolni sem mer, annyira taszítja. Úgy érezte magát, mint aki térdig süllyedt az iszapba, vagy mint amikor álmában nem tud elég gyorsan futni az ember. Még a képzeletét is lebéklyőzta, hogy ebben a falusi házban mindentől messze van. A nyár javában tart, a legtöbb ember szabadságon, nem érdemes mozdulnia – gondolta –, egy-két tanár ismerősének mindazonáltal telefonált, hátha valahol még becsusszanhatna legalább óraadóként a jövő félévre. Mindegyikük megígérte, hogy utánanéz, de telefonszámot, ahol visszahívhatnák, nem tudott adni, a postáról intézte a telefonjait. Úgy döntött, hogy ebben a holt időszakban csak a házzal foglalkozik, aztán majd meglátja, mi lesz vele.

A férfi ugyanebben az időben infarktust kapott. Dögletes hőségben kiaszott a kert végében egy hatalmas gödröt derítőnek, ki is betonozta – jó nagy hézagokkal, az arra járók szaktanácsai szerint, hogy ne nagyon kelljen hívni a szippantós kocsit –, s néhány hétig nem mutatkozott. A nő azt hitte, megint külföldre utaztak egy újabb nyaralásra. Aztán egy kissé révült arckifejezéssel került elő, és edzett vonásain félszeg mosoly derengett, amikor boldog-boldogtalannal és persze a szomszédnővel is tudatta, hogy nyekk, neki most már vége van. A nő őszintén szörnyülködött, mert a szomszéd halálát nem kívánta, beérte volna egy két méter magas tujasorral is a kertjeik között, ugyanakkor nem tudta egészen komolyan venni a szomszéd infarktusát. Mint a feleség elmondásából kiderült, nem volt nagy károsodás, utókezelésre se kellett beutaltatnia magát, bár ajánlották, de az orvosok könnyen beleegyeztek, hogy inkább ide, a kertjébe, nyaralójába jöjjön vissza.

Több mint egy hónapja tartott már a kánikula, a helybeliek csak a konyhakertre áldoztak vizet, arra is keveset, hiszen a paradicsom leérett már, a paprika is nemsokára szedhető, a répa és a káposzta kibírja egész kevéssel. A füvet minek locsolnák, ha megjön az eső, magától kizöldül újra, csak az utca felőli virágoskertekre hordták kannában a vizet, slaggal öntözni pazarlás lett volna. Az üdülőtelkek némelyikén viszont még forgó vízszórót is működtettek fél napokig, szép is maradt náluk a gype, bár sok üdülőben csak hét végén locsoltak, s megviseltebb volt a növényzet, mint a falusi portákon. A nő és szomszédjában a feleség minden este locsolt; féltették frissen ültetett növényeiket. A feleség a férjét is féltette a hőségtől, egy kis felüldülést akart neki biztosítani, hiszen a nedves föld néhány percig valóban húsnek volt érezhető. A nő igyekezett elkerülni az együttes locsolást, mert már sokkalta többet tudott a szomszéd szívének állapotáról, mint amekkora érdeklődés élt benne a téma iránt, ám a feleség valószínűleg éppen őhöz szabta, hogy mikor bújik elő a házból, mert ha a nő kívárta a sötétedést, akkor ő is, ha a nap ereje alig gyengült, útjának negyede még hátravolt az égbolton, akkor is megjelent agyonkrémezett fehér bőrével, nyilván nagyon meg kellett osztania aggodalmát valakivel, hiszen éppen erre a férje nem volt alkalmas. A nő beletörődött, hogy a locsolást nem úszhatja meg trécselés nélkül, hát néha ő is elmondta, ami épp a bögyében volt. Egyik nap ajtókat és ablakkereteket mázolt, fűrészbakra tette őket a kerti fák árnyékában, és izzadt testét meglepték a legyek és a rovarok. Légy, darázs, szúnyog, mind órá szállt – panaszkolta a szomszédasszonynak –, és nem tudta őket elkergetni, mert egyik kezében az ecset, másikban a festékesdoboz, mindkettő már hozzáragadva a gumikesztyűhöz, ha kapálódzik, kilöttyen a festék, és összekever mindent. Harmadik keze meg nincs, elnevette magát, vagy farka, mint a tehénnek vagy a lónak, tényleg, nem is jött rá eddig, hogy az állatok farka erre való. Persze, a bögyöktől így is borzalmasan sokat szenvedhetnek, meg az apró legyektől a pofájuk minden szegletében, ezek tulajdonképpen még a bögyöknél is borzalmasabbak, állandóan a szeme előtt kavarogtak, bele is repültek, a haja azért lett csupa olajfesték, mert az ember ilyenkor önkéntelenül odakap a kezével. A szomszédnő édelegve sopánkodott, nem is érti, hogyan volt képes a nő mindezt elviselni, és egész álló nap kint állni a hőségben, ő az árnyékos szobában is alig bírta ki aznap. A nő közben azon merengett, hogy miért annyira mások a falusi legyek, mint a városiak, és fejtegetni kezdte, hogy a városiakat könnyű elkergetni, rebbenékenyek, ha egy izmát megfeszíti az ember, már elpucolnak, elég, ha csak megfog egy újságot, hogy lecsapjon, huss, eltűnnek, a falusi legyek meg bambák, makacsak, épp csak felemelkednek, s ugyanoda szállnak vissza, és rátapadnak a bőrre. Talán azért ilyenek, mert állatokhoz vannak szokva. Az állatok meg nyilván a legyekhez

vannak hozzászokva. Ő a szemét megcélzó apró legyektől előbb-utóbb megőrülne, a tehén meg nem is pislant, amikor mászkálnak a szemgolyóján. Valószínűleg mert nedves és sós – állapította meg, és kicsit felderült a racionális magyarázattól. A feleség összerázkódott: Pffuj! – A nő kicsit meglepődött, nem gondolta, hogy a fehér bőrű szomszédasszonynak a lelke is ilyen éterien hófehér, bocsánatot kért az illetlen témáért, de magában arra jutott, hogy ez a pfuj egy ávósnétől azért túlzás.

A szomszédasszony testi-lelki érzékenysége elég erős kontrasztot alkotott férjeura robusztus alkatához. A kontrasztot fokozta, hogy egy-egy vasárnap kiöltözve, tüntetően misére indult a falu templomába, Szent Istvánkor úgy jelentette be, hova megy, hogy láthatóan nem bánta volna, ha csatlakozik hozzá. A nő nem tudta eldönteni, hogy a feleség régebben is hívő és templomjáró volt-e, vagy netán új keletű a vallási buzgalma, ezzel akarja leróni engesztelő áldozatát az új politikai érának férje kiléte miatt. A kérdés épp csak felötlött benne, mert a válasz nem érdekelte különösebben, pedig bármelyik válasz felel is meg a valóságnak, egy ember, a fehér bőrű asszony drámája rejlik benne. Más esetben fogékony volt a kapcsolatokban létrejövő csöndes drámai helyzetekre, ezért szerette Csehovot, de a szomszédai lelkében egyáltalán nem kívánt elmerülni.

A kánikula kellős közepén egy nagyokos meggyújtotta a konténer körül felhalmozódott, megszáradt ágakat, kazalnyi lekaszált gatz, odaöntögetett lenyírt füvet, tavalyi avart. A konténer is tele volt, az is égni kezdett. Magasra felcsaptak a lángok, a szárazság miatt meggyulladt a közeli, magasra nőtt akácfa is, villámgyorsan kúszott rajta fölfelé a tűz. Nyilvánvaló volt, hogy az akác koronájáról át fog terjedni a háza melletti gesztenyefára, onnan a kerítésen belüli öreg almafára, és kész, mert az már a háza fölé borul. Rémülten kapta elő a szerszámokkamrából a gumitömlőt, azt az odafutó férfiak – talán maguk a bűnösök – a tűzfészekhez közelebb ház kerti csapjára csavarozták, a nő udvarából meg vödörkben hordták a vizet a konténerhez. A két férfi az üdülőtelepről került elő, rengő pocakú nyugdíjasok voltak, hétköznapi lévén néptelen volt a környék, nem jött más segítség. Tűzoltóság két faluval arrébb, telefon csak a postán, félórányi járásra, hárman egyesült erővel épp hogy el tudták fojtani a tüzet, ha egyikük telefonálni ment volna, kettőnek aligha sikerül. Az akácfa üszkös csonkját, csúf mementóját a csúfos esetnek később kivágták, de a nőben örökre nyomot hagyott, ahogy a tikkadt csöndben, a felhőtlen nyári égen megjelenik a füst, és a tűz kitátja irtózatos pofáját a háza felé. A gyerekei szidták, miért nem telefonáltak a tűzoltóknak, miért kockáztatott ekkorát, nem tudták elképzelni azt a gyorsaságot, ahogy a baj lecsapott, a fővárosi eszközzel meg azt a helyzetet, hogy nincs a közelben telefon. Azonban származott valami haszna is a veszélyes kalandból. Megértette, hogy nagyobb baj is érheti az embert, mint hogy elveszíti az állását.

Az viszont ezek után még jobban kínozza, hogy a faluban a távolságok, a menetrendek és a telefonhiány foglya lett. Az időérzéke, amelyet a fővárosi élet alakított ki, a faluban teljesen használhatatlan volt. Öt-tíz percnyi várakozásokhoz volt szokva, kapált az idegességtől, ha húsz percet késett a busz, a helybeliek meg még azt is fapofával fogadták, hogy kimarad a járat, és még egy órát fog fejükre csorogni az eső vagy tűzni a nap. Az otthonról való elindulások is megviselték, mert valahogy mindig be kellett csukni még egy ablakot, elzárni a főcsapot, bevinni a szabad ég alól egy kint felejtett bútort, ami miatt pár perccel később indult a kelleténél, és szívdobogva loholta végig az utat, hogy le ne maradjon az egyetlen, alkalmas időben induló járatról. Ha a fővárosban nem sikerült elintéznie egy telefont, addig hívogatta a számot, amíg bejött. Itt aznapra lemondhatott a dologról, nem jöhetett vissza még egyszer a postára, ami egyébként is

kora délután bezárt. Amikor a faluba költözött, nem száműzetésnek fogta fel az ittlétet, de a civilizáció hiányosságai miatt végül olyasféle nélkülözést és kiszolgáltatottságot kellett eltűrnie, mintha kitoloncolták volna a normális életből. Csak abban reménykedett, hogy előbb-utóbb benne is kialakul majd a helybelieknél megfigyelt lassú tempó. „Vagyis hogy elbambulok” – foglalta össze magában hetykén, mintha még mindig bátor és fiatal volna.

A tűz után pár nappal újra füstszag csapta meg az orrát a konténer felől. Vasvillás férfiak állták körül a rendezetten égő, jókora máglyát, a környékeliek tehát rászánták magukat, hogy eltüntetik a veszélyt okozó szemetet. A nő fogta a villáját, talicskába hánnya a kert végében felgyűlt gally-, inda-, bogáncskupacot, és betársult az égetésbe. Nem az üdülőkből, a faluból valók voltak a férfiak, ámbár az egyik szinte naponta megfordul errefelé, a fiáék kertjét gondolja az üdülősoron. A másiknak meg horgászkalyibája van a tónál, egész a parton, valamelyest idetartozó ő is, holott a falu másik végében lakik. Azt az irdatlanul savas, kénes bort itták, amit az itteniek állítanak elő, s amitől a nőnek tíz perc alatt ki szokott készülni a gyomra, de hát persze nem győzi dicsérni, amikor megköstoltatják vele. Ezúttal is elismerően emelte poharát, miután biztatták, hogy hozzon ki magának ő is, és koccintson velük, ha nem veti meg az ilyen háztáji pancsokat, a büszke borosgazda felé, aki nagyvonalúan ellátta az összeverődött kompániát a legjobb, a tavaly szüretelt borával. Rézsút szemben van a háza az övével, s rá is lehet látni a szőlősorokra a ház mögötti enyhén emelkedő halmon. A férfiak hümmögtek, hogy a múlt őszön túl korán volt a szüret, a tavalyelőtti év jobb volt, az elhúzódo vénasszonyok nyara jól tesz a bornak, ha elmarad, az megéreződik, hiába ügyeskedik a borász. Hogy tavaly e helyt jobb bort ittak, a társaság minden tagja elmondta más-más változatban, a nő csodálkozott is, hogy miért finnyásak ennyire, itt minden bor nagyjából ilyen. Aztán rájött, hogy a kritika nem a bor minőségének szól, csupán helyre akarják tenni a boros komát, ne legyen olyan nagyra ezzel a kis kínálással, ennyiért nem fognak hasra esni előtte. A nő leste a borosgazdát, megsértődik-e. Nem, változatlan kedéllyel öntögetett a poharakba, sőt, be is ment a háza tornácára egy újabb műanyag flakonért, amelyben oda volt készítve az utánpótlás. A nő azt gondolta, ő bezzeg nem itatná ezeket a hálátlan fafejeket, itt is hagyná őket, annyi biztos. Tényleg örület – futott át rajta –, milyen bambák az emberek ebben a faluban. S e pillanatban megvilágosodott előtte, hogy szó sincs erről. Egyrészt a borosgazda is tudja, hogy csak az illendő fanyalgás hangzott el az imént, nem komoly kritika, másrészt meg ha meg is bántódott volna, beláthatatlan következményekkel járna kimutatnia. Haragot tartani ilyesmi miatt ostobaság, tehát következne a kimagyarázkodás, és a gazda az idők végezetéig úgy érezhetné, hogy ezek a potyázók szívességet tesznek neki, amikor megisszák a borát. Tehát inkább rendkívüli kulturáltság rejlik az ittenieknek az ő városi szocializációjához képest szokatlan reakcióiban. Itt hosszú távra méretezik az emberi kapcsolatokat, nem kapkodhatnak, nem érzeleghetnek. Örült, hogy ezt végre megértette.

Az, amelyiknek a horgásztanyája van, a nő szomszédjának az állapotáról érdeklődött. A nő látta, hogy minden szem részegeződik, nyilván nem azért, mintha annyira érdekelné őket a pesti ember infarktusa, hanem mert őt akarják kiismerni, hogy mi van a kedélyes jó viszonyuk mögött. „Hát, majdnem feldobta a talpát a szerencsétlen.” Ez jó, ez a szerencsétlen – állapította meg magában felvidulva –, ha szegényt mondott volna, komcsinak könyvelték volna el, vagy buta úrinőnek. Isten tudja, miből érezte meg, hogy ezek a férfiak nem rokonszenveznek a komcsikkal, és az sem volt egészen nyilvánvaló,

hogy miért akar megfelelni az ízlésüknek. „Most már járnak hozzá látogatóba a kollégái” – tette hozzá, hogy mondjon is valamit. „A régi kollégái?” – kérdezte éllel a borosgazda, aki közel lakván, bizonyára a nőhöz hasonlóan értesült már a pesti ember kilétéről. Az a férfi, akiről addig csak az derült ki, hogy a kőbányából ment nyugdíjba, hirtelen kissé ingerülten közbeszólt: „Ugyan már, azt hiszed, van különbség a régi és az új kollégái között?” Dehogy – bizonygatta a borosgazda –, ő csak azt akarta tudni, hogy akik jönnek, aktívak-e még, vagy már azokat is menesztették, mert látja a kocsikat, szép dögök, az istenüket! A nő kifejezéstelen arccal és hanghordozással közölte, hogy szerinte aktívak. Nem tette hozzá, hogy mert nagyon csóválja előttük a farkát a szomszéd. Igyekezett ejteni a témát, mert tudta, hogy nem árt óvatosnak lennie. A falu egyik fele nyakig benne volt a régi rendszerben, káder vagy a káderek rokona, a másik fele meg olyan családokból áll, amelyekből málenkij robotra hurcolták a férfiakat, s csak minden negyedik tért haza. Akik hazatértek, azok többségét a forradalom után internálták, vagy börtönben ült, vagy kuksolt a padláson. Itt is volt olyan, akit évekig rejtegetett a család, ezt történetesen úgy, hogy egyik oldalról a párttitkár volt a szomszédjuk, másik oldalról a megyei ügyész szeretője. '90-ben, a választások idején volt is két vadászbaleset a tótól délre eső kiserdő környékén, később meg néhány pincét feltörtek, és szétverték a hordókat, elfolyatták a bort. A nőnek sikerült elsőre kifognia egy olyan villanszerelőt, aki a falu szocialista börtönökét megjárt feléből való volt, s aztán minden adódó szakmunka ügyében hozzá fordult ajánlásért, mert ezek ugyanúgy hálózatot alkottak, mint a tanácselnök pereputtya. Ügyelt, nehogy a másik oldalról hívjon valakit, mert tudta, hogy a villanszerelő és a barátai nagyon számon tartanak ezt a vétséget. E vasvillás kis csoportban láthatólag „Menyus-félék” veszik körül – Menyusnak hívták a villanszerelőt –, de egy egyedülálló nő jobban teszi – gondolta –, ha nem politizál egy olyan faluban, ahol vadászpuskák sülnék el, és szétverik a hordókat. Így hát nem pletykálgodott a szomszédban zajló vendégségekről, pedig ezek az ő figyelmét is nagyon felkeltették. Már-már megesett a szíve a tüsténkedő-vidámkodó házigazdán, mert a látogatók feszesek voltak, épp csak a zakót vetették le, a nejeiken túsarkú szandál harisnyával, kánikulában is, semmi bográcsozás, semmi grillezés, ezt a nő bánatosan hiányolta, mert imádta a kerti főzőskor terjengő illatokat. Abrosszal terített asztal körül ültek minden alkalommal. Az egész buli olyan, mintha kertvendéglőben lennének, s nagy kérdés – fontolgatta leselkedés közben –, hogy kizárólag nyársat nyelten képesek-e jól érezni magukat, vagy csak a vendéglátónak szól a távolságtartás. Az átszűrődő beszédből nem sokat hámozott ki. „Kéne egy lehallgató készülék, majd kölcsönkérek a szomszédban” – s ezen az ötleten most a vasvillára támaszkodva is elmosolyodott.

„Tisztára, mint a krampuszok, igaz-e?” – nevetgéltek egymáson körbenézve a férfiak. „Aztán tudja, hogy kié volt ez a maga háza?” – kérdezte meg a nőt a horgász. Nem tudja – válaszolta –, kismillió rokonnal találkozott, azokról se derült ki, kicsodák. „Egy smasszeré volt. Vácra járt be majdnem a haláláig, mert nyugdíj után is dolgozott. Akkor már csak az irodán, de korábban foglár volt.” A nő feljajdult, ne folytassák, hallani se bírja. Hogy ő egy smasszer házát vette meg, borzasztó! A menyusok elégedetten másról kezdtek beszélni. Vigyori képük árulta el a nőnek, hogy elérték, amit akartak: kiugratták a nyulat a bokorból. Fene a belükbe – bosszankodott is, meg mulatott is, hogy milyen ügyesen elbántak vele, hiszen aki ennyire irtózik egy smasszer árnyékától, aligha örül egy ávos szomszédnak. Fene a ravasz fajtájukba, szemét betyárok. Az ő fajtája, betyár fajta. Szó sincsen bambaságról. És a nő először, amióta a faluba költözött, otthonosan vett lélegzetet.

A hallgatag kőfejtő mesélni kezdte, hogy a smasszer tulajdonképpen elég nyomorult flótás volt. Még a háború előtt, friss diplomásként szorult ide a faluba, mert nem kapott állást. A visszafoglalt területekre nem akart elmenni, pedig ott volt elég szabad hely. Valahogy ügyetlen is lehetett, hiszen feleséget se szerzett soha. Akkor fanyalodott rá, hogy a börtönben vállaljon munkát, akkor még diplomásnak valót, a háború után fokozták le fegyőrnek. Inkább csak magának való agglegény volt, nem afféle kegyetlenkedő dúvad, amilyenek a smasszert gondolják. Sok apró állatot tartott, nyilván azok helyettesítették neki a családot.

A nő a ház eredeti gazdjának életrajzától még jobban elborzadt, mint a foglalkozásától, de épp ezért meg se nyikkant. Rossz ómennek találta saját kifosztott, magányos életében, hogy ilyen szomorú kísértetek körében lakik. Agglegény a kisállataival – kár volt megtudnia. „Jobb lett volna boldog emberek házába beköltözni” – szaladt ki a száján gyerekes őszinteséggel. A vasvillás férfiak akkorát nevettek ezen, mintha viccet mondott volna. A nő kissé riadtan nézte a dülöngve nevető társaságot – boldog emberek háza, óriási –, aztán ő is hirtelen komikusnak találta, amit mondott: „Ja igen – sietett javítani –, hiszen az a mennyország. Azzal meg még várhatok.”

„Mutatok én magának egy boldog embert, de nem hiszem, hogy meg tudná venni a házát” – intett a nyugdíjas kőfejtő egy közeledő autó felé. A nő ekkor értette csak meg, hogy miért nevettek a férfiak: nem a boldogság földi létét vonták kétségbe, hanem azt, hogy a boldogok házához hozzájuthatna egy magukfajta boldogtalan. Az autó elég sebesen haladt el mellettük, de a vezetője, egy vörhenyes fiatalember barátságosan felemelt tenyérrel üdvözölte a máglya mellett álló csoportot. „Ez egy boldog ember, lássa” – szegezte a nőre sűrű szemöldöke alól kikéklő szemét a bányász. „Szép autó” – mondta kitérően a nő. „Pont olyan, mint a többi szép autó – szólalt meg rosszkedvűen a horgász. – De aki benne ül, az tényleg szép kis alak.” – „Még nem is a gazdád, és máris szidod?” – kérdezte valaki. A horgász válasz helyett a vállára kanyarítja vasvilláját, fogja a kerékpárját, „Ehhez a kicsi parázshoz már nem kellünk ennyien, de azért ne hagyjátok itt, csókolom, majd tessék figyelni, hogy leöntik-e, amikor elmennek” – és elkarikázott a tó felé, a szép autó nyomában.

„Nem lesz a gazdája, ezt kár volt mondanod – szólalt meg szelíden a kék szemű bányász. – El fogják küldeni őt is.”

A nő megszeppenten álldogál, nem mer kérdezni semmit, de az idős férfi tekintettel van rá, tisztességgel magyarázza, hogy be fogják zárni a bányát, csak a kőőrlőt hagyják meg. Az egész miskulanciát bagóért vette meg az igazgatóból és az itt elfurikázó fiából álló betéti társaság. A kőőrlőnek, leválasztva a bányáról, magas ára lett volna, de a lepukkant gépállományú bányával összekapcsolva szinte ingyen elvihette a vásárló, aki, ugye, maga az eladó ebben az esetben. Egyébként éppen ő, az igazgató vett új gépeket a kőőrlőbe, és a bányauzem emiatt adósodott el egy-két éve. Mindenesetre azt gondolná az ember, hogy ha egy üzem tönkremegy, az igazgatónak kutya kötelessége volna a lehető legkedvezőbb árat kihozni belőle, hogy legalább a munkásai végkielégítését ki tudja fizetni. Itt nem csak végkielégítést nem adnak, a munkabérhátralékot sem rendezik. Még szerencse – tette hozzá –, hogy az ő nyugdíja már megvan. Annak, szegénynek – intett a horgász után – még tíz évet kéne valahogy kihúznia. Itt meg nem lesz munka, annyi biztos. A kőőrlőhöz alig kell ember.

„Te tehetsz róla – csattan fel váratlanul a savanyú bor gazdája. A kőfejtő szeme eltűnik szemöldöke bozontja mögött. – Te lehattél volna az igazgató, de te nem akartál iskolára menni, pedig még a párttagságod is megvolt.” – A nő rájön, hogy ezek a bányából ismerik egymást, a borász is ott dolgozhatott, ha ennyire bennfentes. „Akkor se

értettem, most se értem, mi volt veled. Nem igaz, hogy nehézfejű lettél volna az iskolához, az a vörös hólyag osztálytársam volt, én aztán tudom, hogy nem egy lúmen. A fia, a kis rókafi meg alig tudott leérettségizni, az egész falu úgy szurkolt neki, mintha valami földjait kéne megnyernie a tévében. Csak a svindlihez van eszük.” – „Hát igen – szóval meg az is, aki a fia kertjét gondozza a közelben –, furcsa idők voltak azok. Az apád még hadifogságban volt – Nem, akkor már meghalt, csak nem tudtuk – igazítja ki a kőfejtő –, te meg – folytatja a kertész – magas polcra is felkerülhettél volna, ha akarsz. Ha te lettél volna az igazgató, a te fiad furikázhatna BMW-vel, és te nem raknád utcára a gyerekkori barátaidat, mert nem tudnád megtenni.”

A nő látja, hogy itt valami nagyon nagy hiba történt. A savanyú bor gazdája sietősen túrja szét a maradék tüzet, és hangosan, rendelkező tónusban dirigál: „Valaki hozzon egy vödör vizet a kis hölgy udvaráról!” Az összes férfi ügyködni kezd a tűz eloltása körül, csak a bányász marad a helyén, és a nő, aki pedig indulna, de a férfi egyenesen neki beszél, ránéz tágra nyitott s így még kékebb szemével. „Nem nekem való lett volna az. Ezerszer megmondtam. Én csak azt csinálom, amihez értek. A fiam így is, úgy is elment volna. Nem érdekelte a karrier, kint se hajtott arra, talán autója se lett, lám, ezt sem tudom. Semmi értelme nem lett volna olyasmibe belevágni, ami nem nekem való.” – A nő zavarában egészen bizalmasan válaszol: „Hát, látja, én meg semmihez sem értek, sem a kerthez, sem a festéshez, sem az asztalossághoz, aztán mégis itt bütykölök hónapok óta, még egy konyhaasztalt is összeütöttem.” – „Én nem – rázza a fejét a kőfejtő –, nem szeretem a kontárkodást. Pontosán a famunkákra vagyok a legkényesebb. Nem is hinné, miket tudok csinálni. Még múzeumba is elmenne. Majd egyszer, ha felénk jár, megmutatom magának. Na de ne lazáljak, hozok még vizet.”

Ahogy hallótávolon kívül kerül, a borosgazda korholni kezdi a kertészt: nem kellett volna az öreg fiát szóba hozni. „Nem tudom, hova tetted az eszedet, hiszen még a diszsidálását se tudta kiheverni, most meg, ugye...” – De akkor már jött visszafelé a bányász a vödörrel, nem fejezte be a mondatot.

A nőnek ettől kezdve mindig eszébe jutott a nyugdíjas „kőtörő”, ahogy magában elnevezte, ha összebarmolt valamit, egy újabb polcot, vagy kiékelte egy lötyögő széklábat. Nem vette lelkére a leckéztetésnek is felfogható elvi kinyilatkoztatást a kontárság elutasításáról, mert semmiféle alkotói tétje nem volt kopácsolásainak és maszatolásainak, csakis a használhatóság kényszerének tett eleget, bár ha nem volt túl fáradt, gyermeki örömet is érzett közben, mi tagadás. Gyakran ötlött fel benne a vasvillás kompánia más tagja is, hiába hessegette őket az emlékezetéből, mert épp elég volt a saját állálatalanságának tudatával együtt élnie, nemhogy szorongjon a horgász várható munkanélkülisége miatt is, vagy dühítse a szélnek eresztett kőbányások munkabérének visszatartása. Nyomasztotta a kék szemű bányász mögött ködlő súlyos gyász is. Sokszor látta maga előtt, ahogy a fia emlegetése után megütötten áll, mindig összehúzott szeme elkerekedik, és neki, az alig ismert pesti nőnek magyarázkodik hosszasan és elkalandozva az eredeti témától, pedig nyilvánvalóan idegen tőle a szószátyárság, sőt a beszéd is, hiszen a „rókafi” feltűnéséig a hangját se lehetett hallani. Egy szó kerengett benne, amikor a vasvillás férfiak eszébe jutottak: jóvátehetetlen. Nem kapcsolta semmihez, nem foglalta mondatba, nem kellett, mindent kifejezett ez a szó így csupaszon is, amit érzett és gondolt.

Eleinte úgy vélte, hogy a szemétegetéskor kissé beljebb került a faluba, a vasvillás férfiak bármelyikéhez fordulhatna kéréssel, kérdéssel, ha rászorulna. Leginkább a kőtörőre gondolt így, hatott rá annak csöndes ereje. Még az is átfutott rajta, hogy ha fiatalabb volna, férfiként is számba jöhetne, sőt, ezt tovább szötte, hogy az igazi férfi

sosem lehet öreg, s már ő maga sem friss hús, előbb-utóbb abba kell hagynia, hogy ha férfit mond, harminc-nyolcven éves daliát képzeljen maga elé. De amikor ezt így mérlegelte, heves elutasítás támadt benne: kell a nyavalyának egy ilyen nehéz természetű, búvalbélelt ember. Világosan átlátta, mennyire elfáradt, ereje végére jutott, nem tud részt venni egy másik életben. Ő maga sem számít támaszra, őrá se számítson senki. Sohase fog segítségért folyamodni a vasvillás kompánia egyik tagjához sem, mert nem tudná viszonzni, s itt a faluban nincs ingyen semmi, tehát bizonyára hiába is fordulna hozzájuk. Az étetésnél befogadták a társaságba, megkínálták borral, de csak hogy kiismerjék, és talán az ávósról is reméltek néhány pletykát. A nehéz élet göggyével néznek ezek a helybeliek minden idegenre, pláne egy értelmiségi nőre. Nem hatja meg őket, hogy majd' beleszakad a nehéz fizikai munkába, vergődik a rossz szerszámaival a férfitörőhöz méretezett feladatok elvégzése során, azt ők úgy tekintik, mintha felnőtt fejjel babázna. Most ezt játssza, jövőre majd mást fog játszani. Nem veszik komolyan.

És voltaképpen igazuk van – zárta le magában a vasvillások kiértékelését. – Az ő életében van valami menthetetlenül komolytalan. Már az is hülye dolog, hogy ennek a pusztuló falunak a szélére került összetakolt bútorok és barátságatlan vadidegenek közé, amikor olyan társadalmi közegehez tartozik, amelyik zöldövezeti villalakásokban, de rosszabb esetben is garázsos társasházakban lakik. Nem hibáztathatja mindenért a férje pszichózisát és költséges játékszenvedélyét, hiszen ez a kiváló úriember azért egy intézmény egyik vezetője most is, titkársága van. Folyton a lesüllyedés, a krach határán billeg ugyan, de valahogy mindig fennmarad. Ő pedig önként levetette magát a mélybe. De pontosabban lefesti a helyzetet, ha azt mondja: nagy múgonddal és minden ügyességét összeszedve lemászott a verembe. Rajta múlt, választhatott volna mást is. Kírtak például egy neki való pályázatot, az ő szakterületét érintette, eséllyel pályázhatott volna egy kutatás levezénylésére, titkárnő ugyan nem járt mellé, de asszisztenseket alkalmazhatott volna. Ám csak három évre szólt a szerződés, s ő nem merete feladni a biztos főiskolai állását ezért a rangos, de átmeneti megbízatásért. Kész röhej – gondolta –, most aztán igazán jól szórakozhat, aki lesi az égből, vagy vezeti a káderlapját. Biztos állás! Az is vicces, hogy ha kinyitja a tévét, és belpolitikai híreket mutatnak, a régi barátait látja nyilatkozni, szónokolni vagy csak kiszállni egy hivatali Mercedesből. A kormányoldalon is, meg az ellenzékben is. Ő meg oldószertől illatozva roskad le ezekhez az esti híradókhoz, mert annak a szagát nem lehet eltüntetni erős szappannal sem. Néha nekibuzdul, és eltervezi, hogy erőt vesz magán, és ír nekik, ezt már akkor is fontolgatta, amikor még biztosnak hitte az állását, csak jól jött volna az élete újraindításához egy másodállás kevés munkával, sok pénzzel, de mindig visszariasztotta, hogy a levél mások kezén át jutna el hozzájuk, ha eljutna egyáltalán. A legviccesebb eset az volt, amikor még a ház megvétele előtt a Nemzeti Színházban vett részt egy díszelőadáson. A szünetben a VIP-vendégeknek és neki is szólt a színház titkára, hogy előadás után menjenek fel a színpadra egy koccintásra a művészekkel. Ő akkor épp hajléktalan volt, mert a lakásukat el kellett hagynia, hogy a vevő kifizesse a vételár visszatartott részét is, a férjét ugyan beköltöztették már az új otthonába, de oda semmi szín alatt nem akart bekéredzkedni, a barátnője fogadta be arra az egy-két hétre, míg talál egy kis házat vidéken. Milyen kedvesen, poétikusan hangzott akkor ez a terv! Kis ház vidéken! A véletlen úgy hozta, hogy a színpadon a saját minisztere mellé keveredett, ott ácsorgott pezsgőspohárral a kezében, koccintott is vele, úgy rémlett, a miniszter meg is ismeri valamelyest, legalábbis felkeltette az érdeklődését úgy kirittentve, a pár éve Bécsben vásárolt alkalmi ruhájában. Bökdöste belül a kisördög, kezdjen rá: „Gondolná-e, miniszter úr, hogy egy originális magyar hajléktalant tisztelhet az ön előtt álló, jól öltözött

hölgy személyében?” stb. Csak egy hosszú távú kölcsönt kéne megkapnia, a miniszteriumnál szokott lenni ilyen kedvezmény, s a fővárosban is vehetne lakást. De hát nem mozdult a nyelve, a fényképmosoly kezdett rádermedni az arcára, ezért gyorsan elvett még egy pezsgőt, és gratulált az első színésznek, akibe belebotlott, aztán egy számára ismeretlen valaki zúdított rá szóáradatot, amiből egy hangot sem értett, de sugárzó mosollyal bólogatott hozzá, és döbbenten bámulta a rögtönzött fogadás elit közönségében csillogó-villogó önmagát, mintha álruhás szélhámós trükközését látná egy filmen. Pedig akkor még ápolt volt a keze, és nem szaglott az oldószerektől, de már semmi helye nem volt a társaságban.

Jól elintézte magát néhány hónap alatt – meredt az esőző képernyőre, az is egy rokon szekrényének a tetejéről vándorolt ide. Aztán eszébe jutott, hogy nemrégiben látott egy valódi hajléktalant a Belvárosban, a Deák tér felé nyíló kis téren. A kört alkotó padok közül kettőn volt berendezkedve, az egyikén a szatyrait és a dobozait tartotta, a másikon szétteregtetett hálósák, annak közepén ült, mint egy fotelben, és újságot olvasott. Az öregasszony – mert ez női hajléktalan volt – szemlátomást jól érezte magát a napfényes időben, a pad alatt egy ételfoltos műanyag tálca és pohár mutatta, hogy már ebédelt is. Ja úgy, gondolta akkor, most a nappaliban sziesztázik, ami estére hálósobává alakul, a mellette lévő pad a gardrób és a kamra. Összkomfort. De már nem érezte magától elég távol ezt a nyomorultat. Nagyon is felfogta, hogy az ő helyzete és ezé ég és föld, de soha azelőtt nem hasonlította volna össze magát vele, és jeges rémület fogta el attól, hogy ebben az új életszakaszban az összehasonlítás lehetségessé vált. Így hát barátságosabban nézett körül a házban, kipillantott a verandán át a kertre, amely már egészen kertszerű lett – Meg lehet ezt szeretni! –, és arra az estére megbékélt mindennel.

A szomszéd néhány napra szalmaözvegy lett, legkedvesebb feleségét elvitte annak anyjához vagy testvéréhez, a nő nem nagyon figyelt oda, amikor az asszony ezt előre jelezte neki, kérve, hogy locsoláskor spricceljen át egy kicsit a rózsákra és a konyhakertre, mert a férjére ezt nem bízhatja, a kerttel nem akar foglalkozni. De hiszen folyton füvet nyír – lepődött meg a nő. – Füvet, füvet, de a gyümölcsfák és a virágok nem érdeklík – válaszolta ingerülten a feleség. – Mert kerülgethetem őket a fűnyíróval – bukkant föl mellettük hirtelen a férfi, talán észlelte, hogy a párbeszéd nem a szokott édelgő hangon zajlik.

A fehér bőrű asszony nem utálta a nőt, sőt, inkább örült neki, hogy nem cigányok kaparintották meg az öreg házat, és azt is méltányolta, hogy gőzerővel gondolza a korábban siralmas bozótost a szomszédjában. Olykor eltűnődött, hogy vajon jobb-e egy magányos nőnek, mint neki, aki szüntelenül szolgálatban van. Kicsit megnyugtatta, hogy nem jobb. Igaz, neki naponta rendszeren főznie kell, ez meg csak összecsap valamit, érzi a lecsó, a tojásrántotta, a paprikás krumpli szagát, mondta is már a férjének, hogy nem érti, hogyan lehet ennyi hagymás ételt enni, ennek a nőnek aztán nincsen epeköve, de ez azért nem akkora nagy könnyebbség, ha azt nézzük, hogy mindent egyedül kell intéznie a földhivatalban, az ügyvédnél, a polgármesteri irodában, egyedül küzd meg a szerelőkkel, ő hívja ki a szippantós kocsit. A cipekedést, hajladozást, a felújítási munkát nem is vette számításba, mert arra ő úgysem lenne képes a cukorbetegségével és gyenge alkatával. És már csak azért sem volt benne semmi ellenséges érzület, mert csápjával felfogta, hogy a férjét nem izgatja a félmeztelen, de izzadt és maszatos női test.

A szomszéd tehát egyedül bókászott a háza körül néhány napig, aztán egyszer csak megjelent irdatlan hosszú létrájával az ács, akivel együtt készítették a tetőt, valamit igazítani kellett rajta. Délelőtt érkezett, merev részegen. Ráadásul bármily hosszú volt

a létra, a tetőgerincet nem érte el, és hozzákötötték a szomszéd háztartási létráját is. Ezek nem komplettek – gondolta a nő –, ezt látni sem bírom – hajtogatta, de benuktan leste, mi lesz. A két férfi felállította az így már majdnem égig érő létrát, hogy nekítá-masszák a tetőnek, azaz végigfektessék rajta, csakhogy ketten se tudták megtartani, a létra erre dőlt, arra dőlt, ők meg rémülten futkostak vele, illetve utána, mint Stan és Pan a réges-régi filmben. Aztán mégiscsak ráfeküdt a létra a tetőre, és még össze sem törte a félig már felrakott cserepeket. Ezután a két férfi eltűnt, nyilván ittak a sikerre.

Rettenetesen meleg volt a délután. A nő egy öreg kredencet mázolt az udvaron, az egyetlen bútordarabot, amelyet megtartott a ház eredeti berendezéséből, mert kedves, naiv faragások díszítették. A szomszéd a feleslegessé vált zsaludeszkákat nézegette, szortírozta, hordta halomba a nő udvarával határos oldalra. Amikor először átszólt, a nő látta, hogy már legalább olyan mólés, mint az ács volt délelőtt. Álltak a napon, a még csak tervezett kerítést létezőnek tekintve, ki-ki a maga oldalán, beszélgettek. Először a létrás jelenetről, szörnyülködve és nevetve, aztán meg, mint mindig, a szomszéd infarktusáról.

„Ez az egész infarktus a nyugdíj miatt történt” – panaszkolta a férfi ki tudja, hányadszor. A nap egyenest a feje búbjára tűz, a nő figyelmeztette is, hogy vegyen fel valami sapkát, jó, majd vesz, ígérgette, de odacövekelve egyre csak mondta a magáét, az ittas emberek feszes félterpeszében. – „Nem nekem való volt a nyugdíj ötvennégy éves koromra, pláne, hogy olyan jó állás volt, nem untam, mint sok ember már unja a munkát, én nem, én szeretek dolgozni. Miért pont minket kellett feloszlatni, miért, a többi maradhat, csak én nem? Nem lehet ezt érteni. És hát ezek is, mik voltak az átkosban. Ez az új miniszterelnök, a Boross is. Hát az se volt valami nagy ellenálló. Igazgató volt a vendéglátásban, nem? Jól van, elismerem, én a Szuban is elvégeztem egy iskolát, és odajártam továbbképzésre. De attól én még az országért dolgoztam. És sokan végeztek a Szuban ezek közül is.”

A nőt is teljes erővel bombázza a nap, de valahogy nem tud kiszállni a jelenetből. Századszor ismétli a nyilvánvaló érveket: összesen két évről van szó, miért fogja fel a szomszéd ezt ilyen tragikusan, amikor még a nyugdíja is meglehetősen. „Nézze csak – szánja rá magát a nő, hogy ezúttal, tekintettel a szomszéd részegségére, tovább megy ennél –, egy ilyen változásnál, ami most van, az olyan embereket, mint maga, fel szokták akasztani. Nem? Magát meg csak elküldték egy szép nyugdíjjal. Gondoljon bele!” – Csak a mondatok elhangzása után döbrent rá, hogy milyen igaza van. Előbb csak beszélt a levegőbe, de az akasztás szónál komolyra fordult a dolog. Felmerült benne a mikrofonok hangja a Hősök terén, a többször elhangzó névsor, a forradalom után kivégzettek névsora, ez az alak meg akkor állt be abba a jó állásába, s így tevőlegesen részt vett a megtorlásban. Teljesen abszurd, hogy ő meg itt lelkizik vele.

A férfi az ilyen egyenes beszédhez volt hozzászokva, szinte jól érezte magát attól, hogy a nő odavágta ezt a „fel is akaszthatták volna” szöveget. – „Elvileg igen – ismerte el. – De azért nem olyan egyszerű ez a dolog.” – Nem fejtegette, hogy miért nem, mert ahhoz túl sokat ivott, és esetleg olyat mond, amit nem kéne, de magában azért a főnökére gondolt, akit megtartottak, pedig semmi különbség nem volt köztük, sőt, magyarságtudat szempontjából, ami most hirtelen divatba jött, inkább erre, őfelé billenne a mérleg. A göré most mégis jó demokratának számít, belőle meg leprás ávóst csináltak. „Nagy szájuk van, de én tudom, kicsodák. Itt van például ez a Csurka” – kezdett a szomszéd újabb szónoklatba, mintha meg se hallotta volna, amit a nő mondott. A nő itt közbeszólt, hogy azt mindenki tudja, ki volt a Csurka, sőt, már ő maga is megírta az újságjá-

ban. A férfi ezt is elengedte a füle mellett: „Az ilyenek miért jár a pofája? Ez... ez...” – olyasmit akart mondani, hogy ez se különb nálam, de megtorpant, mert úgy hangzana, mintha az elhárítósokkal valami baj volna, s aki nem elhárító, az különb. Kis tőprengés után máshonnan folytatta: „Az olyanokat becsülöm csak, akik odatették magukat. Akiknek bemikrofonoztuk a lakását. Tudja, azt mi csináltuk. Vagy akinek bemostak a zsaruk egyet-kettőt. Ezek pofázzanak, rendben van. De a Csurka meg az ilyenek... Megmondom őszintén, ezeket nagyon nem bírom.”

A nagy tirádához képest igazán visszafogott volt a befejezés, nem bírja őket, ki hitte volna – somolygott a nő, és rájött, hogy bár alezredes volt a szomszéd, elég kisfiú lehetett: elektroműszerész. Annak se zseniális, feltehetőleg, mert nem sok technikai ügyességéről tett eddig tanúbizonyságot. Nem csak a görbe falak vallottak erről, kiderült, hogy egy vacak biciklit sem tud megszerelni, az övét például alig lehetett kimenteni a kezéből, amikor egyszer megkérte, hogy segítsen megszorítani a féket. Minden mozdulata darabos, és minden mondata is. Ennek fogalma sincs azokról a játszmákról, amelyekben ügynöki múlt és néhány begyűjtött pofon kártyalapokként szerepelnek, pedig az is keresztüllát rajtuk, aki egyszerűen csak jól olvas újságot – persze a legtöbb ember erre nem képes, mindent bevesz, amit a szájába rágnak, de ez az ipse még az átlag magyar állampolgárnál is gyengébb eresztés. Újra elképedhetett azon, amin évtizedek óta, ha a rendszer kulcsfiguráival került szemtől szembe: pártközponti fejeseikkel, kiskirálynak számító tanácselnökökkel például, hogy ezek mennyire kisszerűek. Az egyik jópofizott, a másik pöffeszkedett, az egyik viszonylag okos volt, a másik földhülye, de egy tulajdon-ságban megegyeztek: a végtelenségig közönségesnek, kis kaliberűnek bizonyultak a hatalmuk gyakorlása során. Tapasztalati tény lett a nő számára, amit egy Weöres-versben csak jópofa ötletként olvasott először: hogy az új világhatalom a házmesterek rendje. Kiderült, hogy a rendszer nem más, mint a házmesterek diktatúrája. Ő mindig a totális hatalom démonikus büntársaira készült föl, s átani figuráknak képzelte őket, hiszen ez a hatalom a fél világot leigázta, milliósámra irtotta ki az embereket – és aztán debilis vagy azzá kiképzett hivatalnokokat talált a koloniál íróasztalok mögött. Ahelyett, hogy örült volna a vártnál könnyebb ellenfélnek, mindig keserű csalódást érzett. Mert egyrészt hiába volt silány az ellenfél, az ügyeket éppúgy nem lehetett rajta keresztülvinni, mint ha ördögien zseniális lett volna, másrészt pedig a folytonos vereségben még azt is látnia kellett, hogy a rendszer e gyenge minőségű emberanyagának fogalma sincs, mert nincs annyi aktív agysejtje, hogy képes legyen felmérni: mit ér, akit és amit eltapos. Az ember, ha már ki van szolgáltatva, szeretné, ha legalább rangján kezelné, aki uralmat szerzett felette, vagyis rangbéliek közti harc lenne a harc. Bunkók kezére jutni: kétszeres megsemmisülés. Tehát nem lepődött meg olyan nagyon az alezredesként nyugdíjazott szomszéd korlátoltságán, hiszen kesergett efféle tapasztalatokon már eleget, de kicsit mégis felborzolta a kedélyét, és rászánta magát, hogy néhány barátját vág a sima agyába.

„Értem én, hogy nem a két évvel van baj – vágott bele a nő olyan hangon, hogy a szomszéd még zsibbadt állapotában is felfigyelt a semmitmondó, féltréfás tónus megváltozására, és rögtön alulról felfelé kezdett nézni rá. – Csak azt nem értem, miért az újakat szidja a kitessékelése miatt. Azt gondolja, mi ki tudtuk volna csavarni a hatalmat a maguk kezéből, ha a maga, nem is tudom, hogy mondjam, főnökei? gazdá? nem passzolják azt le nekünk? Vagyis hát nekem ugyan nem, de hát az újaknak, maradjunk ennél az elnevezésnél, szóval az újaknak. Maga sokkal jobban tudja, mint én, hogy minden tényleges erő a maguk kezében összpontosult. Nekünk meg, igaza van, csak a szánk volt nagy, és kapóra jöttünk a tranzakciónál. Nem akarja észrevenni, hogy magát

a saját főnökei tették lapátra. Megszívták, de nem az a legjobb vicc, hogy ők meg demokraták lettek, hanem az, hogy most ők a tőkebefektetők, akik nélkül összedől állítólag az ország, és tapsikolva örülhetünk, hogy ha itt kamatoztatják a pénzüket, amit tőlünk privatizáltak el, s nem viszik külföldre. Ez az igazán jó vicc. Én megértem őket is, lássuk be, azért kapitalizmusban, vagy hogy is mondják most: piacgazdaságban kifizetődőbb tőkésnek lenni, mint a KGST-ben, ezt a rendszerváltozást okvetlenül meg kellett csinálni. Mi meg azt hittük, hogy mi váltjuk a rendszert. Legalább annyira megszívtuk, mint maga. Főleg én, de ezt most hagyjuk.” – „Kire mondja – kérdezte kissé ellenségesen a szomszéd –, hogy maguk is megszívták? Maga megszívta, ezt látom, de hát mindenütt ott nyüzsög ez a sok előbújt patkány.” – A nő vett néhány lélegzetet, mert nem akarta a szomszédal megtárgyalni, hogy ki is minősíthető patkánynak, meg hogy a nyüzsgő patkányok többségének elő se kellett bújni, elől volt addig is, mert félt, hogy ordítani kezd. Végül vállvonogatva, könnyedén vetette oda: „De magát mégiscsak a saját főnökei áldozták be a partiba.”

A szomszédnak végre eljutott az értelméig a nő ismételt állítása, emésztetni kezdte. A nő meg a saját dolgán kezdett el töprengeni, már elhagyva harciasságát: „Persze, én is balek voltam – mondta. – Nem egyedül voltam az, ezért használtam az előbb többes számot, de jól van, beszéljünk csak rólam. Soha nem hittem volna, hogy az új rendszerben is a vesztesek közé fogok tartozni.” – A szomszéd kissé magához tért, még a részegségből is, és újjával a nőre mutatott: „Még magának is jobb dolga volt a szocializmusban, nem? Mind a ketten pofára estünk, ez az igazság. De engem még meg is szégyenítettek, és folyton megaláznak, minden tele van azzal, hogy így az ügyosztály, úgy az ügyosztály, mintha az egész rendszerben minden csak mimiattunk lett volna, mintha mi csináltuk volna az egészet.”

A nőt kínosan érintette, hogy hirtelen sorstársként szerepel az ávós szomszéd szónoklatában, ráadásul félő volt, hogy újabb infarktus éri a tűző napon, ha tovább dühöng, ezért nevetve félbeszakította a férfit: „Figyeljen ide. Mondtam már, hogy akár fel is akaszthattuk volna. Na, ez nem történt meg. Most magától akar belehalni a rendszer-váltásba? Ha így folytatja, belehal.”

A szomszéd kurtán felröhintett. Vigyorogva bólogatott egy sort. „Na, lássunk a dolgunk után” – és elment újabb deszkákért. A nő sziszegve konstatálta, hogy elszaladt az idő, nem fog kiérni a buszmegállóhoz, pedig ma este dolga lenne Pesten. „Odagurulok magával” – szólott vissza a szomszéd, megállt, és a kocsija felé intett. Ezt még soha nem ajánlotta fel, sőt, rezzenéstelenül elhajtott mellette, amikor csomagokkal megrakodva caplatott az úton. A nő ösztönösen kapott az ajánlaton, de nyomban szabadkozott is, mert a másik ösztönös reakciója meg az volt, hogy nem akar ennek az embernek a lekötelezettje lenni. „Úgyis vennem kell valamit vacsorára” – vonogatta a vállát a férfi. – „Na de nem lesz baj? Elég rendesen ivott ma, azt hiszem.” – A szomszéd felhúzta a szemöldökét: „Azért annyi még maradt a tekintélyből, hogy egy zsarú összeszarja magát előttem.”

És többé nem beszélgettek egymással. Még a kert, a ház, a falu apró ügyeiről is kevesebbszer váltottak szót, mint a hógutás nap előtt. Ha a nőhöz vendégek jöttek, vagy a gyerekek ebédelni, és húst sütöttek a kertben, vagy bogrács körül ültek össze, nem örült a szomszéd szöszmötölésének odaát, a francba, gondolta, hall mindent, de nem akarta a társaság kedvét szegni az idétlen, öreges lepisszegéssel.

A férfi, ha beérte kocsival, továbbra sem vette fel a nőt.

A nyarak így teltek, télen meg nem is látta a házaspárt a nő, nem jártak ki a faluba. Az első években biztosítási ügynökként élt meg, sőt, olyan szerződést kötött a biztosítóval, hogy helyi kirendeltségként intézhette az ügyeket, a házára táblát tett ki, a verandán fogadta az ügyfeleket, nem voltak sokan, mégis hozott annyit ez a vállalkozás, mint ha ügynökként házalt volna, és összehasonlíthatatlanul kényelmesebb volt. Ámbár folyton félt a betöréstől, hiszen egy átlagbűnöző nem tudja, hogy az ilyen irodákban nem tartanak készpénzt. A verandáról odalátott a még vakolatlan ház teraszára, amelyet télire fekete fóliával takart le a szomszéd. A fóliát téglákkal és deszkákkal fogatta le, s így meg se lehetett szokni a látványt, mert a szél folyton lebegtette a széleket. Mondták a szomszédnak, hogy nem ér el ezzel semmit, mert a csempe alatta is nedvesedik, megfagy és kienged, ha a víz rést talál rajta, mindenképpen meg fogja repeszteni, de makacsul odateregette ezt a komor csúfságot a nő orra elé, pedig késő ősztől kora tavaszig nagyon kietlen látványt nyújtottak fekete zászló nélkül is a falusi udvarok. Rendetlen zöldhulladék-kupacok, ágyásokban hagyott, rohadó virágok mindenfelé, az egész teret felszabdalgják a rozsdás kerítések csikjai és hálói, amelyek egymást metszve zűrzavaros geometriai rajzolatot adnak ki, ezekbe a halvány firkákba böknek bele a bokrok és a fák csupaságai, lelepleződik a fák göcsörtös, nyomorék törzse, a rossz metszések és a villámcsapások jóvátehetetlen kártevése a koronában; mindenfelé szemérmetlenül feltárja magát a hátsó udvar a tákolmányokkal, sufnik, bódék és ólak, kidobott hűtőgépek, törött szerszámok, rozsdatte vagy korhadt vagy förtelmes műanyagszínekben virító tárgyak áznak az örökös esőben, s ezen a klímán csak nagyon rövid ideig fedt mindezt a hó.

Az egyik évben kiszabadult a téglák és lécek alól a fólia egyik fele, csapkodott, lobogott a szélben, szélcsendben pedig lehetetlen formájú hurkákba gyűrődve feküdt el, s mivel ugyanebből az anyagból készülnek a hullazsákok is, ezért ezek a henger alakú gyűrődések igen kellemetlen asszociációkat keltettek a nőben. A kora tavaszi időszakban sem tűnt fel a szomszéd, a fólia ott lefegett a teraszon még akkor is, amikor kinyílt az aranyvessző, és piroslottak a rügyek a fákon. Egyszer csak valaki elújságolta, hogy a szomszédját elvitte a második infarktusa szilveszterkor. A nő először a fehér bőrű, ikszlábú, önállóan asszonyra gondolt, hogy most mi lesz vele. Kétségtelenül sajnálta őt. Nem tudta eldönteni, hogy mit érez a férfival kapcsolatban. Utálta, de meglepte, hogy tényleg meghalt. Annyit, de annyit humorizáltak az infarktusaival, meg hát amikor a fejéhez vágta, hogy ne akarjon magától belehalni a rendszerváltásba, akkor sem igazi halálra gondolt, csak szellemeskedett. Ez most zavarta, valahogy rápirított a sors ezzel a valódi halállal. De sajnálni nem tudta, mert az utálat nem múlt el. Végül már nem is a foglalkozása miatt nem bírta elviselni, hanem mert minden emberi lehetőség hiányzott belőle. Ezért kellett belehalnia az első szenvedésbe, ami rászakadt. Jobban járt volna a marhája, ha az élet a másik oldalra sodorja, nem a hatalomba – tűnődött a nő. – Akkor hozzá szokott volna a megaláztatásokhoz, fel se vett volna egy ilyet, ami most kinyírta. Persze lehet, hogy akkor is csak egy bunkó maradt volna, s másba halt volna bele ugyanilyen ostobán.

A faluba bevezették a telefont, a nő egy lassú modemmel ugyan, de használni tudta az internetet. Így bukkant rá egy pályázatra, amely hasonló volt, mint amit néhány évvel azelőtt elmulasztott, ismét egy kutatás levezénylésére kerestek embert. Beadta az anyagát, de csak brahiból, eszébe se jutott, hogy megkaphatja a megbízatást. De megkapta. Nagyon sokat kellett dolgoznia, mert eleinte a biztosítóval kötött szerződését sem mondta fel; később rákényszerült, meg arra is, hogy a fővárosban szobát béreljen. Nagyon sokba került a szoba, de nem tehetett mást. A kutatás során jó viszonyba keve-

redett az egyik célintézménnyel, egy közművállalattal, s amikor elkészült a munkájával, és ismét megélhetés után kellett néznie, ott felkínáltak neki egy állást. Boldogan elfogadná – mondta a meghallgatáson, ahol kiderült, hogy a munkaköréhez tartozik a külföldről érkező tárgyaló delegációk gardírozása is –, de vidéken lakik, kocsija nincs, és nem tud estére is Pesten maradni, mert abból meg elege lett, hogy a lakásbérlés évek óta elviszi szinte a teljes jövedelmét. – És ha hivatali autót biztosítanak számára, vagy esetleg szolgálati lakást?

A lakást választotta, az öreg ház a faluvégen az ő számára is nyaralóvá minősült át, és a gyerekei is annak kezdték használni. A kert ezért kissé visszavadult, bár közel sem annyira, mint a szomszéd özvegyé, aki csak egyszer egy évben, a parlagfűriadó előtt bérelt a faluban egy kaszást, a házzal nem is foglalkozott, nem fejezte be az építkezést. A nő kevés időt tudott a faluban tölteni, nagyon igyekezett megtartani a munkahelyét, s amikor ott volt, akkor is inkább csak eldőlt egy kerti széken, süttette fáradt arcát, vagy szemüvegesen, tollal a kézben papírokba mélyedt. Néha, amikor szemét pihentetve nézelődött, megállapodott a pillantása a girbegurba téglasorokon a már szépen felserdült bokrok fölött. Ilyenkor nosztalgiahoz hasonló, bosszantóan édes ízű szomorúság ömlött szét benne. Már szeretni tudta a szabadságról papoló tanárnőt és az elszántan fűrő-faragó elvált asszonyt is, akik e kertben váltak le róla, hogy tovább élhessen. Az is ott motoszkált a fejében, hogy a szomszéd ávós halála belejátszott egykori élete levedlésébe. Mít utáljon egy halotton? Márpedig a harag az énje szerves része volt, bizonyára őszintébben átélt része, mint a fennen lobogtatott szabadságvágy. Számára ez a közelében történt halál szájbarágós példázata az igaz, jogos harag országos elévülésének. Röstellte, hogy nem tud ellenállni egy mondatnak, holott maga is kissé szenvedőnek találta, mégis, legalább magában, ki kellett mondania: sajnos, összenőttünk ellenségeinkkel, egy kicsit velük halunk.

A két ház tehát tűrte a zöld burjánzásokat, az őszi rothadást, a jégkérges hótorlaszok harapását évről évre. Kiválnak a falu eleven házai közül, az egyik rejtélyes ablaktalansága komor kisugárzásával, a másik a hozzá ragasztott kis üvegalitka bámész együgyűségét viselve homlokán.

Babiczky Tibor

ÉJSZAKA

Egy padlásablak világít.
Fény fut a lombkoronáig.
A mozdulatlan ég alatt
hajladoznak a házfalak.

Mintha lapáttal hordanák
testem fölé az éjszakát.
Zuhog, robajlik. Eltemet.
Féltem tőle a lelkemet.

SZÉLKERÉK

Villámlik, aztán mennydörög.
 Kitátott száj a ház fölött.
 A meggyfa sűrű vért köhög.
 Magunkból gyúrtunk ördögöt.

Hová mennek a fellegek?
 Ki tett beléjük terheket?
 Egy napon majd velük megyek.
 Morajlásukkal lettem egy.

Az ég mögött vajon mi van?
 Halottak milliónyian?
 Nincs szédület és nincs iram.
 Törünk, ahogy a jég rian.

Vágyaink tömbje szétreped.
 Egyik fele a házba megy.
 A másik kívül kap helyet.
 Nélkülük teljes hogy legyek?

A kertben szélkerék pörög.
 Kitátott száj a ház fölött.
 A meggyfa sűrű vért köhög.
 Magunkból gyúrtunk ördögöt.

Fekete Anna

SZÍV, BOCSÁNAT

Ordítás, lárma, benzingőz. A felvonó minden emeleten
 nyekken egyet, közben meg-megakad. Látod, megjöttünk,
 kiáltjuk befelé, és rázárjuk az ajtót a kinti lármára.
 Egy haldoklónak jó képet kell vágnunk, nem szidhatjuk
 előtte a liftet, sem ezt az ócska, szeles időt, ami a szuszt is...
 Na de hol a vécé? Te szent Isten, hol lehet? Várjatok meg!

Egy percig húzzuk az időt. Aztán belépünk, mi mást tehetnénk.

JANUÁR, TE SZÉP VAGY

Nézd, a fagy prédának hagyta itt.

Mint a feldúlt ágy, olyan a dédmama kertje.
Hósipka alatt tántorgó bokrok, fehér
hepéhupák, vadul vonagló színek, fölöttük
az ég diadalmas, könnytelen kékje, és mintha
a hó vérezne, a díszbokrok sejtelmes pirosa.

No de nem illetlenkedem. Csúszkáljatok egy kicsit
az udvaron. Aztán beköszönök a dédmamának.

ÓHAJ

Milyen igazságtalan,
ahogy a nyár betör hozzánk,
végigcsörtet a kerten, veri az ajtónkat,
szárazsággal fenyeget, és már ontja,
ontja halálos hevét. Amerre jár, töpörödött,
sértődött levélkék.

Húszéves vagyok. És alig múlt el a tél.

Villányi László

A SZÉTVERT SZEKRÉNY

Lábass Endrének

Néha hitvese hangja félbeszakítja álmát,
de horkol tovább, emlékek és történetek
utcáiban bolyong, s nem tudja, ki az, aki
kiabált, amikor ő képtelen a hangos szóra,
kinek az ökle ütött rést a fürdőszoba ajtajára,

kinek az indulatát őrzi a szétvert szekrény.
Megébredve hiába adja össze a keserves
évek számát, elfelejtődtek a hajdani kínok,
benőtte a fű a gyötrelem városát.
Már alig emlékszik arra a valakire, aki
a vasútállomás pénztáránál, a kérdésre,
hogy meddig kéri a jegyet, azt felelte: reggelig.

ÚJ ÉLET

Mártonffy Marcellnek

Nem maradhatott tovább, és előbb sem jöhetett el,
a megszokott térben még tapogatnia sem kellett,
éjszaka is odatalált mindenhová, néha arra ébred,
álmában érzékelte az egykori otthonosság részleteit,
s hiába tenne szemrehányást valamikori énjének,
csak könyveit menekítette, minden más már
úgyis benne volt, a japán fűz bonyolult zöldje,
a lépcsők hangja, az ég soha nem ismétlődő fénye.

Halasi Zoltán

PÓDIUMBESZÉLGETÉS*

Az alábbi szöveg a zsidó írószövetség lódzi tagozata által szervezett pódiumbeszélgetés szerkesztett változata. Az eseményre a lódzi Polonia Szálló különtermében került sor 1937. május 26-án. Az elhangzott versek, illetve versrészletek szerzőinek neve a szöveg végén olvasható.

A beszélgetés résztvevői: Zelman Reisen vilnai író, kritikus és Mose Broderzon lódzi költő, színműíró, kritikus.

* Az itt közölt áldokumentum a lengyel zsidóság kultúráját és végnapjait bemutató próza egyik fejezete. A teljes mű LÁBJEGYZET címmel várhatóan 2011 őszén jelenik meg a Kalligram Kiadónál Jizchak Katzenelson ÉNEK-ének társszövegeként.

MB: Kezdjük ott, hogy hol van ma a jiddis lírában egy Eliot vagy pláne egy Auden?

ZR: Ha ezt keresnénk, akkor úgy járnánk el, mintha az irodalom is periódusos rendszer volna, csak még mi nem találtuk meg a hiányzó elemeket. Amúgy meg Shakespeare-jük csak az angoloknak van, és döntsék el ők, a maiak, hogy ez jó vagy rossz nekik.

MB: Akkor induljunk el költői iskolák szerint.

ZR: Fontosak az iskolák, de csak abban az értelemben, ahogy a fajták leírják egy bizonyos terület flóráját. Távolnétet. Arról nem sokat mondanak, hogy ez a tölgy vagy ez a nyárfá mekkorára és milyenre nőtt.

MB: Vagy lehetne olyan beosztást is alkalmazni, hogy tájköltők, természetköltők, urbánus költők...

ZR: Rossz irány. Akkor jönnek a népköltők, a munkásköltők, a rabbiköltők és a nőköltők.

MB: És ha műfajok szerint osztályoznánk – dal, ballada, óda, kötött formák, szabadversek?

ZR: Akkor meg olyan volna, mint egy iskolai segédkönyv.

MB: És mi legyen a címe? Jiddis költők antológiája?

ZR: Nem jó, mert akkor meg a wormsi mahzor amatőr háromsorosával kezdhethetnénk mint legrégebbi nyelvemlékkel: „*a nop duserje tetted / ha ez ima könyvet / Isten hazaba vitted*”.

MB: Miért ne volna jó? Ez egy áldás. Van ennél jobb reklám? Ez lehetne a mottó, kis változtatással: „*a nap dicsérje tetted / ha ezt a verseskönyvet / ma is elővetted*”.

ZR: És ez lenne az első darabja, hogy „*Es erevet gyüt magaba / mi Abraham apánk, / es kifordul az ajton, / az apja ajtajan. / Es felveve a zsakot, / az ut erdeve vitt, / fen szoval szidni kezdee / a szak balvanyait. / Baalvaanyok, mire vogytok, / monda, mi doogotok? / Tewritek szegin hatam, / mint lot az lovasok...*” Hogy is van tovább?

MB: Valahogy így: „*De ha az igaz Isten / segeeleivel volneec, / tewletek mindjart / meg es szobodulneec...*” Jó, jó, de szerintem ez a szintén XIII. századi eposzka a mi Ábrahám apánkról inkább egy olyan tematikus blokk elejére kíváncozna, ami a „Hol vagy, Uram?” címet viselhetné.

ZR: Vagyis legyenek istenes versek? Nem tudom, Isten mit szól hozzá, amikor így rázúdul egyszerre minden. Nem zúg a füle? Énnekem ez a tematikázás az antológiában olyan, mint a középkori utcabelosztás: mészáros utca, sütő utca, tímár utca – tudtad, hogy hol keresd az árut, de majdnem egyforma volt minden, sehol sem ért meglepetés. Egy antológia legyen olyan, mint egy táj: legyen benne hegy, völgy, folyó, falu, város, esetleg tó vagy tenger is. És lehessen benne olyasmire bukkanni, amire nem számít az ember.

MB: Mire gondolsz konkrétan?

ZR: Én darabok szerint rendezném be ezt a lírai tájat. Csak olyan verseket tennék bele, amelyek markánsan szólnak is egymáshoz. Például a bátyám híres szukkótos versét, ami ugyebár így szól: „*Kis ünnepi sátor, / pár deszkaszázból / tákoltam össze magam. / Szalmatetős / kis sátram erős, / itt benn ülök este vigan. // Már jön feleségem, / hozván eleségem, / de rémiült az arca, fehér. / Szól: mentsd magadat, / mert sátorodat / hamar összedönti a szél. // A szél rohamára / a gyertya világa / már szinte kihuny, meginog. / De mondom az áldást, / elűzve az ártást, / és ime, a gyertya lobog!*” – szóval ezt olyan vers közvetlen szomszédságába tenném, ami úgy kontrasztál vele, ahogy egy ilyen ősi vallásos hajlék, mondjuk, az anarchisták gyűléstermével.

MB: Na de könyörgök, csak nem ezt a politikai utópiát akarod melléteni, hogy „*Az a világ hol az alkotó munkán / tilos lesz bárkinek uralkodnia / a szív szabad és szabad az ész / ez*

az anarchia // Az a világ hol szabadság a jólét / és nem nyom el senkit emberfia / erős a gyengét és férfi a nőt / ez az anarchia”?

ZR: Ez se mutatna rosszul, de mégse első vonalbeli költő csinálmányja. Én egy későbbi anarchistára gondoltam, az amerikai nőmozgalom egyik élharcosára, aki a versben úgy használja a politikát, mint valami iszapos medencét, amin át kell úszni, hogy az ember eljusson végre az erotikához. Hallgasd csak: „A szürke teremben, az asztalnál ülve, / egy sálba tekerve, lazulva, feszülve, / te jutsz eszembe? / veled nézek szembe? / Csak most pirosabb a szám, / és félig hunyt szememre itt / füstfüggöny ereszkedik. // Közben hangok-fények öntenek el, / látom az arcod lángon-ködön át, / érzem a szelet, a nap sugarát, / az ajkamon létezel. // Elfúló kiáltásom: a kitörés. / Reszketve nővök, olyan lázasan, / hogy fáj a növés. // A szürke teremben, a sarokban ülve, / hosszú, lángoló sálba merülve, / te jutsz eszembe? / veled nézek szembe? / Csak mostanra már vakon, igazán, / félig hunyt szemmel itt / beitalak a szégyenig.”

MB: Hát igen, ezek az anarchista...

ZR: És feminista!

MB: ...és feminista nők tudnak valamit. Aminek kifejtésére itt, Lengyelországban persze nincs mód. Na de az a növés! Ezt egy férfi így soha...

ZR: Ehhez el kell menni Amerikába. A mi poétáink többnyire a mamájukat szeretik bálványozni vagy gyászolni.

MB: Ahogy a mamájuk is bálványozott valakit a bölcsőjüknel, vagy éppen gyászolt. „Tente, kismadárkám, / tente, gyermekeim, / akit szerettem, elment, / vége, jaj nekem!” Ezek az altatók nagyon beivódnak a költők lelkébe.

ZR: Akkor ne hagyjuk ki a jiddise máménak a fanyar változatát sem.

MB: Mangerra gondolsz?

ZR: Igen. „Áll az út szélén egy fa, / görbe, szinte gyászol. / Minden madár messze szállt, / elrepült a fáról.” Ez még kissé múlt századi, melodramatikus. A második versszak jobb. „Ment nyugatra, ment keletre, / a maradék délre – / árván hagyták azt a fát, / hogy a vihar tépje.” És ekkor jön a váltás. Ilyet csak egy pódiumművész mer. „Mondom anyámnak: – Mama! / Mama, ha nem bánod, / én madárrá változom, / hipp-hopp, odaszállok.” Innen kezdve az a finom átmenet vibrál a szövegben, ami a népballada és a műballada között van. „Télidőben felröppenek / én arra a fára, / énekelek, vigasztalom, hogy ne legyen árva. // Ne menj, fiam – kérlek anyám, / könnyes szemmel mondja. – / Még meg találsz fagyni nekem, / az isten ne adja! // Kár a két szép szemedért / – mondom én –, mamácska! / Idő se volt, semmi se volt, / én voltam, madárka.”

MB: Ez a két utóbbi sor óriási: mintha Rumi írta volna! Majd én folytatom: „Szentem, Itzig – sír a mama – / nincs drágább tenálad! / Meg is hűlhetsz, meg is fázhatsz, / vegyél fel egy sálát! / És húzzál csak sárcipőt, / gondoldj a sok hóval, / és a kucsmát itt ne hagyd! / Mi lesz velem, ó jaj!” Mintha az anyámat hallanám, hát nem? „Tudd meg, télidőn, te gaz, / ködmönt sem árt venni, / hacsak nem a holtak közé / még vendégeskedni.” Megint a két utolsó sor!

ZR: „Emelném a szárnyamat: / túl sok már a holmi. / Miért kellett így, mama, / engem megpakolni? // Elfog a szomorúság: / értelek, mamácska, / úgy szeretsz te, nem hagyod, / hogy legyek madárka.” Még az a szerencse, hogy a forma olyan egyszerű, mint egy tejesköcsög. Öntesz belőle, felhajtod: még habos. Frissen fejt.

MB: Nekem ez olyan, mint amikor pauszra másolnak valamit. Manger ráteszi a népdalladára azt a pauszos fülét, persze hogy nem a népre, hanem Heinére, Jeszenyinre meg tudom is én még kire, Eminescura, hiszen onnan jön, Moldvából, aztán lemásolja – és mégse ugyanaz!

ZR: Hát a robbanómotorok is folyton újulnak, de az alapelv nem változik. A szonettet is mióta feltalálták, aztán hogy megváltozott! Hallgasd csak: „Meglátogatom szülővám-

roskámát. / Áttetszön kék, hűs augusztus fogad. / Az esti füst itt csípős, mint a bánat, / és harmat mossa a hajnalokat.”

MB: Posztromantikuskor. Kora impresszionista. Mose Lejb Halpern?

ZR: Várjál. „*A stett ködben mintha kisebb volna, / a magasság fényt áraszt, meleget, / a levegő borízú, mint az alma, / az ember sírna, pedig nem lehet.”*

MB: Van benne, bocsánat, valami retardált. Ez az almaízű levegő! Valami oroszos. Valami ahmatovás!

ZR: Meleg. Ahmatova fordított is tőle. „*Hogy szídtalak, hogy szórtam rád az átkot! / És te csak hallgatsz, stett... Különös! / Gyümölcsök közt, virágillatban járok, / de augusztus van, áttetsző, hűvös.”* És tudod, mi az érdekes? Hogy ez 1925-ben íródott, és benne van a kommunista értelmiségi egész muszájhamleti viszonya a hagyományhoz.

MB: Úgy érted, hogy rossz a lelkiismerete?

ZR: Úgy. És előérzetes. Tudjuk, hogy odaát, a SZU-ban csak névleg zsidó a zsidó kultúra, már ahol még az, és ebben a kulturális nagytakarításban vastagon benne vannak az értelmiségiek, így a mi költőnk is. Egyik kezükben a párt pörölye, a másikban a régész spahtlítja: előbb odacsapnak, aztán leletmentenek.

MB: Amíg nekik is oda nem csapnak, de akkor aztán nem lesz leletmentés. Jut eszembe, amerikai társa, akit az előbb szóba hoztál, amikor találgattál, sokkal direkterebben fogalmazott korunk fő tendenciáiról: „*Nem hisznek Isten: ódívát. / A szeretetet nem osztják. / Folyóba ölik magukat. / Az élő fára akasztják.”* De ne csak az újlilági meg a félázsiai veszélyre figyelmeztessünk, jusson eszünkbe az európai lidérc is. Én feltétlenül ragaszkodnék hozzá, hogy ehhez a burkoltan apokaliptikus bukolitikához, amit az imént hallottam, mármint a szovjet verzióhoz...

ZR: Nem hagyta végigmondanom. A lényeg: ez a vers, amely egyébként egy hosszabb szülőföldciklus része, építkezésére nézve teljesen szonettszerű, aztán valahogy mégis két sorral rövidebb. Olyan, mint egy parasztház, amiből kimaradt a kamra.

MB: Szerintem egyrészt azért, mert a költő nem mert explicit beszélni, másrészt jól jön néha ez a kis hely- és szóspórolás, olyan, mintha a kimondatlant kölcsönadnánk a hallgatóságnak. Jó esetben: hosszú lejáratú a kölcsön. Gazdálkodjon vele okosan. De visszatérve az apokaliptikához, idekívánkozik egy még korábbi szöveg, annál is inkább, mivel ez a prózavers kategóriájába tartozik, vagy hát abba, amit az expresszionisták annak neveznek. „*Emlékszel Betlehemre, a szent falura, testvér? Emlékszel, hogy találkoztál Mirjammal a galileai úton? A szentelt olajra az edényben. Ahogy hajfűrtjei a lábadat simították! A fehér zsidó köntösre, amelyet viseltél! A kék foltos övre az ágyékodon. Szegény, lehet, hogy te már nem emlékszel erre. Oly sok ezer harang szólt már azóta. Annyi pap prédikált, és annyi latin INRI volt a fejed felett. – De miért fordul a tekinteted az ég felé, a jajdulásra várván: Istenem, Istenem, mért hagytál el engem? Néha napáldozatkor, mikor vörösen lángol az ég alja, megállok. Szegény apám reszket az ünnepi köntösében, a szentségtől eltelve reszket, szomjas szemmel issza az aláhagyatott világ szomorúságát. De apám a csillagok megjelenésére vár. Arra, hogy megszenteltesse az újhold. Én nem. Én akár egy felhő állok, testemben a lebukó nappal, és úgy gondolok a bennem áramló és belőlem csorgó vérre, mintha magam volnék az örök naplemente. Szegény testvérem, Jézus, te érzéketlenné váltál. Kétezer éve nyugszol a kereszten. A világ körülötted mindenütt kiheli a lelkét. Szegény, te mindent elfelejtettél. Megkövült agyad nem képes gondolkodni: ott a Dávid-csillag a fejed körül, a csillag fölött a pap áldásra emelt keze. Lejjebb a kert datolyapálmákkal, olaj- és citromfákkal. A megkövült szem nem látja: a lábát alatt – egy rakás szétzúzott zsidó koponya. Szétszaggatott imakendők. Összetépett pergamenek. Vérteljes fehér ruhák. És mindenekelőtt:*

a részeg férfi és a részeg nő. Ócska csizmában. Szolgaszájak: förtelmesek és undorítóak. Hó. Fagy. Megkövült zsidó szomorúság. Ósrégi zsidó szenvedés. Golgota: nem látod, testvér? Itt a Golgota: körös-körül! Pilátus él! És a római templomokban szoltárokat énekelnek. Élő zsarátot kellett volna hoznom neked tűztartó serpenyőben: egy meggyilkolt zsidó üres koponyájában. Hogy felmelegítse a fagyott lábadat.” Figyeled a mondatok hömpölygését? Ez az árvíz hangja. A szököáré. Érzem a tajtékot. A sodrást.

ZR: Van, aki ezt dagálynak mondja. Azon már nem is élcelődnék, hogy mivé lesznek a versforradalmárok, hiszen ez a túlfűtött alkat, aki tulajdonképpen a papi szószéket cserélte fel a váteszével, azóta is szent aktusokat hajt végre, vagyis liturgiát celebrál, tehát még nem dőlt hátra a karszékében, elégedetten, szivarra gyújtva. És a golgotai helyzet, amit leír, sajnálattal veszem tudomásul, ma is aktuális. Van egy másik fajta alkotói fűtöttség, ezt a forma hevének lehetne nevezni. A szököár helyébe a csatorna lép. Ásott árok, szabályozott vízhozam. Civilizáció. Íme, egy rövid példa rá a közelmúltból: *„Holdkórosok álma az ég. / Nincs nap. Átváltozott. / Telt bimbóban, szíromban ég. / vadrózsabokorként lobog. / A szél szemfényvesztő. Összegombolja / a napot az éjjel. / Gyökér karattyol a gyökérrel. / A felhő álomba / kacagja magát. Villanó szem / int a vadon fái közül. / Hullócsillag: madár repül.”*

MB: Objektív szürrealizmus.

ZR: Fogjuk rá. Szerintem tájvers. Senki nem gondolná, hogy a szerző Norwidba, a tizenkilencedik századi száműzött lengyel nihilista költőbe szerelmes. Népe és kollégái ostorába. Jó, jó, csak szellemileg szerelmes. Hosszú-hosszú ciklust írt Norwidhoz, teljesen a bőrébe bújva. Most meg elhatározta, hogy mai jiddisre fordítja a BOVEL BUKH-ot, ezt a tizenhatodik századi verses lovagregényt. Mondom, a forma bizonyos alkatoknál szabályozó folyamat: ásott út. A mi ifjú tájköltőnk, akit Ariel néven emlegetnek vilnai barátai, valóban egy öntözéses verstáj képét vetíti elének.

MB: Vilna mostanában erős. Van militáns áramlata az új nemzedéknek, van esztéticista, amivel például az előbbi verset szokták címkézni, és van epikus vonulat is. Ki hinné, hogy egy másik fiatal vilnai a tizenkilencedik században megújuló zsidó ortodoxia, az állandó lelkiismeret-vizsgálatot követelő, öngyöttrő *muszárok* világába vetíti vissza a saját ifjúkorát? A poéma folyamatosan jelenik meg a lapokban. Egy jellegzetes részlet: *„Mint mikor egy közösség az Úr nevéért magát készül feláldozni, / úgy vetik le a fák fürgeteg rázta lombjukat összel hangtalan. / Egy fiatal fa mélyet sóhajt, kezd zokogni. / Maradj csöndben, majd hozzá fogsz szokni, / mi is hozzászoktunk már mindannyian.”*

ZR: Már sejtjük, hogy a történetnek nem lesz jó vége. Értem én, hogy a szerző ebben a muszárhozámban a regénnyel kokettál, és ezért ráérősen fogalmaz, de egy kicsit lehetne tömörebb, azzal csak nyerne a kifejezés. Az imént elhangzott részről én lenyesnék néhány fölösleges szót, mert valójában, a mondandóját tekintve, egy klasszikus négysoros epigramma rejtőzik benne. Valahogy így: *„A fák a lombot készülnek ledobni, / a dült közösség magát feláldozni. / Egy gyermek sír, így intik: maradj csöndben, / megszoktuk mind, te is meg fogod szokni.”* Nincs igazam?

MB: *Táleszből zsebkendő*, mondják sok helyen, *megettörölheted vele*. Én az ilyen fazonigazításokat frivolnak érzem. A forma a tartalom, és fordítva. A József-történetet is le lehet rövidíteni: *sok testvér: gyűlölség, / tehetség: irigység, / alvilágra szállás, / gyász, bocsánat, fenség*. A többi: lyuk a sajtban.

ZR: Nem értek egyet. A hagyomány fundamentuma sokkal tömörebb, mint a feldolgozások. Én itt egy fiatalember hosszú tükörsétáját látom a MUSZÁROK-ban.

MB: Nem magányos séta ez, egy nemzedék megy vele, csak ez még nem látszik. És ugyanazt a következtetést vonja le ő is a világról, mint sommásabban fogalmazó kollégája egy történelmi hullámveréssel korábban: „*Nem hisznek Istent: ódivat. / A szeretetet nem osztják*” stb. Másrészt, ahogy egy másik költő mondja: „*A béklyóiktól épp hogy szabadult jiddis szavakban, / bár száguldoznak a szepten még nyugtalanul, / már ott az eposz ígérete, nyugalom a folyamban.*”

ZR: „Nyugalom a folyamban.” Ez itt a kérdés valóban. Hogy megy-é a költészet előbbre vagy tengertermészetű? De ha már Vilna és tömörség, akkor tudok egy erőteljesebb szerzőt is: „*Agyagból, vasból megformált zsoldár vagy: / ima lesz minden kőből, nigun a szélfűvásból, / mikor utcáid kabbalájába a hold alászáll, / és felragyog meztelen, csúf-hideg pompád. / Örököd mélabú, a mélyebb szólam öröme / a zenekarban. Ünnepeid gyászszertartások. / Vigaszod szegénység, áttetszőn fénylő, / néma, mint városszálon nyári köd. / Litvániába foglalt sötét amulett vagy: / elszűrkiült írásod moha lepi, folyondár, / könyv minden kőved, minden fal pergamen, / kinyílsz-csukódsz, rejtelmes, minden éjjel, / s szakállát gyűrögetve a Nagy Zsinagógán / az átfagyott vízhortó csillagokat számlál.*”

MB: Nem biztos, hogy erőteljesebb. Elvitatkozhatunk tömörség és kifejezés viszonyán. A mélyen vallásos zsidónak sokszor egyetlen héber betű többet mond, mint egy regénytrilógia. De ebből nem következik az, hogy egy aleffel be lehet vonulni az irodalomtörténetbe. Vagy gondolj az öreg Tolsztojra: szent mozdulat a szántás, ott állsz az eke szarvát fogva, és hasítod a rögöt, férfimód egyesülsz az anyafölddel. Ebben is benne van minden, mint az alefban. Akkor minek nekünk a FELTÁMADÁS? – De ugorjunk. Abban igazat adok neked, hogy a jó költő a lényegyet, mondjuk az alefet vagy a szántást – kerülgeti. Csak neki, ha nő az illető, történetesen más kép jár az eszében. „*Te vagy a pók és én a légy, nem? / Hálód maga a művészi tökély. / Soha többé nem enged el. // Megbűvöl gyöngyház színével. / Hálód fényből van szöve: él! / Belerepülök, legyen végem.*”

ZR: Ezt egy perzsa azonnal istenes versnek értelmezné. Mondd, nem vagyunk mi kissé ezoterikusak? Nem világuidegen a mi költészetünk?

MB: Egy szerelmes vers, pláne ez, szerintem nem a világról való lemondás, az önmegtartóztatás minősített esete. Mindazonáltal sajátos a mi költészetünk. De ha a polgári jelleg hiányára célzol, akkor válasz gyanánt szólaljon meg egy hang. Ez a hang bárkié lehetne, ülhetne az illető Párizsban, Bécsben, Pozsonyban, Budapesten vagy Varsóban, csak egy a fontos: kávéházban üljön. Merő véletlen, hogy a vers New Yorkban íródott: „*Mivel a lapok zömmel nem közölnek, / az ebédem nem érem meg nekik, / lányok pukedlivel nem üdvözölnek, / az árfolyamom naponta esik, // csak kételyeim kúsznak egyre feljebb, / hiába kapok mecénás után, / a pénzemből már konyakra sem telhet, / egy ötcentes kávéra még talán; // fel is kötém magam, bár tiszta vétek, / hisz hány költő van hozzám fogható?! / Olcsó a kávé, ez a szerencséték – / a halhatatlan mű folytatható.*”

ZR: Igen, ennek is megvan az előzménye: Peter Altenberg, aki ki se mozdult a bécsi Café Centralból. De most megleplek, és azt hiszem, a közönséget is. Ezt az antológiadarabot, amit most fogsz hallani, ugyanez a tarhás költő írta, csak még az óházában, itt, húsz évvel ezelőtt, egészen más hangon. Igaz, akkor háború volt. „*Néma kő minden gyerek, / csodálkoznak a németek, / előttük jár a rettenet. / Hosszú kardjukat élezzik, / a halálunkat éhezik, / a végemet, a végedet. / Magzatnak sincs kímélet, / útjukban nincsen élet, / városok lángban, füstben, / töröld el őket, Isten!*”

MB: Emlékszem rá, MODERN BÖLCSŐDAL a címe. Remélem, elhangzása nem fog diplomáciai bonyodalomhoz vezetni. Tegyük hozzá, a németek helyén nyugodtan állhatnak

„ukránok” is. De ne süppedjünk bele a ködös múltba (mintha tegnap lett volna!), inkább jöjjön valami szívderítőbb. Mit szólnál egy kis EVIGINGÓ-hoz? Jó, én elleneztem az epikát, de ez ugyebár csak paródia. Kezdetben volt a trocheus, és ahogy egy klasszikus mondja, „a hegyek ugrándoztak, mint a kosok, a halmok, mint a kis bárányok”, így: „Megbecsüljük mind a földet, mert a fényes napra néz föl.” Na mi ez?

ZR: Valami lakodalmi dal, nem?

MB: Olyasmi, csak a szőlő dicsérete van benne. Goethe. Ő több balladafélét is szerzett erre a szökellős ritmusra, de többnyire nem rímeltette a sorokat. Mint Longfellow, a diadalmas amerikai, abban a szirupos indián eposzában, a HIAWATÁ-ban. Nahát ennek a paródiája a mi kedvenc EVIGINGÓ-nk. És persze vannak előzményei: a csodálatos BIMINI Heinétől.

ZR: Heinének még könnyű dolga volt, ő úgy írt verset, ahogy más újságot. Nem cikket, *újságot!* A BIMINI minden során ott az aranypor. Végső soron persze a halhatatlanság – magjának, itálának – megszerzése már az ókorban is első számú cél volt, Gilgamesnek is ebbe tört bele a bicskája. Erről szól az EVIGINGÓ is: a vénülő főhős, Gutamingó – folytatásra, fiúra, egy bizonyos Evigingóra áhítózva, akinek a nevét egy anakonda ülteti el a fülébe – végigjárja az egész európai kultúrát, az összes istent és hadihéroszt, hátha tudja valaki, hol található Evigingó, de ezt még a Vörös téri mauzóleumban nyugvó Lenin sem tudja megmondani, végül aztán a moszkvai tudós, Mirograjev professzor veszi kezelésbe hősünket, oly módon, hogy ilyen-olyan kozmikus kotyvalékok segítségével hajlamossá teszi az átváltozásra: „...zúzd a földet borsópéppé, / főzz belőle borsókását, / fújjad széjjel – majd lesz éjjel, / csillag és hold mind kialszik, / s mintha mustár volna, dörszöld / sajjó fejed bé a nappal, / és sötét lesz, sűrű semmi, / semmi más, egy sajjó tökfaj, / de már unlak, már sokallak, / kóstolj inkább bűvölítőt, / másolítóval kóstallak, / légy te, golyó, hát golyócska, / golyócskából légy porocska, / porocskából légy szelecske, / szelecskéből szellemecske, / szellemecske buboréka, / buboréknak pukkadéka, / pukkadéknak hulladéka, / hulladék a nulladékból, / nulladék a hulladékból, / s én mint nemtőd, mint teremtőd, / újragyártlak, újrakezdőt, / földből, nappól, tűzből, vízből, / bádoghódat vágak lapból, / babszem jankót fejtek babból, / bármi nyomaszt – létrehozom, / bármi búsít – megalkotom, / fiú, leány, tonga, tangó, / Gutamingó, Evigingó...”

MB: Sose tudom eldönteni, mennyi ebben a bohóckodás és mennyi a filozófia. Lehet, hogy ez a leghermetikussabb szöveg, amit valaha olvastam. De mit gondolhat vajon az olvasó?

ZR: Majdnem ugyanezt kérdezte egy fiatal kollégánk a hallgatóságától két éve Párizsban, a kultúra védelmére összehívott kongresszuson. Kihez akarunk szólni? A mi olvasónk, mondta, Jiddisland polgára. Ebben az országban nincsenek laktanyák, katonák, ebben az országban a toll az egyetlen fegyver. Ezt az országot a térképen hiába keresnéd. Ennek az országnak nincsenek határai. De megtalálsz mindenütt, ahol buzog a művészi alkotókedv, ahol sokat tesznek a kultúra felvirágoztatásáért.

MB: Kicsit patetikusan hangzik, meg nem is erről volt szó. Én inkább arra lyukadnék ki, amit bizonyos pillanatokban nyelvháborúvá dagasztanak bizonyos körök. Hogy a zsidón kívül nincs még egy nép a földön, amelyik egyszerre két anyanyelvet vall magának, és mind a kettőn folyékonyan beszél és ír.

ZR: Legalábbis a férfiak. Mindazonáltal én is fényűzésnek érzem ezt. Egyik szemem nevet, a másik, mit is mondjak, hunyorog. Mi itt egy élő nyelvet használunk, csiszolunk. A jiddist nem olyan régen még a héber cselédjének hívták. Szolgálóleánynak. Aki ráadásul mindenféle néppel összeadta és továbbra is összeadja magát. Az úr hiába

dorgálta. Csakhogy az úrról meg kiderült, hogy hétköznap nem tud viselkedni, hogy csak szombatban és ünnepben és örökkévalóságban gondolkodik. Hogy olyan rég nem cserélt ruhát... ezt nem folytatom. Viszont a cseléd időközben polgárlánnyá emelkedett. Az úr lassan azt se tudja, ki az úr a háznál.

MB: Lehet, hogy végül egybekelnek, és közös gyermeket nemzenek? Mert ugye ez idáig többnyire az volt a szokás, hogy a héberül író költő és elbeszélő mindjárt le is fordította jiddisre a művét, ez nagyjából olyan volt neki, mintha a jobb kezéből a bal kezébe tette volna. De jól tudjuk: a jobb nem azonos a ballal. Vagy mégis? És akkor legyen ez a zárzó: „*Dicsérv, mondja Isten, akkor tudom, hogy szeretsz. / Szidjál, mondja Isten, akkor tudom, hogy szeretsz. // Hirdesd a kegyelmemet, mondja Isten. / Vagy öklödöt rázva átkozz, mondja Isten, én azt is dicséretnek veszem. // De ha csak ülsz magadba roskadva, mondja Isten, és nem érdekel semmi, / ha csak ülsz begubózva, mondja Isten, fásult könnyel, / ha a csillagos eget nézve ásitazol, / ha szenvedést látsz, és nem kiáltasz fel, / ha nem dicsérsz, és nem átkozol, / akkor hiába teremtettelek, mondja Isten.*”

A szerzők az elhangzás sorrendjében: *Abraham Reisen, David Edelstadt, Anna Margoliot, Itzig Manger, Izi Kharik, Mose Lejb Halpern, Uri Cvi Grinberg, Abraham Sutzkever, Hajim Grade, David Hofstein, Mose Kulbak, Celia Dropkin, Zise Landau, Lejzer Volf, Aron Zeitlin.*

A közreműködők mindenkitől, akit időszűke miatt kihagytak, ezúton kérnek elnézést.

„HOL VOLT, HOL NEM”

Egy holokauszt-poéma három részlete elé

„Hogy nyissam meg a szám?”

Jizchak Katzenelson (1886–1944) lengyelországi zsidó költő 1943 júniusában kilenc hónap haladékot kap a sorstól. Egy hondurasi útlevel segítségével internálótáborba kerül, az észak-franciaországi Vittelbe. Kap enni, rendes ágyba feket, tisztálkodhat, csak éppen írnia tilos. Katzenelson ír. A német megszállás iszonyata nem maradhat elmondatlanul. Előbb egy Hannibálról szóló darab készül el, aztán naplőfeljegyzések, mindkettő héberül. A darabbal elégedetlen, a napló tele van fájdalom- és indulatkitöréssel. Ahhoz, hogy kívülállók is érzékeljék, mi történt a lengyel zsidókkal, új szavakat, új nyelvet kellene kitalálnia. De neki arra már nem lesz ideje. Viszont: egyike az utolsóknak, akik még tanúságot tehetnek. Mert a gyilkosok mindent le fognak tagadni: a lengyelországi zsidóság nyomtalanul fog eltűnni a történelemből, mintha sose létezett volna. Ebből a keserves vívódásból hosszú poéma, tizenöt ének született – a legátfogóbb és legdrámaibb verses mű a holokausztról. A poémát jiddis nyelven írta. A kelet-európai zsidóság „élő” nyelvén, mely immár a holtaké.

A pályakezdő Katzenelson azzal tűnt ki, hogy parodizálta a késő romantikus kortársak hangját, hogy pajkos derűt lopott az általános komolyságból. Egyebek mellett lime-ricikantológiát is összeállított gyerekeknek. Ezt a játékos, évődő tónust a harmincas évek közepétől egyre komolyabb hangütésű versek váltották, de azt maga a költő sem sejtette, hogy az európai zsidó költészet községrsirató műfajait, a héber nyelvű *qinát* és a jiddis nyelvű *khidusim-lidert* (tudósító énekeket) neki kell majd egygyé forrasztania. Hogy életműve végére ezzel fog pontot tenni. A gettóban elsíratta feleségét, gyermekeit, kollégáit, barátait. Ezek a versei betagozódnak a gyászénekek végeláthatatlan sorába: Catullus, Kochanowski, Donne testvért, gyermeket, feleséget sírató remekei mellé. Annak a versnek azonban, amelyből alább olvashatók részletek, nemigen találni párját a világirodalomban.

Ami azonnal megüti az ember fülét: ezt a verset nem „csinálják”, hanem „mondják”. A költő csak akkor tud megszólalni, amikor már biztos az áldozatok millióinak jelenlétében. Értük, helyettük, az ő nevükben szól. Valójában egy kórust hallunk: bárki elmondhatná (*mutatis mutandis*) ugyanezt vagy majdnem ugyanezt. A beszédszerűséget (ez egyébként is a sírató sajátja) a jambusos sorok „támasztják alá” (sokszor meginognak a fájdalomtól). A vers tipográfiai képe jól mutatja, hogyan torlódott fel a mondandó az idő szorításában: a sorhosszúság a poéma végére legalább kétszeresére nő. A megnövekedett hosszúságú sorok egyes énekekben a krónika-, sőt tudósításszerű közlésnek „ágyaznak meg”, a gyász alaphangja azonban sehol sem szünetel. Modern költői eszköznek nyoma sincs a versben, a költőt a népi társas tény megfosztotta az úgynevezett „eszközök” lehetőségétől: mert ugyan hogyan mérhető egy jól sikerült hasonlattal az, amit emberek itt emberéletekkel műveltek? Mondja azt, hogy „fekete szél süvölt”? Vagy: hogy „kialudt a Tejút”? Változik ettől valami? A legkétségbeejtőbb az, hogy aki értené, amit mond, az már nincs, vagy éppen most irtják ki, amíg e sorokat írja. Ha pedig nincs értő agyú és érző szívű hallgató, akkor miről és kinek énekel ő?

„Die Juden schiessen!”

Ócska közhely, hogy „a zsidók engedelmes birka módjára hagyták, hogy a vágóhídra hajtásák őket”. Egyrészt a németek és a többi náció is hagyta, hogy birka-farkas módjára a frontra hajtásák, másrészt ki az az ember, aki fegyver nélkül szembeszáll a fogvatartójával, amikor pontosan tudja, hogy „hőstettét” száz vagy ezer ártatlan életen torolják meg? A gettóba zárt zsidóság túszerhelyzetben volt, a szó szoros értelmében minden „megmozdulására” (séta, sapkalevétel, falra mászás stb.) tüzet nyitottak a náci rendfenntartók. Csak úgy vadászgatni is bejártak a varsói gettóba, a rendőrörsön a „hősök” strigulázták, hogy ki hány zsidót puffantott le.

Fegyverhez a zsidók csak nagy nehezen, a lengyel ellenállás segítségével jutottak. De már későn, a nagy deportálás után: a varsói 400 000-es lélekszám 1942 őszére mindössze 60 000-re olvadt, ebből 35 000-nek volt „életbárcája” (azonosítási száma), a többi illegálisan tartózkodott a gettó területén.

1943. január elején Himmler munkalátogatást tett Varsóban. Meglepetéssel konstataulta, hogy noha ő december 31-ig adott határidőt a helyi SS-vezetésnek az üzemek (shopok) kitelepítésére, ez nem történt meg: a gettóban a zsidók, úgy mond, még mindig „élnek világukat”. Erre január 18-án újból elkezdődött a deportálás. Csakhogy időközben a gettóban átrendeződtek a viszonyok. Az idősek és a gyerekek nagy része elpusztult Treblinkában, maradtak a munkaképesek és családjuk. A baloldali (18–25

éves, nagyrészt családtalan) fiatalokból szerveződő fegyveres ellenállás vette át a vezetést a németeket engedelmesen kiszolgáló zsidótanáctól. Igaz, karabélyuk csak áprilistájban lett, egyelőre mindössze néhány pisztolyra tettek szert. De az a néhány pisztoly is elég volt ahhoz, hogy a deportálás addig olajozott mechanizmusába homokszem kerüljön: „*die Juden schiessen*” (a zsidók lönek!). A németek kb. tucatnyi embert vesztek az utcai harcokban (a gettó lakói többet); a deportálás folytatódott ugyan, de csak néhány napig, aztán hosszabb szünet következett. Az SS nem vadászott többé a gettóban (nem mert!), a német munkahelyi vezetés megpróbálta rábeszélni az embereket a költözésre. És hirtelen megváltozott a lengyel földalatti mozgalom viszonya is az addig „passzívan tűrő” zsidósághoz. Elismerő hangok szólaltak meg a varsói utcán, a földalatti sajtó hasábjain. A lengyel Honi Hadsereg ötven pisztolyt adott át a baloldali zsidó fegyvereseknek (akiket mellesleg Moszkva-bérenc kommunistáknak tekintettek, tehát ellenségnek számítottak).

Április 19-én azután mégiscsak megkezdődött a gettó felszámolása. Az első német rohamot a felkelőknek sikerült visszaverniük, de aztán jött a lemergi hóhér, Stroop SS-tábornok, és harcmodort változtatott. Lángszórókkal házról házra haladva felégette, majd lerombolta a „zsidó lakónegyed”. Stroop állítólag egy nap alatt akart végezni a dolgával (Hitlernek születésnap ajándék lett volna az „embermentesített” varsói gettó), de végül három hétbe telt, mire ágyúval, harcocsival, géppuskával, többezres haderő bevetésével sikerült leküzdeni a felkelők két-háromszáz főnyi „seregét”, valamint hatmillió köbméter téglává és síté változtatni Muranow és Mirow városrészeket. A gettó kiürült, néhány romok közt bujkáló „Robinsontól” eltekintve a többség megsemmisítőtáborba, a kisebbség munkatáborba került.

A gettófelkelést ötven évvel később a Köztársaság akkori elnöke, Lech Walesa „minden lengyel felkelések leglengyelebbikének” nevezte, mivelhogy reménytelenebb ügyért még nem harcoltak – ebben az országban sem. A harc ugyanis az erkölcsi győzelemért folyt, a benne részt vevők emelt fővel akartak meghalni, ha már az élet jogát megvonták tőlük.

„Élt egyszer egy nép”

Katzenelson barátai alkották a felkelők vezérkarát, a költő január 18-án azért tartózkodott egy helyen a fiatalokkal, mert éppen egy hosszú versét olvasta fel nekik. Április 19. után egy nappal fiatal barátai nyomására (kell egy hírmondó!) Cvi fiával együtt elhagyta a gettót, és az „árja oldalon” bujkált. Innen nézte, hogyan borítja el a füst- és lángtenger Varsó egét, hogyan morzsolják fel a náci a zsidó élet maradványát a városban. Varsó csak egyike (bár a legnagyobbika) volt a civilizációból és a történelemből törlendőnek ítélt zsidó lakóhelyeknek Európában. A Litvániát, Nyugat-Belorusziát és Nyugat-Ukrajnát is magába foglaló „történelmi” Lengyelország területén több ezerre tehető a holokauszt során megsemmisített *stetlek* száma. Nem pusztán emberek tűntek el, hanem egy egész társadalom, a maga különleges életformájával. Eltűnt az egész jiddis nyelvű kultúra, ráadásul éppen akkor, amikor már rengeteg energiát fordított művelődési intézmények létrehozására, egyházi és világi iskolákra, könyvtárakra, színházakra, a vilnai YIVO-akadémia; már volt gazdag irodalma, szárnyait bontogató tudománya, számtalan napi-, heti- és havilapja, folkloristái a még élő néphagyomány összegyűjtésén, nyelvészei a jiddis helyesírás normáinak megalkotásán munkálkodtak. A történelem és kivitelezői úgy döntöttek, hogy ezt a „jiddis reformkort” meg nem történtté teszik. Nem teszik

meg azt a szívességet a kelet-európai zsidóknak, hogy eggyel szaporítsák a modern nemzetek számát ezen a kontinensen. „Jiddisland” a lángok martalékává lett: elégték lakosai, (kis kivétellel) elégték épületei (pl. faszinagógái teljesen). És amit nem emésztett meg a tűz, azt a területen „értékbecsülést” végző akció- és munkacsoportok (Himmler és Rosenberg emberei) küldték a Reichbe az ellenvagonokon ezer és ezer tonnaszám: ruhát a háborúval sújtott német népnek, ékszert a nemesfémhiánytól szenvedő német állami banknak, könyvek millióit a német közkönyvtáraknak és az úgynevezett Zsidókutató Intézetnek. A meghagyott maradékon a helyi lakosság osztozott.

Katzenelson utolsó pillantása a versben erre a zsidók benépesítette térségre esik. Felmenői Jiddisland keleti határán, Bobruiskban éltek, a költő a nyugati határon, Łódzban töltötte élete javát: fel tudja mérni a veszteséget. Valóban megtörtént az, amiről Vörösmarty mint legrémesebb lehetőségről ír, „*a nagyszerű halál*” (a nagyszerű itt nagyszabásút jelent), csak épp nincs sír, és „*az ember millióinak szemében*” nem „gyász-”, inkább „örömköny” vagy „kő-zöny” ül. Kérdés, mit kezdenek egymással az itt élő nemzetek. Katzenelson átka teljesül-e be rajtuk („*pusztítsák ők el saját magukat*”), vagy bűnbakok keresése helyett végre szembenéznek a maguk írta „*szomorú mesével*” – az európai történelemmel.

Jizchak Katzenelson

ÉNEK A KIIRTOTT ZSIDÓ NÉPRŐL

Részletek

Halasi Zoltán fordítása

Énekelj!

1
„Énekelj! Fogd könnyű hárfád, üresen kongó hangszered,
pengesd meg vékony húrjait, szaggassák ujjaid,
mint szívedet a fájdalom. Zengd az utolsó éneket,
énekelj meg az európai zsidók végnapjait.

2
Hogy énekeljek? Hogy nyissam meg a szám? Hogyan?
Én maradtam meg egyedül, mindenki más oda.
A feleségem!... Borzadály!... És az én két kis madaram!
Hallom a sírást messziről... Ó, emlékezés iszonya!”

[...]

A vég

1

Nem számoltak velem. *Die Juden schiessen!* Ó, az a förtelmes hang, amin a söpredék kiáltott, mielőtt kiadta mocskos lelkét! Nem is kiáltott – felhördült inkább dühösen. *Die Juden schiessen!* Hallani lehetett a döbbenetét; nem csak az övét, az összes németét, mind a nyolcvanmillió gyilkosét. Most már a zsidók is! Azt teszik, amit ők valamennyien.

2

Ó jaj nekünk, lám, szembe tudunk szállni, mi is meg tudunk ölni benneteket! Csak bennünk él, ami bennetek soha, hogy embertársainkat gyilkolni tilos. Hogy nem mészároljuk azokat, akik az égtől várnak segítséget, mert fegyvertelenek. Ti természetből fogva öldököltök, nem tudtok nem gyilkolni, a kard a nyelvetek, a vas.

3

Ísmerlek titeket! Nem mennydörög a hangom, mint a prófétáké. De én is átlátok rajtatok!
Tavaly július elején, mielőtt Varsóból elindultak a halálvagonok, volt egy tanácskozás. Ha ott vagyok, ugyanazt mondom – *Tamut nafsi!* Hadd haljak én is meg! – akár a halucok.
Mert, akárcsak Litvániában, Ukrajnában, Volhíniában, a megsemmisítés várt ránk, mi más?

4

Igaz, mire mentünk volna velem? Nem sokra, hiszen nem volt fegyverünk. De hát vasból van a kapa is, s a hegyes szögek éppoly mélyen vágnak a húsba, akár a golyó. Lehet, hogy testvéreink Erebben és az újvilágiak megkönnyezik majd a tragédiát, bár csendben, vagy nem, hozzáteszik: Ha ellenálltak volna! De egyik sem volt lázadó...

5

Egyik sem volt! Igen, ott ültem némán én is egy üzemben még január előtt, mikor zsidók egymás közt lengyelül beszéltek, és fájdalmukon túltett a harag: „Micsoda birkanép! Túri, hogy vágóhídra hajtsák! – ítékeztek a műhelyvezetők. – Hát kiirtják őket a föld színéről, és még csak nem is kiabálnak. Rábólintanak!”

6

Január tizennyolcadikán népemből ötezret vittek el és küldtek a halálba estelig. Német halottat én csak kettőt láttam, tizenkét embert vesztettek csupán a gyilkosok. De hogy citeráztak, ó, a gyáva nyulak! Ők voltak állig fegyverben pedig!
Die Juden schiessen! Attól fogva nem kettesével – falkában jártak, mint a farkasok!

7

Falakon másztunk át, havas-jeges tetőkön, a Zamenhof 58-ból egész háztömbnyire, a Muranowska 44-ig, majd a tetőről be a házba, én és a maroknyi ifjú sereg. A padláson húzódtunk meg, néhányan lejjebb ereszkedtek, az egyik emeletre, le, ott további két gyilkossal végeztek; nem láttam, csak hallottam a lövéseket.

8

Éjszaka átmentünk a Miła 61-be, már puskával, több pisztollyal – ez kincset ért.
Reggel szétoszlott a csapat, én a hideg padláson ültem száz és száz sorstársam között.
Mellettem köhögött egy nő, megint rátört, mire valaki odaugrott, mégpedig azért,
hogy ha még egyszer... torkára fonja karmos ujjait. De a nő többet nem köhögött.

9

Egy hét múlva visszatértem a Nowolipiére. Az üzem létszáma jócskán megfogyott.
A Lesznón is. Begyűjtöttek minket a műhelyekbe, hogy könnyebben elintézhessenek.
Hol vagy, Bicz? Nemrég ifjú bundista, most talpig zsidó! A gyárakban is – ez hallatlan
dolog! –
volt ellenállás! Ám ekkor már innen is vittek minket, szinte kiürültek az üzemek.

10

Rohamosan fogyatkozunk. Nem ágyban, párnák közt végezzük, mint elődeink
egykoron.
Minket kiirtanak: vagy a Żelazna 103-ban kínoznak halálra, vagy golyó végez velünk,
vagy elhurcolnak! Az ember csak menne, s kezét tördelve mindegyre ezt kiáltaná:
Borzalom!...
Hál' isten, van már fegyver! Fegyvert veszünk! S ahová Cví is menne, az erdőbe
szökdösünk.

11

Oly kevesen vagyunk! Mégis akad fölösleg: Alfred Nossig, töröltessék el a neve!
Meg akik lelküket a németeknek adták, a zsidó rendőrök. Szerencsére a harcolók
lelővik őket, mint a kutyát. Vesszen előbb tíz áruló zsidó, aztán a hitvány gojok egyike!
Nem mindenki fizet az életével. A pénzeszsákok cserébe kipengetik a fegyverre valót.

12

Van átjárás, padláson, a Lesznóról a Nowolipiére, onnan a Smoczára ugyancsak így;
ott le a kihalt utcára, s jobb oldalon haladva, revolver nálad, a falon lévő lyukon át
egyenesen bejutsz a gettóba. Ha jön egy német, bátran menj tovább, hisz mit gyanít?
Hogy fegyvered van, s ezért kikerül. Kell ennél több, barátom? Mégis, mire vágyasz?

13

Arra, amire én. Hogy leterítsen egy golyó, hogy elmúljon végre ez a lidérces borzalom!
Az üzemeket áttelepítik Lublin környékére. A maradék munkaerőt szintén vinnék oda.
Én nem megyek. De bunker sincs, hol meghúzzam magam. És nincs senkim az árja
oldalon.
Van, akinek külföldi útlevél jön a rokonaitól. Vajon fog-e emlékezni rám valaki is valaha?

14

Az enyéimnek rég halott vagyok. Bár halott volnék, de hát nem meghalni fogok én,
meg fognak ölni! Ez már a Leszno, nem is a Nowolipie, azt felszámolták, most itt
dekkolok.
Egy ismerősnél. Sápadt ifjú mesél: végigjött a kongresszusi Lengyelország területén
és sehol egyetlen stettiben, semelyik nagyvárosban egyetlen zsidóval nem találkozott.

15

Ez peszah előtt két nappal volt. Másnap korán reggel a Lesznóra is rákerült a sor. Ágyúk dörögtek éjjel-nappal, búvóhelyemről láttam, ég a gettó, a zsidó város ég, a falak izzanak, a bent lévő utolsók mind elégnek, egyre terjed a lángoló pokol, bevilágítva az eget. Ha van odafönt valaki, akkor ezt végignézte. Láthatta, itt a vég.

(1944. I. 9–13.)

Mindezek után

1

A vég. Éjjel az ég vörösen villószik, nappal füst burkolja, este a láng újra magasba csap. Mint történetünk elején a sivatagban: füstoszlop nappal, tűzoszlop éjszaka. Csak ott örömteli volt a jel, kezdetet ígért, életet a népnek, erősítve hitét – most a halál arat. Kiirtottak minket a föld színéről, legyilkoltak mindannyiunkat, kicsit és nagyot.

2

Hogy történhetett meg? Mindenki tudja. A leghitványabb gojtól a legkülönbíg.
Nem titok.
Amaz besegített a németeknek, emez lehunyta fél szemét, így nézte végig tétlenül.
Nem fog itt számon kérni senki semmit, se vizsgálódní, gondolkodni: ugyan mi
volt az ok?
Lényeg, hogy szabad préda lettünk, elfelejtik nekik, megölhetnek minket büntetlenül.

3

A lengyelek közül lefogták, akire csak a gyanú árnyéka vetült, hogy népének hű fia.
Az orosz városokban, falvakban még nagyobb vérfürdőt rendeztek a vélt partizánok
között.
Nálunk a csecsszopó sem maradhatott életben tőlük, sem a fiatal anyák ölbeli magzata.
Elvittek minket Treblinkába, és hozzánk fordulva, így szónokoltak nekünk
a halálunk előtt:

4

Vetközözetek le, tegyétek le ruhátokat, párban a cipőt, a holmitokat egyben hagyjátok itt.
Hamarosan szükségetek lesz rá. Nézzétek meg jól, hová tettétek, senki se felejtse el.
Messziről jöttök, nemde? Varsó? Párizs? Prága? Szaloniki? Sebj, a fürdő majd felüdít.
És beterelemek egy terembe ezret. S kint meztelen várják ezren, míg meg nem fül az
a benti ezer.

5

Így öltek halomra minket, Görögországtól Norvégiáig, és egészen Moszkváig ott keleten.
Ha csak az előrehaladott terheseket számítom, az ölbeli magzatokkal együtt úgy
hétmilliót.
Ti újvilágiak és ti ott az Erebben, kiáltátok világgá, hogy őket is megölték, akik még
világra sem
jöttek, anyjukkal együtt az ölben fulladtak meg, emlékeztessetek rájuk is, ha lesztek
még, zsidók!

6

Miért? Nem kérdezi senki a világon. És mégis ez motoszkál majd mindenben. Figyelj!
 Ahány romba dőlt otthon, meredő fal, legázolt város és falu, mindben ez a *Miért?*
 zúg tovább.
 Mert idővel újjáépülnek a romok, benépesülnek az üres otthonok, megéled majd
 a puszta hely,
 és mások költöznek a falak közé, más nyelven szólnak, más nappalok jönnek, más
 éjszakák.

7

A felkelő nap a lengyel–litván városokban egyetlen zsidót többé nem talál; egyetlen
 öreget,
 ki Dávid zsoltárait mondja reggel a fényes ablakban, vagy ki a zsinagógába indul,
 egy másikat.
 A parasztszekerek ott zörögnek majd a házaik előtt. Te jó ég, mennyi goj! És mind
 a piacra megy.
 Még több, mint azelőtt. És a piactér, hiába van teli, mégis üresnek hat. Valami
 megszakadt.

8

Ami életet lehelt a vásárokbá, ami színt adott nekik, nyüzsgést, a zsidó lakosság kiveszett.
 A krumplics-, káposztás-, liszteszsákok fölött nem repdes többé zsidó kaftán a piacon.
 Zsidó kéz többé nem nyúl a tyúkhöz értőn, nem simogat bocit. Mérgében a
 lerészegedett
 paraszt a lovak közé csap, viheti haza a teljes rakományt. Nincsenek zsidók, nincs
 forgalom.

9

Nem pattannak fel többé kora reggel derűs álmukból a zsidó gyerekek. Többé ez
 a vidék
 nem látja őket héderbe menni, madárra lesni, csintalankodni, s ahogy a homokban
 játszanak.
 Ó, kisfiúk, ti fénylő szemű angyalok, hová valósiak vagytok, mondjátok? Ide vagy
 amoda még?
 Ó, azok a szép leányok, a ragyogók, a jól neveltek, akkor is, ha szurtos arcúak
 és kócosak!

10

Nincsenek már sehol! Ti újvilágiak, ne kérdezzétek, hol van Kaszrilivke, hol van
 Jehupec.
 Tejes Tevjét, Menahem-Mendlt, gazdag Slojmét, tolvaj Mottkét se keresse senki,
 se a többieket.
 Akár az örök Tanakból a próféták, Jesaje, Jirmije, Jehezkel, Hojseja, Amosz, akiket
 annyira szeretsz –
 majd Bialikból fognak sírni hozzád, majd szólnak velük a Sholem Asch-regények,
 a Solem Alehemek.

11

Nem hangzik fel többé a Tóra hangja a jesivákból, egyetlen *besz medres*ből sem. S akik a *Gemorréban* elmélyedvén gondolkodtak, a sápadt bóherek! – Dehogy sápadtak!

Ők voltak a fény!

Már kialudt!... Törékeny rabbik, sovány tanítók, gyöngé gáonok, nagy fejűek, ám
termetre kicsik,
okos tekintetűek, teli verssel és kommentárral – nincsenek többé, s nem is lesznek
e föld színén.

12

Anya nem ringat többé gyermeket, zsidók e tájon nem fognak születni többé és
meghalni sem.

Zsidó költőktől nem dalolnak éneket, nagy íróikat nem idézik többé, amint ez volt
szokás.

Nem lesznek többé zsidó színházak, nem fognak sírni bennük, és kacagni könnyesen.
És nem lesznek zsidó zenészek, Barczynski-féle festők, útkeresések, állandó
alkotási láz.

13

Zsidók többé nem fognak síkraszállni, a közjó érdekében nem áldozzák fel többé életük.
Nem fognak gyógyítani többé, enyhítve mások fájdalmát, s nem fogják érezni
a magukét.

Ó, te ostoba goj, amivel a zsidót eltaláltad, az a golyó rajtad, rajtad is súlyos sebet üt!
Ki fog segíteni neked az országépítésben? Ki lesz, aki ennyire szívvel-lélekkel odaáll
mögéd?

14

S a forrófejű kommunisták se fognak vitatkozni, hadakozni többé a Bund tömegeivel.
És ezek ketten együtt se az én halucaimmal, kik másnak nem voltak szolgálai, mint
a közös ügyé,

s csak ennek élve, sérelmeiket félretéve harcoltak mindvégig, s a szabadságért
hullottak el.

Végigbánkódtam e villongásokat. Ó, bár veszekednétek még ma is! Hogy *vagytok*,
azt jelentené!

15

Ó jaj, már nincs életben senki. Élt egyszer egy nép. Hol volt, hol nem. Már nincsen.
Vége lett.

Nagyon szomorú mese ez. Az Ötkönyvben kezdődik és mostanáig tart. Amalektől
az irtózatossabb
németekig. Ó magas ég, ó széles föld, hatalmas tengerek! Sötét gomollyá mégse
egyesüljetek.

Ne tartsatok ítéletet, elpusztítván a rosszakat a földön. Pusztítsák ők el saját magukat.

(1944. I. 15–18.)

Lázár Bence András

ENGEDNI VAGY TARTANI

Kabátod nem melegít már.
Tél van, vagy alig őszi,
ha fázol is, ha már fázol,
azt hiszem, ballonod túl bő.

Pedig én itt vagyok, a bőröm,
a szerveim, leadják a hőt.
Utánad engedek, mint varrat
csipesz után, de nem bírlak tartani.

Tél van, vagy alig őszi.
Szemedben ágak örvénylenek.
Üres ágak, szél fúj, vihar volt,
leveleink földre hulltak.
Most avarban taposunk.

A reggel fénylik ugyan,
de estére kabátod utánam enged,
nem tartanak ágak se már.
A bőröm, a szerveim
felitatják lábaink nyomát.

Engedni vagy tartani,
hát, nem tudom.
Férfikezek csúsznak
végig a válladon.

Vécsei Rita Andrea

TACHELES

Ezerkilencszázkilencben megnyílt
egy áruház. Selymek, tafoták,
keménykalap, csontnyelű esernyő.
Egy lány gyöngyös ridikült keres,
bézs legyen vagy fekete, izzad a kézfeje,
hátrasöpri a kontyából szabadult tincseket.

A graffitik előtt sokáig ácsorog,
teleobjektívvel is csinál néhány fotót.
A hűgyszagot észre sem veszi.
Megkérdez egy-két squattert, hogy
nem zavarja-e, ha fényképezi. Zavarja.
A csavart korlát föntről egész jó lett.

Ahol a szép, barna hölgyre segítették
a teveszőr kabátot – a csincsillabunda nem
volt kedvére való –, rozsdás vasló patája alatt
összegyűlt vízben cigarettacsikkek áznak, mint
csata után a pinceszintek. És mi volt a *tachlit*
a padlással: foglyok és zárt, ferde tetőablaksor.

Félház Jaipur és Patyomkin után, gallery
a hátsó udvaron, szórópisztolyomok.
Kamionkanapén, vaslegyező lamelláknak
dőlve ülök, vázában művirág. A pasi rám nevet,
néztek be hozzá, karja pont olyan színes,
mint nemezből gyúrt péniszszobrai.

BERLIN,

Alexanderplatz, és fölötte az ég, koronás
medve, Checkpoint Charlie, Käthe Kollwitz
persze, lángol az arcod, látni fogod, nemhogy
látni, közöttük élsz majd színesen, mert
fakóra rózsaszínt fest a lendület, felnéznek

rád és figyelnek, megkérdezik egy kávé mellett,
 futsz-e reggelenként Unter den Linden' vagy
 másfelé, beszélj, ahogy szoktál, hallani akarják,
 pillangó, te is kéred őket, Libelle,
 mondják, és becsapódik közétek Adorján,
 reped a bambusztörzs, derékba tört
 Szitakötő és varázs, felállsz, Entschuldigung,
 hogy ne vegyék észre, cseppfolyóssá vált
 a torkod belseje, csak kiköpni tudnál arra
 a gyönyörű germán arcélre, mert elveszi tőled
 a jó kis Alkotás úti magányt, cinegék pittyegik
 az ablakodnál, szólj ki végre, hogy kuss
 legyen már, így nem lehet írni, ekkora zajban,
 válladra tarisznyát vetsz, pogácsád elfogyott,
 helyette laptop, biztos, ami biztos alapon,
 sétálni indulsz szép mezőre, Schönefeld (SXF)–
 Budapest járat

KOPÁKÁBÁNÁ

tekerem a hasam csípőm széles tánca
 elbűvöl bőröm nem fehér hanem arany
 barna a pillantás amit küldök feléd te át
 ölelsz izzad a hasad a póló alatt mert
 nem szoktad meg ezt a meleget forróság
 lüktet a langy amiben élsz helyett átmenetileg
 ragad műselyem bugyim a tenyeredhez ne
 szólalj meg jobb ha semmit se szólsz méz
 hangodtól hányok csak nézz legyél
 alélt az örömtől hogy van még egy fél
 órád és nem a szív utcában vagy hanem
 fehér homok dörzsöli a térdedet messze
 az ég és a zöldsipkás hegyek kicsit már
 fakók a poszteren az arcom előtt na
 élvezz már és menj el

Kovács Mikó Edina

A MAGÁNYOSAN SÉTÁLÓ MACSKA REGGELE

Vidd a kezed; pengekarokkal
kell lecsapnom, ha nem teszed.
Nem pihegünk, nem olvadunk:
útjaim sérthetetlenek.

A lángok kezdete előtt
hittem: megvédhetnek szavak,
ölelések, ígéretetek.
Már csak a lángokban hiszek.

Ha nyárelő és száz virág
és vattacukor-éjszakák
zsongítanak – hát hadd legyen
néhány ellágyult pillanat.

De lelkem sarkán megmarad:
jön majd a Nap, és jön a tél.
S ha készületlenül talál –
nem érte meg a szenvedély:

bezár, feláldoz és imád,
megvált és megváltást keres –
amelyből mindig könnyedén
ácsolódnak feszületek...

Kószálok hát ösvényemen;
hallom a percek lépteit.
Táncol a tűz, kívül, belül,
szikrákba zár és elrepít.

Kőrösi Zoltán

MAGYAR PAMUT

Újpesten, a régi kertvárosban, a Blaha Lujza utcában embernél magasabb téglafal veszi körbe a Magyar Pamut pályáját. Mostanában is sokan mesélik, hogy hajdan, amíg a Magyar Pamut SC csapata létezett, a klubház bejárati részét elfoglaló büfében esténként sokáig égett a villany, szombaton és vasárnap már délelőtt sem akadt szabad szék a szögletes faasztalok körül. S mondják, hogy ma már csak a fekete-fehér bajnoki tablók és a lambériára aggatott háromszögletű zászlók emlékeztetnek a szép időkre. Keserű cigarettafüst gomolyog kiszellőztethetetlenül a mennyezet alatt, s az ajtó mögött vakon ácsorog egy áramtalanított játékautomata, a hajdani kerthelyiség vasrácsánál elvadultak az ágyások, a göcsörtössé vált rózsatöveket nem metszi senki, s a kutyaház is üresen búslakodik, de volt idő, amikor már kora reggel az edzések kiabálásai, sípszavai ébresztették a környékbelieket.

Azt is mesélik, hogy nem csupán a kiáltások és sípolások hatoltak át olykor ezen a téglakerítésen, de megesett, hogy a futball kéretlenül avatkozott bele a családi életbe. Igaz, kevés olyan férfiú lakott erre felé, aki kihagyta volna a hétvégi meccset, s még kevesebb olyan család, ahol a vasárnapi ebédnél ne vették volna számításba a Pamut-meccs kezdetét. Az egyik ilyen família feje Balogh János volt, az a pénztárgépszerelő kisiparos, aki egész álló héten oldalkocsis motorjával járta az országot. Korábban írógépszereléssel foglalkozott, ám, ahogy ő mondta, az idők szavát meghallva és meghallgatva, a betűk birodalmától átpártolt a számokhoz, az írógépektől a pénztári gépekhez, keresztül-kasul utazta az országot, másra se vágyott hát, mint a jól megérdemelt nyújtózásra, semmittevő pihenésre a vasárnapi napon. Márpedig, ha már a számokról van szó, a pihenés elengedhetetlen kelléke volt, hogy a vasárnapi ebéd: húsleves, pörkölt, galuska és uborka, pontos időben, tizenkettő óra harminc perckor a családi asztalra kerüljön. Piros pörkölt, fehér galuska, zöld uborka.

Azon a tavaszi napon is így történt: Ilona, a felesége felrakta a konyhaasztalra a terítéket, Ilonka, a lányuk s Imre, a fiuk ott ült a helyén, megették a levest, s a pörkölthöz láttak volna, amikor a nyitott ablakon berepült egy labda, s pontosan a tálba pottyant. Odakint, az utca túloldalán, a kőfalon túl ugyanis három másodperccel korábban egy hatalmas kapáslövessel ért véget a támadás, amit a jobb szélen a Magyar Pamut SC vezetett az Ikarusz SE ellen, kapáslövessel, amely soha nem látott erővel zúgott el a kapu fölött, éppen a téglakerítés élének ütközött, felpörgött, mint egy technikás esernyőcselnél, majd szépen, ívesen átrepülve az utca fölött, egyenesen Baloghék pörköltjébe zuhant.

A mérkőzés nyolcvanegyedik perce volt ez, nulla-nullás állásnál.

Az eltűnt labda okozta megrökönyödésből a játékosok és a nézők még fel sem ocsúdhattak, amikor a bejárat felől farzsebes mackónadrágban, trikóban, barna zokniban és hegyes bőrpapucsban megjelent Balogh János pénztárgépszerelő. Kinyújtott kezében magától messze eltartotta a pörköltsafttól csöpögő labdát. Szóltanul lépkedett a korlától a salakon át a pálya széléig, a labdát kiejtette a kezéből, majd leguggolt, és az ujjait is a fűbe törölte.

Nem nézett senkire, se a játékosokra, se a bíróra, se a nézőkre, se a belépti díjat követelő gondnokra, felállt, sarkon fordult, és visszament az utca túloldalára, vissza az embernél magasabb téglafalon túlra.

A kapu dőndülve csapódott be mögötte.

A hátralévő alig kilenc percben a Magyar Pamut villámgyorsan két gólt is szerzett, mondhatni, egy csapásra megváltozott a játék addigi képe, a mátyásfüldiek egyszerűen nem tudták tartani a szárnyakat kapott újpesti csatárokat, a szerencsájük segítette őket, hogy mindössze két találattal úszták meg, a helyzetek alapján a kétgólos győzelem nem csak megérdemelt, de szükségszerű is volt.

Piros, fehér, zöld.

Szép tavaszi nap volt ez, olyan, amilyennek igazság szerint minden napnak lennie kellene.

SZABADSÁG

Sokan tartják úgy, hogy a soproni futball legszebb éve a 2005-ös esztendő volt, amikor a város csapata, a döntőben öt egyre kiütve a Ferencvárost, megnyerte a Magyar Kupát. Ráadásul abban az évben tűnt fel az a fiatalember, akinél, amióta futballt játszanak az Alpok alján, a lehető legjobb helyen volt a labda.

A Kárpáti Rudolf nevű fiatalember Fertődről költözött be a családjával együtt, s mindjárt az első napon leballagott az ifik délutáni edzésére. Annyit mondott, hogy szeretne egy labdával játszani, ha lehet. A csapat már éppen a kétkapus gyakorlásnál tartott, így a pályaedző megengedte, hogy a jövevény a kapu mögötti fűvön labdázgasson. Eleinte csak dekázgatott, emelgette a labdát. Az rögtön látszott, hogy technikai gondjai nemigen lehetnek: a homlokán táncoltatta a játékszert, a térdén, hol a lába között engedte át, hol a hátára pattintotta, de le nem ejtette semmiképp. Néhány perc múlva mindezt már futás közben csinálta meg, ördögi ügyességgel, s a pályaedző konstatálhatta, hogy a fiú nyilvánvalóan gyorsabb és képzetesebb, mint akármelyik játékos. Nem is habozott, beállította, úgy, hogy még a posztját se jelölte ki. Kárpáti a negyedórás játék során három gólt rúgott, mind a hármát úgy, hogy a középpályáról megindulva kígyózott át a teljes védelmen, s egészen a gólvonalig vezette a labdát.

Másnap már a Sopron igazolt játékos volt. A szekrénye belső falára egy újságcikket ragasztott fel. A Sváb, az Ócsi, a Pancho, azaz Puskás Ferenc arról beszélt egy interjújában, már kövéren és idősen, hogy egyetlen dolog érdekelte: a foci. Akkor érezte jól magát, ha a pályán lehetett. A pályán pedig akkor érezte magát biztonságban, ha nála volt a labda. Akkor tudta, hogy baj nem lehet. A többi, akár a pályán, akár az életben, mind csak következménynek tekinthető.

Kárpáti az edzéseken minden felmérésen a legjobb eredményt produkálta. Különösen feltűnő volt, hogy a cselezési készsége milyen elképesztő sebességgel, irányváltásokkal és kitarással párosul.

Az első csapatban két hét múlva mutatkozott be. A hatvannegyedik percben állt be csereként, a krónikák szerint ugyan a csapatjátékhoz nem sokat tett hozzá, viszont két gólt szerzett, és egy kapufát is rúgott: mindegyiket egyéni akciók után.

A rá következő héten megismételte ezt a teljesítményt, igaz, akkor kezdőként lépett a pályára, és a második félidő elején cserélték le, de minden egyes labdaérintése, elindulása élményt jelentett a helyi publikumnak. Nem csoda hát, hogy a soproni szurkolók között villámgyorsan elterjedt a különös zseni híre. A harmadik mérkőzésére már megkétszereződött a nézők száma, s a legtöbben bevallottan az új csatárfenomen kedvéért érkeztek. Mindazoknak azonban, akik látták már őt játszani, s azoknak is, akik csak hallottak róla, ez a meccs csupa csalódást hozott. Kárpátinak mindössze felvillanásai voltak. Körülmenyesen, tétován nyúlt a labdához, néha már úgy tűnt, megindul, majd inkább a passzolást választotta, s meggyőződés nélkül pöckölt a labdába. Senki nem sajnálta, amikor lecserélték. Később elmondta, hogy az elmúlt egy hétben az edző folyamatosan a háromszögelést, a passzjátékot gyakoroltatta vele, s minden alkalommal, amikor megindult volna az ellenfél kapuja felé, még a meccsen is hallani vélte az egykori világválogatott rekedtes kiabálását.

Sajnos, Kárpáti a negyedik meccsén is csapnivaló játékot produkált. Gúnyos taps, füttyülés kísérte az öltözőig a negyvenedik percben.

Az ötödik mérkőzésen Kárpáti a hatvanadik percben küldték a pályára. Sokáig úgy tűnt, hogy ezúttal is a minősíthetetlen játékát hozza: többnyire a kezdőkörben álldogált, a hozzá pattanó labdákat ugyan megszelídítette, de némi habozás után továbbpasszolta. A hetvenötödik percben aztán mégis történt valami.

A kapuskirúgás után elé perdülő labdát Kárpáti előbb a mellére vette, majd a jobbal leállította. Körülnézett, mintha a társakat keresné, majd megrázta a fejét, és nekiindult. Villámgyorsan kigyózott át a teljes középpályás soron, aztán követhetetlen gyorsasággal átcsapott a tizenhatos felé, egymás után elfektette a védőket, akik felrúgni is képtelenek voltak őt. A kapus mellett egy biciklicsellet gyalogolt el. Káprázatos teljesítmény volt, ilyet itt még nem látott senki.

A döbönt csendet szűnni nem akaró éljenzés követte, s ez tartott még akkor is, hogy négy perc múltán, mintha csakis szórakozásból tenné, a fiatal csatárzseni szinte lemásolta az iménti gólját. Igaz, most a végén nem jobbról, hanem balról került meg a kapust, s az is igaz, hogy a gól után is csak vezette tovább a labdát, rohant vele. Mire a nézők, a bírók és a rendezők felocsúdtak, Kárpáti kicselezte az asszisztenst, felbőrközte a kispad mellett álló gyúrot, elfektette a mentősöket és a klub elnökét. Beszáguldott az öltözőbe, kétszer is átjátszotta a zuhanyozást éppen befejező játékosársát és az álmétkodó büfést, magához vette a holmiját, ördögi ügyességgel becsapta a kapuőröket, és még mindig a labdát vezetve eltűnt. Távoztában állítólag arról beszélt, hogy köszöni szépen a kombinatív játék gyakoroltatását, de nem kér többet belőle. Fertődön ő mindig is egyedül gyakorolt, most, távozóban elmondhatja már: nem a futballt, csakis a labdát szerette, s ennyi idősen nem változik az ember természete.

Kárpáti nem jelent meg többé a Sopron edzésén, sőt, a városi lakóhelyéről is elköltözött. Soha nem érkezett róla már híradás. A szurkolók emlékezetén túl egyetlenegy kézzelfogható tárgy maradt csak utána. Az öltözőszekrényének belső falán, ahol hajdan a Puskás-cikk díszelgett, most egy rövid, kézzel írt üzenet árválkodott: „Nem az a szabadság, hogy azt teheted, amit akarsz, hanem az, hogy nem kell megtenned, amit nem akarsz.”

Alatta ceruzával egy kiegészítés: „A labda az enyém.”

Joseph Conrad

KÍSÉRTET A HAJÓN*

Mann Lajos fordítása

Sok évvel ezelőtt sűrűn rakodtak a hajók a londoni Kőgát-dokkban. A múlt század nyolcvanas éveiről beszélek, arról az időről, amikor még sok szép hajót lehetett látni London dokkjaiban, bár szép épületet az utcákban jóval kevesebbet.

A Kőgátban horgonyzó hajók igazán szépek voltak. Szorosan egymás mellett álltak, és a *Zefír*, a dokk végétől a harmadik, éppoly mutatós volt, mint a többi, semmivel sem mutatósabb. A Kőgátban természetesen mindegyik hajó fedélzetén ott volt az első tiszt. És ugyanígy a többi dokk hajóin.

A kapuőr valamennyiüket jól ismerte látásból, de egy kis gondolkodás nélkül képtelen lett volna megmondani, melyikük melyik hajóhoz tartozik. Ami azt illeti, a londoni dokkokban várakozó hajók első tisztjei éppolyanok voltak, mint a Kereskedelmi Szolgálat tisztjeinek többsége – kitartóak, megbízhatóak, romantikátlan külsejű társaság különböző társadalmi osztályokból, de a hivatás pecsétje letörölte egyéni vonásaikat, amelyek amúgy sem voltak feltűnőek.

Éz utóbbi valamennyiükre állt, kivéve a *Zefír* első tisztjét. Őt látva a kapufelügyelőnek nem lehettek kétségei. Ez az ember egyéniség volt.

Már messziről fel lehetett ismerni az utcán, és amikor reggelente nagy léptekkel végigvonult a Kőgáton a hajójához, a rakodók és kikötőmunkások, akik bálákat görgettek, és lapos kezükcsijaikon vonszolták a csomagokat, összesűgtak:

– Itt jön a fekete vicekapitány.

Ezt a nevet adták neki, lévén faragatlan fickók, akik képtelenek voltak értékelni a férfi méltóságteljes viselkedését. És az, hogy feketének hívták, a hozzá nem értők felszínességére vallott.

Mr. Bunter, a *Zefír* első tisztje természetesen nem volt fekete. Semmivel sem volt feketébb, mint ön vagy én vagy bármelyik első tiszt London kikötőjének hajóin. Bőre nem olyan fajtájú volt, amelyik könnyen barnára cserződik, és én, történetesen, arról is tudok, hogy szegény fickó egy teljes hónapra át betegeskedett, mielőtt elszerződött a *Zefírrre*.

Ebből rájöhettek, hogy ismertem Buntert. Persze hogy ismertem. Mi több, a titkával is tisztában voltam abban az időben – de most hagyjuk ezt. Visszatérve Bunter személyes megjelenésére, nem másra, mint a rakodómunkás bandagazda tudatlanságból eredő előítéletére vallott ez a fülembé jutott megjegyzés is: „Lefogadom, hogy ez egy digó.” Mintha más nem is lehetne fekete hajú, csak aki olasz. Ismertem egy nyugat-angliai tengerészt, egy fedélzetmestert egy szép hajón, aki spanyolabbnak látszott, mint bár-

* Az elbeszélés eredeti címe: THE BLACK MATE (A FEKETE ELSŐ TISZT). Megírását Conrad 1886-ra keltezi, de csak 1908-ban jelent meg, kötetben pedig a halála után, 1925-ben. Magyar fordítása tudomásunk szerint eddig nem volt. (A szerk.)

melyik spanyol hajós, akit valaha is láttam. Olyan volt, mint egy spanyolról készült festmény.

Mértékadó tekintélyek állítják, hogy mi, ennek a földnek lakói végül is fekete hajú, barna szemű emberekké válunk. Úgy tűnik, hogy az emberiség többsége máris a sötét hajszín különböző árnyalatait hordja a fején. De csak ha valódi feketét lát az ember, veszi észre, hogy az ébenfekete haj milyen ritka. Bunter haja tökéletesen fekete volt, fekete, akár a holló szárnya. Szakállt is hordott egész arcán (megnyírva, de azért jó hosszúra hagyva), szemöldöke pedig dús volt és bozontos. Tegyük hozzá az acélkék szempárt, amely egy világos hajú embernél egyáltalán nem lett volna feltűnő, de ezzel a sötét kerettel ijesztő ellentétben állt, így könnyen megérthetik, hogy Bunter eléggé feltűnő jelenség volt. Ha nem lett volna az a nyugalom a mozdulataiban és általános józanság a viselkedésében, könnyen azt hitték volna róla, hogy vadul szenvedélyes természet.

Természetesen már túl volt java ifjúságán, de ha a „férfikora teljében” kifejezésnek van valami értelme, ő azt tökéletesen megtestesítette. Magas is volt, bár meglehetősen szikár. Elnézve őt hajója tatjáról, ahogy fáradhatatlanul végzi feladatát, Ashton kapitány, az éppen a *Zefír* előtt horgonyzó klipper, a *Helsingör* parancsnoka, meg is jegyezte egyszer valamelyik barátjának: – Ez a Johns talált valakit, aki majd előrelökdősi a hajóját.

Johns kapitányt, a *Zefír* gazdáját, aki sok éve irányított már hajókat, jól ismerték, anélkül, hogy különösebben becsülték vagy szerették volna. Cimborái társaságában vagy mellőzték, vagy ugratták. Az ugratást általában Ashton kapitány irányította, aki cinikus és ingerkedő ember volt. Ashton kapitány azt a csúf tréfát is megengedte magának, hogy társaságban kijelentse: – Johns nézete szerint minden negyven év feletti hajóst meg kellene mérgezni – a ténylegesen parancsnokoló kapitányokon kívül.

Ez egy citybéli vendéglőben történt, ahol több jól ismert hajóskapitány ebédelt együtt. Ott volt Ashton kapitány, pirospozsgásan, jókedvűen, fehér mellényben, sárga rózsával a gomblyukában; Sellers kapitány, bő hátú zsákkabátban, vékony, sápadt arcával, füle mögé dugott vasszürke hajával, aki, bár nem volt rajta szemüveg, úgy nézett ki, mint a könyvek jámbor aszkétái; Hell kapitány, egy szőrös ujjú, nyers tengeri medve, kék gyapjúkabátban és fekete prémsapkában, amelyet jól hátrataszított bíborvörös homlokából. Volt ott egy nagyon fiatal hajóskapitány is, csinos kis bajuszkával és komoly tekintettel, aki nem szólt semmit, csak időről időre halványan elmosolyodott.

Johns kapitány meglehetősen riadtan emelte fel zavarodott és hiszékeny tekintetét, amely alacsony és vízszintes ráncolatú szemöldökével nem alkotott túlzottan intellektuális *együttest*. Ezen a benyomáson a legkevésbé sem enyhített kopasz fejének enyhén kicsúcsosodó formája.

Mindenki leplezetlenül nevetett, s ezt látva végül Johns kapitány is magára erőltetett egy meglehetősen fanyar mosolyt, majd megkísérelt védekezni. Tréfálkozni lehet, mondta, de manapság, amikor a hajók, hogy egyáltalán jövedelmezzenek valamit, mind útközben, mind a kikötőben kemény hajszára kényszerülnek, nincs helyük az idősebb embereknek a tengeren. Csak fiatal emberek és erejük teljében lévő férfiak tudnak megfelelni a modern követelményeknek, a tülekedésnek és rohanásnak. Nézzék csak meg a nagy cégeket: csaknem mindegyikük megszabadult már azoktól az emberektől, akik a korosodás bármilyen jelét mutatták. Ő a maga részéről nem kíván látni hajója fedélzetén semmiféle öreget.

És valóban, ezzel a véleményével Johns kapitány nem állt egyedül. Ekkoriban tömegeivel voltak olyan hajósok, akik ellen semmiféle egyéb kifogást nem lehetett emelni,

mint azt, hogy megőszültek, és akik utolsó pár csizmájuk talpát nyútták el a City járdáin a munkahely utáni szerencsétlen loholásban.

Johns kapitány hozzátette még egyfajta zord naivitással, hogy az ő nézetétől még hosszú az út ezen emberek megmérgezésének ötletéig.

Ezt lezárásnak szánta, Ashton kapitány azonban nem akarta veszni hagyni tréfáját.

– Ó, igen! Biztos vagyok benne, hogy megtennéd. Világosan megmondtad, hogy „semmi hasznuk”. Mit kell tenni az olyan emberekkel, akiknek „semmi hasznuk”? Te jószívű fickó vagy, Johns. Biztos vagyok benne, hogy ha alaposan végiggondolnád a dolgot, arra az eredményre jutnál, hogy meg kell mérgezni őket valami fájdalommentes módon.

Sellers kapitány megrándította vékony, hullámos ajakát:

– Szellemeket kell csinálni belőlük – javasolta csípősen.

A szellemek említésére Johns kapitány megriadt a maga zavaros, ravasz és ellenszenves módján.

Ashton kapitány kacsintott:

– Igen. És akkor talán sikerülne kapcsolatba lépned a szellemek világával. A tengerészek szellemei bizonyára megkísértenék a hajókat, és néhányuk bizonyára meglátogatna egy régi cimborát.

Sellers kapitány szárazon jegyezte meg:

– Ne kelts benne ilyen reményeket! Ez kegyetlenség. Ő nem fog látni semmit. Te tudod, Johns, hogy soha senki nem látott még szellemet.

Erre a tűrhetetlen provokációra Johns kapitány feladta tartózkodását. Minden zavarodottság nélkül, a hiszekenységnek azzal a magabiztos szenvedélyével, amely átmene-tileg felragyogtatta apró, tompa szemét, sorolt fel egy sereg hitelesített esetet. Könyvek tucatjai teltek már meg ilyenekkel. A legnyilvánvalóbb tudatlanság tagadni a természet-fölötti jelenségeket. Ilyen esetek minden hónapban megjelennek egy bizonyos újságban. Cranks professzor naponta lát szellemeket. Márpedig Cranks professzor egyáltalán nem akar ki. Egyike a legnagyobb élő tudósoknak. És ott van az a fickó az újságnál – hogy is hívják? – akit lány szellem látogat. Ki is nyomtatott olyan dolgokat az újságjában, amiket a lány mondott neki. És ezek után azt állítani, hogy nincsenek szellemek!

– De hát le vannak fényképezve! Miféle bizonyítékot kívántok még?

Johns kapitány fel volt háborodva. Bell kapitány szóra csücsörítette ajkát, de Ashton kapitány azonnal tiltakozott:

– Az isten szerelmére, ne hagyd, hogy tovább sorolja!... Jut eszembe, Johns, ki az a szőrös kalóz, akit első tisztül szerződtettél? A dokkban senki sem látta ezelőtt.

Johns kapitány, akit megbékített a témaváltás, nyugodtan felelte, hogy Willy, a Fenchurch utca sarki trafikos küldte őt hozzá.

Willy meg az üzlete és maga a Fenchurch utcai ház is, azt hiszem, hogy már a múlté. Amaga idejében Willy, puha arcának gondterhelt, szórakozott kifejezésével, sok London kikötőjéből dél felé induló hajót látott el dohánnyal. A nap bizonyos részeiben a bolt megtelt hajóskapitányokkal. Fahordókon ültek, a pult előtt ácsorogtak.

Sok ifjonc találta meg ott életének első szerencsáját, sok súlyos szükség szorongatta férfi jutott foglalkoztatáshoz pusztán azért, hogy szerencsés pillanatban csöppent be négy pennyért vágott dohányt venni. Még Willy segédje, egy vörös hajú, közönyös arckifejezésű, csinos, fiatal fickó is értékes értesüléseket mellékel olykor a pulton át a doboz cigaretta mellé, a foga közt odasúgva:

– A *Bellona* a Déli-dokkban másodtiszttel keres. Ha rohan, még időben odaér.

De még hogy rohant az illető!

– Ó, Willy küldte – mondta Ashton kapitány. – Feltűnő jelenség. Ha vörös selyemövet kötnél a derekára és vörös zsebkendőt a fejére, pontosan úgy nézne ki, mint azok a tengeri martalócok, akik öngyilkosságba kergetik a férfiakat, és fogságba hurcolják a nőket. Vigyázz, Johns, nehogy elvágja a torkodat és elszeleljen a *Zefírrrel*! Melyik hajón is szolgált utoljára?

Johns kapitány fölemelve hiszékeny tekintetét és ráncba vonva homlokát, higgadtan válaszolta, hogy az az ember egykor jobb napokat látott. A neve Bunter.

– Évekkel ezelőtt egy liverpooli hajónak, a *Samariának* volt a parancsnoka, de elsüllyedt vele az Indiai-óceánon, ezért bevonták az engedélyét egy évre. Azóta nem sikerült újabb parancsnoki állást kapnia. Az utóbbi időben nyugati-óceáni kereskedelmi hajókkal kószált.

– Ez hát a magyarázata annak, hogy senki nem ismeri őt a dokkokban – összegezte Ashton kapitány, miközben fölemelkedtek az asztal mellől.

Ebéd után Johns kapitány lesétált a dokkhoz. Alacsony termetű volt, és enyhén görbe lábú. Megjelenése az emberek többségét egyáltalán nem ejtette ámulatba, de munkáltatóinál másképp állt a dolog. Náluk tekintélyre tett szert, mivel hírhedten kellemetlen parancsnok volt; kínosan pedáns az apró részletekben; szüntelenül valami sérelmen rágódott, és szakadatlanul zsémbelt. Nem olyan ember volt, aki veszekszik egy nagyot, majd napirendre tér az ügy fölött, hanem aki sírós hangon zsémbel naphosszat; olyan, aki tökéletesen megnyomorítja annak a tisztnek az életét, akire valamiért megharagszik.

Ugyanaznap este meglátogattam Buntert a fedélzeten, és részvétellel hallgattam, milyen kilátásai vannak útjukat illetően. Levert volt. Feltételezem, hogy aki titkot rejt a kebelében, az elveszti derűlátását. És volt egy másik ok is, ami miatt nem vártam el Buntertől, hogy szellemének túl nagy rugalmasságáról tegyen tanúságot. Egy olyan dolog, ami miatt igen rosszkedvű volt az utóbbi időben, és amellet – de erről később.

Johns kapitány a fedélzeten tartózkodott azon a délutánon, és olyan módon ténfergett és ólálkodott első tisztje körül, ami szerfölött bosszantotta Buntert.

– Mit akarhat? – kérdezte csüggedten. – Azt gondolhatná az ember, azt hiszi, hogy elloptam valamit, és megpróbálja kitalálni, melyik zsebembe dugtam; vagy azt mondta neki valaki, hogy farkam nőtt, és azt kívánja megtudni, miképpen sikerült elrejtennem. Nem szeretem, ha egy délután többször is megközelítenek hátulról olyan csúszó-mászó módon, hogy a könyököm alól néznek föl rám hirtelen. Ez egy újfajta bújócska? Nem szórakoztat. Nem vagyok már kisgyerek.

Megnyugtattam, ha valaki azt mondaná Johns kapitánynak, hogy neki, Bunternek farka nőtt, Johns el tudná hitetni magával a dolgot valamilyen misztikus alapon. El bizony. Képtelenül gyanakvó és hiszékeny. Minden ostoba mesének felül, bárkit meggyanúsít bármivel, ráveti magát a gyanúra, és rágódik rajta; újra meg újra megforgatja agyában azzal a nyomorult, befelé vinnyogó zavarodottsággal. Végül egyfajta természet adta tehetséggel az efféle dolgok iránt, kialakítja a leghitványabb véleményt, és megkeresi a legaljasabb eljárásmodot.

Bunter azt is elmondta, hogy ez a hitvány teremtés kurta, görbe lábával végigmászta a hajót, és magával cipelte őt, hogy elmorogjon és elsírjon neki egy csomó jelentéktelen apróságot. Úgy mászott a deszkákon, akár egy nyomorult féreg – akár egy svábbogár, csak nem olyan fürgén.

Így fejezte ki magát ez a higgadt ember, ilyen undorodva. Aztán folytatta megszokott, méltóságteljes megfontoltságával, sötétben vonva össze koromfekete szemöldökét.

– És a fickó örült is. Megpróbált kissé barátságos lenni, és semmi egyéb nem jutott eszébe, mint hogy tekintetével rám tapadva megkérdezze tőlem, hiszek-e a „síron túli kapcsolatok”-ban. Kapcsolatokban odaátról... Eleinte föl se fogtam, mit akar mondani. Nem tudtam, mit válaszoljak. „Nagyon komoly téma, Bunter úr”, mondja. „Sokat tanulmányoztam a kérdést.”

Ha Johns a parton él, eleve az lett volna a sorsa, hogy mindenféle csaló prédájává váljon. Sőt, akkor is, ha utazásai közben nyílik alkalma ilyesmire. Szerencséjére angliai tartózkodásai idején valahol távol lakott, Leystone-ban, tíz évvel idősebb hajadon nővérével, egy félelmetes boszorkánnyal, aki kétszer akkora volt, mint ő, és akitől reszketett. Azt mondják, minden téren félelmetesen zsarnokoskodott fölötte, és kivált spiritiszta hajlamairól volt meg a véleménye.

Ezeket a hajlamokat egyszerűen sátániaknak tartotta. Úgy mondják, kijelentette, hogy Isten segítségével meg fogja akadályozni, „hogyan ez az örült ördögök kezére adja magát”. Kétség sem fért hozzá, mennyire vágyott Johns titokban arra, hogy kapcsolatot teremtsen a halottak szellemeivel. De hát nővére nem engedte. Hajthatatlan volt.

Azt is mondják, hogy amikor Londonban járt, Johnsnak minden pennyvel, amit reggel magával vitt és napjának minden órájával el kellett számolnia nővérének. Ónála volt a banki betétkönyv is.

Bunter (valaha vad fiatalember volt, de jó családból származott; előkelő ősei voltak; létezett egy családi sírboltjuk is valamelyik hazai grófságban) – Bunter talán saját halottai miatt volt annyira ingerült. Az az acélkék szempár vadul lángolt a fekete szakállas arcban. Magam is hatása alá kerültem, olyan sötét szenvedély lobogott féken tartott megvetésében.

– Van a fickónak pofája! Kapcsolatba lépni a... Egy ilyen hitvány csirkefogó! Micsoda pimasz betolakodás lenne az! Be akar hatolni!... Mi ez? Valami újfajta sznobság vagy micsoda?

Nagyot nevettem ezen az eredeti felfogásán a spiritizmusnak – vagy nevezzük bárminek ezt a szellemmániát. Még Bunter is megengedett magának egy mosolyt. De az csak olyan zord, gyorsan kihunyó mosoly volt. Egy, az ő, mondhatom, csaknem tragikus helyzetében lévő embertől nem is lehetett egyebet elvárni, ez érthető. Csakugyan aggodott. Végül is arra készült, hogy mindenféle csúnya tréfát el kell majd viselnie ezen a hajóúton. Nem lehet túl nagy nyugalmat elvárni attól az embertől, aki arra ébred, hogy olyan fickónak van kiszolgáltatva, mint Johns. A balszerencse az balszerencse, és egyszer vége van. De hogy az embert olyan hitvány, lehangelő, bárgyú kísértethistóriákkal untassák Johns stílusában egész úton Kalkuttáig meg vissza, az elviselhetetlen kilátás volt. A spiritizmus ennek fényében valóban komoly dolog. Sőt, félelmetes.

Szegény fickó! Egyikünk sem gyanította, hogy hamarosan majd ő maga is... De semmivel se tudtam vigasztalni. Magam is meg voltam riadva.

Ezen a napon még egy bosszúság érte Buntert. Egy nyavalyás kikötői forgalomirányító jött fel a hajóra ilyen-amolyan ürüggyel, de, mint Bunter azonnal rájött, csak a kínos kíváncsiság hajtotta – Bunternek legalábbis feltétlenül kínos. Ez az ember némi köntörfalazás után hirtelen rátért a tárgyra:

– Nem tudok szabadulni attól a gondolattól, parancsnokhelyettes úr, hogy én ezelőtt már láttam önt valahol. A neve is rémlik, talán Bunter...

Több se kell annak, aki titkot rejteget – Bunter erősen megriadt. Igen valószínű, hogy ez az ember valóban látta már őt, s balszerencséjére, kiváló memóriával rendelkezik. Buntertől viszont nem lehetett elvárni, hogy minden kikötői csellengőre emlékezzék,

akivel valaha dolga volt. Úgy vágta ki magát, hogy vakmerően rátámadt az illetőre, felhasználva azt a lenyűgöző éjfékete szigort, amit haja kölcsönzött tekintetének:

– Bunter a nevem, uram. Elég ennyi világosság toladkodó elméjének? Én nem kérdelem, mi az ön neve. Nem vagyok kíváncsi rá. Semmi hasznát nem venném, uram. Egy olyan személy, aki nyugodtan szemembe vágja, hogy *nem biztos* benne, látott-e már valaha, az vagy arcátlan, vagy egy féregnél nem különb. Igen, férget mondtam – vak férget!

Derék Bunter! Ezt a hangot kellett használnia. Olyan tisztességesen elúzte vele azt az alakot a hajóról, mintha mindegyik szava egy-egy ökölcsapás lett volna. De annak a nyakas, minden lében kanálnak az állhatatossága bámulatos volt. Szó nélkül eltisztult persze Bunter haragja elől a hajóról, csupán bágyadt mosollyal próbálva meg fedezni visszavonulását, de amint leért a mólóra, komótosan megfordult, és elkezdte bámulni rezzentlen komolysággal a hajót. Úgy maradt ott, földbe gyökerezett lábbal, akár egy kikötői cölöp, tágra meredt ostoba szeme pedig nem pislogott többet, mint két ökor szemablak a kajüt falán.

Mit tehetett Bunter? Az a helyzet, hogy nagyon kínos volt ez neki. Nem dughatta be a fejét a kenyérraktárba. Azt tette, hogy megfordult a farvitorla felé, és azt bámulta, éppoly rezzentlenül, mint a másik. Így maradtak, s én nem tudom, melyikük szédült el ettől előbb, de a mólón álldigáló ember, nem látva semmi olyat, amiért érdemes lenne kitartani, hamarosan belefáradt. Fölemelte kezét, mint aki föladja a küzdelmet, és végül távozott.

Bunter elmondta nekem, mennyire örül, hogy a *Zefír*, „a hajóknak ez a gyöngyszeme”, ahogy szarkasztikusan utalt rá, másnap útnak indul. Elege volt már a dokkból, s én megértettem türelmetlenségét. Seregnyi bosszúság ellen fölvertezte magát, amit ez az út hozhatott számára, de eddigre az is kiderült, hogy arra a rendkívüli élményre nem készült fel, ami újabban látszott várni rá, mégpedig nem máshol, mint az Indiai-óceánon, a világnak azon a részén, ahol ez a szegény fickó elvesztette a hajóját, és ahol egyszerűen szerencséje is zátonyra futott, a jelek szerint örökre.

Ami életének egy titkos cselekedete miatti lelkiismeret-furdalását illeti, számomra érthető volt, hogy attól egy olyan jellem, amilyen Bunter, nem kis mértékben szenved. Köztünk szólva, s anélkül, hogy cinikus kívánnék lenni, tagadhatatlan, hogy a leleplezéstől való félelem még a legkülönbeknél is jelentős részét képezi a büntudatnak. Nem fejtetem ezt ki ilyen részletesen Bunternek, de amikor szegény fickó rágyújtott erre a nótára, azt válaszoltam neki, hogy sok-sok tisztességes szekrényben található csontváz, és ami a maga sajátos bűnösségét illeti, az nincs olyan jól láthatóan az arcára írva, hogy mindenki lássa – fölösleges hát aggódnia miatta. És különben is, huszonnégy órán belül tengerre száll.

Erre azt felelte, hogy ez némileg vigasztaló gondolat, és elment, hogy sok hónapnyi távolléte előtti utolsó estéjét feleségével töltse el. Bunter sok szertelenséget elkövetett, de a házasságában nem hibázott. Úri hölgyet vett el. Tökéletes úri hölgyet. Amellett aranyos kis asszonyka volt. Én, aki tudtam, hogy mi mindenben mentek keresztül, nem győztem csodálni a bátorságát. Valóban, arra a szünet nélkül kitartó bátorságra csak igazi asszony volt képes – egy rettenthetetlen asszony, annyit mondhatok.

A fekete első tiszt most nagyobb megpróbáltatásnak érezte a feleségétől való elválást, mint bármelyik korábbi esztendőben. Annak a rettenthetetlen asszonynak jóval kisebb szomorúság látszott nemes arcán, mint fekete hajú, kalózkülsőjű férjéén, akit a *Zefír* első tisztjének posztjára érdekeltettek. Lehet, hogy az ő lelkiismerete nyugodtabb volt, mint a férjéé. Számára, természetesen, nem voltak titkok annak életében, de egy asszony

lelkiismerete valahogy leleményesebb abban, hogyan találjon jó és meggyőző mentségeket. Ez nagyban függ attól a személytől is, akinek szüksége van rájuk.

Abban egyeztek meg, hogy a feleség nem jön le a dokkba, hogy elbúcsúztassa. „Csoválkozom, hogy egyáltalán hajlandó vagy egy pillantást vetni rám” – mondta az érzékeny férfi. És az asszony nem nevetett.

Bunter igen sértődékeny volt. Végül meglehetősen ridegen köszönt el feleségétől. Jókor visszatért a fedélzetre, és kellő tiszteletet váltott ki az elnyűtt szalmakalapot hordó „iszapkalauzból”, aki kivezette a *Zefírt* a dokkból. A folyami ember igen udvarias volt a meglepő külsejű első tiszthez.

– Az öthüvelykes manillát a terelőkötél helyett, Bunter úr. – Köszönöm, Bunter úr, kérem.

A révkalauz, aki kényelmesen ráállította a „hajók gyöngyét” a folyón lefelé Dover irányára, azt mondta barátainak, hogy erre az útra a *Zefír*nek olyan első tisztje van, aki mókás külseje mellett is túlságosan jó az öreg Johnsnak.

– Bunter a neve. Vajon honnan származik? Soha nem láttam őt egyetlen hajón sem, amelyeket ki-be kormányoztam eddig hosszú évek óta. Olyan férfi, akit nem felejt el az ember. Nem tudja. Amellett tökéletesen jó hajós. Ennek nem fogja elkábítani a fejét az öreg Johns. Ha csak meg nem félemlíti a vén bolond – mert nem olyan embernek látszik, aki hagyná, hogy fejére nőjenek, s ne mondaná meg, mit tart az illetőről. És pontosan ez az, amitől az öreg Johns mindennél jobban fél.

Mivel voltaképpen az út lelki természetű élményeiről kívánok beszámolni, ha nem is éppen Johns kapitányról magáról, de a hajójáról mindenképpen, fölösleges lenne az út egyéb eseményeiről beszélnem. A szokásos átkelés folyt a szokásos legénységgel, az időjárás is a megszokottak szerint alakult. A fekete tiszt nyugodt, megfontolt munkamódja józan hangulatot kölcsönzött a hajó életének. Valahogy a szélviharok idején is nyugodtan ment minden.

Csak egy komolyabb szélvihar adódott, amely teljes huszonnégy órán keresztül eléggé megtáncoltatott minden embert. Elhagyták már Afrika partjait, s éppen megkerülték a Jóreménység fokát. Ebben a magasságban több nehéz szakaszt jártak be komolyabb károk nélkül, csak a törékeny tárgyak között történt figyelemre méltóbb veszteség a kamrában és a kabinokban. Mr. Bunter viszont, akit igen nagyra tartottak a fedélzeten, cudarul megrézfálta a Déli-óceán, amely mint egy gaz betörő feltépte szobájának ajtaját, egy sereg hasznos dolgot elragadott, és az összes többit teljesen átáztatta.

Később, még ugyanazon a napon, olyan féktelenül félrebillentette a *Zefírt*, hogy a Mr. Bunter ágya alá rögzített két fiók kirepült, és minden kihullott belőlük. Be kellett volna persze zárnia őket, és Mr. Bunter csakis magának köszönhette a történeteket. Mindegyikben meg kellett volna fordítania a kulcsot, mielőtt kiment a fedélzetre.

Igen nagy volt a megdöbbenése. A hajósinas, aki egész idő alatt ott sürgölődött a felmosóronggyal, hogy kiszárogassa a zugolyt, hallotta is, amint riadt, csüggedt hangon felkiált: „Ajaj!” A hajósinas munkája közepette is részvétet érzett az első tiszt iránt, akit ilyen bánat ért.

Johns kapitány titokban boldog volt, amikor a kárról értesült. Csakugyan félt az első tiszttól, ahogy azt a révkalauz bátorkodott megjövendőlni, mégpedig abból az okból, amit a révkalauz ugyancsak szóba hozott.

Johns kapitány tehát szerette volna így vagy úgy a maga kénye-kedve alá hajtani emberét, de az kikezdehetetlen volt, közel az abszolút tökéleteshez. És Johns kapitány nagyon bosszankodott, de ugyanakkor gratulált is magának, hogy ilyen rátermett első tisztje van.

Nagy hűhóval mutatta ki, milyen nyájas hozzá, abból az elvből kiindulva, hogy minél nagyobb nyájasságot tanúsítunk valaki iránt, annál könnyebben tudjuk elgáncsolni az illetőt; meg azért is, hogy legyen, aki meghallgatja az ő jelenéses, látomásos törtékeit és egész agyálágyult kísértettanát. Ezek már mind a kisujjában voltak, és makacs, színtelen hangon szövögette őket, megtoldva egy-egy jelentéktelen, főleg tőle származó fordulattal.

– Szeretek társalogni a tisztjeimmel – mondogatta. – Vannak olyan urak, akik az út elejétől a végéig alig merik kinyitni a szájukat, nehogy méltóságuk kárát vallja. Pedig végül is mit számít az a maguk jelentéktelen pozíciójában!

Nyájassága a második őrségváltás idején volt a legfélelmetesebb, mivel azok közé az emberek közé tartozott, akik estefelé elevenednek meg, és mert a szolgálatos tiszt akkor már kevés ürügyet talál a hajófartól való távozásra. Johns kapitány váratlanul bukkan-gatott föl a lejárónyílásból, sompolyogva közelítette meg a föl-alá járkáló szegény Buntert, s valami efféle spiritiszta mondanivalóval állt elő:

– A szellemek, a férfi és női szellemek egyaránt, általában igen finom modorúak, nem gondolja?

Amire Bunter, magasra emelve fekete szakállas fejét, ezt mormogta:

– Nem tudom.

– Ah! Mert nem is akarja tudni! Maga a legmakacsabb, előítéleteihez a legkonokab-bul ragaszkodó ember, akivel valaha is találkoztam, Bunter úr. Megmondtam magának, hogy minden könyvet megkaphat a könyvespolcomról. Csak bemegy a kabinomba, és azt a könyvet viszi el, amelyiket kedve tartja.

És ha Bunter azzal védekezett, hogy fáradt ahhoz, hogy szabadidejében időt szakítson az olvasásra, Johns kapitány gúnyos mosolyra fakadt a háta mögött, és megjegyezte, hogy egyes embereknek persze több időt kell aludniuk ahhoz, hogy munkaképességük megőrizték. Ha Bunter úr attól fél, hogy nem tud megfelelően ébren maradni, amikor szolgálatban van, az más dolog.

– De úgy tudom, hogy kölcsönvett a minap egy regényt a másodtiszttól, egy rakás szemenszedett hazugságot – sóhajtott fel Johns kapitány. – Attól tartok, hogy maga nem spirituális gondolkodású ember, Bunter úr. Erről van szó.

Néha az éj kellős közepén jelent meg a fedélzeten, igen groteszkül hatva görbe lábával hálóruhájában. Erre a látványra az üldözött Bunter titokban összeszorította öklét, miközben egész homlokát verejték lepte el. Mivel Johns kapitány, kellemetlenül vakaródzva, álmosan ácsorgott az iránytű mellett, biztosra lehetett venni, hogy a maga egyetlen témájának valamelyik változatával fog előállni.

Társalgást kezdett, például az erkölcsök megjavításáról, amit olyan intézkedéssel lehet elérni, hogy mindenre kiterjedő, szoros tárgyalásba kezdenek az elhunytak szellemeivel. A szellemek, vélte Johns kapitány, szívesen létesítenének baráti kapcsolatokat az élőkkel, ha az emberiség nagy többsége nem volna hitetlen. Ő maga sem állna szóba egy olyan tömeggel, amelyik nem hisz az ő, Johns kapitány létezésében. Akkor hogy várhatnánk el ezt egy szellemtől? Ez mégiscsak túl nagy kívánság.

Nagyokat lélegezve járkált az iránytű mellett, és megpróbálta elérni kezével a lapoc-káját. Aztán kásás, álomittas komolysággal kijelentette:

– A hitetlenség, uram, a kor rákfenéje.

Az vonja kétségbe Cranks professzor és az újságíró bizonyítékait. Az nem akar hinni a fényképeknek.

Mert Johns kapitány szilárdan hitt abban, hogy bizonyos szellemeket le is fotogra-fáltak már. Olvasott erről valamit az újságokban. És az a gondolat, hogy ez megtörtént,

félelmetes hatást gyakorolt rá, mivel hiányzott belőle a kritikai szellem. Bunter utólag elmondta, hogy semmi sem lehet hátborzongatóbb, mint ez a kis ember, a testméreténél háromszorta nagyobb hálóruhájában, izgatottan csoszogva a kormánykerék mellett a holdfényben és öklét rázva a tenger felé.

– Fényképek! Fényképek! – ismételtette, és a hangja úgy csikorgott, mint egy rozsdás sarokvas.

Még a közvetlenül mögötte álló kormányos is megütközve bámulta ezt a jelenetet, nem lévén képes megérteni, „mi az ördögöt lármázik ez az öregember itt az első tiszttel”.

Aztán, egy kissé lecsillapulva, Johns újra elkezdte:

– A fényérzékeny lemezek nem hazudhatnak, uram!

Semmi sem lehetett mókásabb, mint ennek a nevetséges kis embernek a bizonykodása, dogmatikus hangneme. Bunter le-föl járkált az iránytűtartó mellett, mint egy megfontolt, hitelesített inga. Nem szólt egy szót sem. De szegény fickónak volt egy kis folt a lelkiismeretén, mint tudják; és hogy a maga baja mellett ilyen hülye kísértetek nyomuljanak lefelé a torkán, az csaknem megőrjítette. Tudta, hogy számtalan oknál fogva a téboly környékezi, mert nem tudja elhárítani magától azt a félőrült víziót, hogy megragadja Johns kapitányt a grabancánál fogva, és áthajítja a hajókorláton a hajó nyomdokvizébe; hogy olyan dolgot művel, amelynek elkövetésére épelméjű hajós gondolatban sem vállalkozik, még egy macskával vagy egyéb állattal szemben sem. Elképzelte, amint felbukkan, mint pici fekete folt, messze mögöttük, a holdsütötte óceánon.

Nem gondolnám, hogy Bunter, akár a legrosszabb pillanatában is, valóban vízbe akarta fojtani Johns kapitányt. Úgy gondolom, hogy feldúlt képzelgésében csupán arra vágyott, hogy véget vessen a hajón folyó beszélgetések kísérteties esztelenségének.

Azért mégis veszedelmes módja volt ez a vágykielégítésnek. Képzeljék csak el maguknak azt a hajót, ott, az Indiai-óceánon, felvont, csendes vitorláival, amikor a fedélzeti őr már elment, nem is látni, és a holdfényvel előntött fedélzeten a tekintélyes fekete első tiszt kimért, méltóságteljes léptekkel sétál fel-alá, őrizvén az áhítatos csendet; és azt a groteszk, hitvány kis figurát csíkos flanelben, amint váltakozó hangon nyikorog és zümmög „a személyes érintkezés”-ről „a síron túliakkal”!

Beleborsószik a hátam, valahányszor eszembe jut. És Johns kapitány bolondsága olykor egyfajta bizarr haszonelvűség képében mutatkozott. Milyen előnyös lenne, ha az elköltözöttek szellemeit rá tudnák venni, hogy avatkozzanak bele az élők ügyeibe! Milyen segítséget jelentene az, mondjuk, a rendőrség számára a bűnök felderítésénél! A gyilkosok száma mindenesetre jelentékenyen csökkenne, vélte, és láthatólag roppant éles elméjűnek képzelte magát. Aztán erőt vett rajta a hóbortos csüggedés.

Mi értelme lenne megpróbálni szót érteni olyan emberekkel, akiknek nincs hite, és minden bizonnyal gúnyolódának a felajánlott tájékoztatáson? A szellemeknek is vannak érzelmei. Sőt, ők maguk mindenestül érzelmek bizonyos tekintetben. De csodálkozott azon a türelmen, amit az áldozatok gyilkosaik iránt tanúsítanak. Ez olyan jelenség, amelyet egyetlen bűnös ember sem mer lefitymálni. És talán a föl nem fedezett gyilkosokat is megkísértik a szellemek – akár hisznek bennük, akár nem. Azok aligha dicsekednének el vele, nem gondolja?

– Ami engem illet – folytatta rosszindulatú, bosszúszomjas nyöszörgéssel –, ha engem meggyilkolna valaki, én nem engedném meg, hogy elfelejtse. Én elsenyveszteném, halálra rémíteném!

A kapitánynak az az ötlete, hogy hajója bosszúálló kísértetétvé váljék, és rémületbe ejtsen valakit, olyan nevetséges volt, hogy a fekete első tiszt, bármily kevésbé volt is hajlamos a mulatságra, nem állhatta meg, hogy ki ne törjön belőle egy bágyadt nevetés.

És ez a nevetés, ami az egyetlen nyugtázása volt egy hosszú és buzgó szónoklatnak, felbosszantotta Johns kapitányt.

– Mi készíteti ilyen öntelt nevetésre, Bunter úr? – acsargott. – A természetfölötti jelenségek különb embert is megrémítettek már magánál. Nem feltételez bennem elegendő lelket ahhoz, hogy kísértetté váljak?

Úgy gondolom, ez az undorító hang készítette Buntert arra, hogy megálljon és megforduljon.

– Nem csodálkoznék – folytatta a spiritizmus ingerült fanatikusa –, ha maga is azok közé az emberek közé tartozna, akik számára egy ember nem jelent többet egy vadállatnál. Nem kétlem, hogy képes volna tulajdon apjától is megtagadni a halhatatlan lelket.

És akkor Bunter, akit tűróképessége határáig felbosszantottak, amihez hozzájárult a maga privát baja is, elvesztette önuralmát.

Hirtelen Johns kapitányhoz lépett, és kissé túlságosan is közel hajolva arcához, ezt mondta halk, egyenletes hangon:

– Önnek fogalma sincs, hogy egy magamfajta ember mire képes.

Johns kapitány hátraszegte a fejét, de túlságosan meg volt lepve ahhoz, hogy megmozduljon. Bunter folytatta sétáját, és hosszú időn keresztül csak az ő kimért lépétei hallatszottak, s rajtuk kívül csupán a hajófalhoz érő víz halk surrogása törte meg a nagy vizek fölött merengő csöndet. Akkor Johns kapitány kínosan köszörült egyet a torkán, majd a nagyobb biztonság kedvéért a lejáróhoz sompolygott, s ott végre összeszedett annyi bátorságot, hogy egy tekintélyt adó aktussal fedezze visszavonulását:

– Emelje meg a farvitorla hátsó alsó csücskét, és helyezze a keresztrudakat pontos négyzetbe, Bunter úr! Nem látja, hogy a szél csaknem pontosan hátulról fúj már?

Bunter azonnal válaszolt: – Igenis, uram! – noha a legkisebb szükség sem volt arra, hogy a keresztrudakhoz érjenek: a szél jócskán kívül fújta rajtuk. Mialatt Bunter végrehajtotta parancsát, Johns kapitány megállt a lejárati lépcsőkön, és ezt mormogta maga elé: „Úgy sétál ez a tökfilkó, mint valami admirális, és azt sem veszi észre, hogy a vitorlarudakat szélirányba kell állítani.” Ezt elég hangosan mondta ahhoz, hogy a kormányos meghallhassa. Aztán lassan lejjebb ereszkedett, ahol az ember már nem láthatta; mikor pedig elérte a feneket, megállt és gondolkodott.

„Félelmetes gazfickó ez a maga úriemberi allűrjeivel. Még egy úri első tiszt ide be nem teszi a lábát.”

Két éjszakával később békésen szunyókált ágyában, amikor közvetlen a feje fölül hallatszó erős dörömbölés (jól érthető jele annak, hogy a fedélzetre hívják) arra készítette, hogy kiugorjon az ágyából, teljesen éberben abban a pillanatban.

– Mi van? – morogta meztelbél előrohánva. Miközben kabinján áthaladt, egy pillantást vetett az órára. Az órszolgálat közepénél tartottak. „Mi az ördögöt akarhat az első tiszt tőlem?” – gondolta.

Feljutva a lejáróból, világos, harmatos, holdas éjszakát talált, és egyenletes szellőt. Nem volt senki a hátsó fedélzeten, csak a kormányos, aki azonnal megszólította.

– Én voltam az, uram. Magára hagytam egy pillanatra a kereket, hogy dörömbölni tudjak önnek. Attól félek, hogy valami baj történt az első tiszttel.

– Hol van? – kérdezte éles hangon a kapitány.

A láthatóan ideges ember ezt válaszolta:

– Az utolsó, amit láttam, az, hogy lezuhant a bal oldali hátsó emeletfedélzet lépcsőjén.

– Lezuhant a fedélzeti lépcsőn! Mit tett, hogy lezuhanjon? Hogy zuhant le?

– Nem tudom, uram. Sétálgatott a bal oldalon. Aztán, épp, amikor felém fordult, hogy hátrainduljon...

– Te láttad őt? – szakította félbe a kapitány.

– Láttam. Éppen ránéztem. És hallottam a robajt – borzasztó volt. Mintha a főárboc zuhant volna a tengerbe. Olyan volt, mintha valami leütötte volna.

Johns kapitányt szorongás és riadtság fogta el.

– Ugyan! – mondta élesen. – Leütötte valaki? Mit láttál?

– Semmit, uram, úgy éljek! Semmit sem lehetett látni. Csak valami „ajaj!”-félét mondott, aztán maga elé lendítette a karját, és lezuhant – reccs! Semmi többet nem hallottam, csak elengedtem a kormányt egy pillanatra, hogy hívjam önt.

– Meg vagy ijedve! – mondta Johns kapitány.

– Meg, uram, nagyon!

Johns kapitány csak bámult rá. Továbbhaladó hajójának csendje mintha valami veszedelmet, rejtélyt takargatott volna. Vonakodott attól, hogy maga menjen oda és tekintse meg első tisztjét, aki oly nyugodtan és csendesen fekszik a főfedélzet árnyékában.

Mindössze annyit tett meg, hogy előrement a hátsó fedélzet nyílásáig, és riasztotta az őrséget.

Amint az álmos emberek csapatostul előjöttek, vadul rájuk kiáltott:

– Nézzetek le a hajófar bal oldali lépcsője mellett! Látja valaki az első tisztet lent fekdüdni?

Riadt kiáltásokkal jelezték neki azonnal, hogy látják. Valaki fel is rikoltott szánakozva:

– Halott!

Bunter ráfektették az ágyára, és amikor a szobájában felgyulladt a lámpa, valóban olyanak látszott, mintha halott volna, de azt is látni lehetett, hogy még lélegzik. Felköltötték a hajósinast, hívták a másodtiszte, hogy vigyázzon a hajóra, és Johns kapitány vagy egy órát arra fordított, hogy csöndben magához térítse az eszméletlent. Bunter végre felnyitotta a szemét, de beszélni nem tudott. Kábult volt, és tehetetlen. A hajósinas bekötöztött egy csúnya sebet a fejbőrön, miközben Johns kapitány egy pótlámpással világított. Jókora darabot ki kellett nyírni Mr. Bunter koromfekete hajából, hogy tisztességesen be tudják kötni. Miután ezzel végeztek, és egy darabig még bámulták páciensüket, mindketten távoztak a kabinból.

– Egy rum jót tesz neki, fiú – mondta Johns kapitány menet közben.

– Igenis, uram!

– Egy józan ember, akinek tiszta a feje, nem zuhan le, mint egy zsák krumpli a fedélzeti lépcsőn. A hajó olyan biztos, amilyen csak lehet.

– Úgy van, uram. Valami roham. Én nem csodálnám.

– Nos, én csodálnám. Nem úgy fest, mint akire rájön a roham vagy a szédülés. Ez az ember élete teljében van. Másféle első tisztre nem cseréltem volna el akkor se, ha tudom, hogy ez bekövetkezik. Nem gondolod, hogy van valami privát italraktára, mi? Az utóbbi időben többször is furcsa viselkedést tapasztaltam nála. Egy kicsit étvágytalan is, megfigyeltem.

– Hát, uram, ha volt is valaha egy vagy két üveg grogja a kabinjában, az biztosan régen elfogyott. A legutóbbi vihar után láttam, hogy ledob néhány törött üveget a fedélzetről, de az semmi volt. Én nem gondolnám, hogy Mr. Bunter iszákos.

– Nem – ismerte el a kapitány megfontoltan. És a hajósinas, bezárva az éléskamra ajtaját, megpróbált kiszökni a folyosóról, azt remélve, hogy sikerül még egy órát aludnia, mielőtt felkeltik, hogy kezdje el a munkanapját.

Johns kapitány a fejét rázta.

– Itt valami titok van.

– Különös rendelése a gondviselésnek, uram, hogy nem zúzta darabokra a koponyáját, mint valami tojáshéjat a kikötőkötél-szorító bakokon. Az emberek azt mondják, hogy nem lehetett tőlük messzebb egy hüvelyknél.

És a hajósinas ügyesen eltűnt.

Johns kapitány az éj hátralevő részét és az egész rá következő napot a maga és az első tiszt szobája között töltötte el.

A maga szobájában nyitott tenyérrel térdére támaszkodva ült, lebiggyedt szájjal és homlokán hevesen rángatózó barázdákkal. Karját hébe-hóba óvatosan felemelve, megvakarta a feje tetejét. Az első tiszt szobájában hosszan álldigált, ajkára tett kézzel figyelve a félig eszméletlen embert.

Bunter három napon át egy szót sem szólt. Elég értelmesen nézett az emberekre, de úgy látszott, egyik hozzá intézett kérdést sem érti meg. Még többet vágtak le a hajából, és nedves borogatást kapott a fejére. Némi táplálékot is vett magához, és a lehető legnagyobb kényelembe helyezték. Harmadnap vacsora közben a másodtiszt ezt mondta a balesettel kapcsolatban a kapitánynak:

– Ezek a félkör alakú rézlemezek a fedélzeti lépcsőkön rohadtul veszedelmes dolgok.

– Csakugyan? – kérdezte a kapitány savanyúan. – Egy ilyen rézlemeznél jóval többre van szükség egy ép testű ember számára ahhoz, hogy olyan robajjal zuhanjon le, mint egy letaglózott ökör.

A másodtisztre hatott ez a nézet. Van benne valami, gondolta magában.

– És az idő jó, minden száraz, és a hajó olyan biztosan halad előre, ahogy a nagy könyvben meg van írva – folytatta Johns kapitány mogorván.

Mivel Johns kapitány egyre savanyúbbá vált, a másodtiszt ki sem nyitotta többé a száját a vacsora folyamán. Johns kapitányt azért bántotta és bosszantotta ez az ártatlan megjegyzés, mivel az említett rézlemezeket az ő javaslatára illesztették föl, közvetlenül az indulás előtt, hogy a fedélzeti lépcsők díszül szolgáljanak.

A negyedik napon Bunter határozottan jobban nézett ki; nagyon gyengén, persze, de már hallotta és értette, amit mondtak neki, sőt már néhány szót is mondott gyenge hangon.

A bejövő Johns kapitány figyelmesen szemlélgette őt a szimpátia minden láthatóbb jele nélkül.

– Nos, be tudna számolni a balesetéről, Bunter úr?

Bunter enyhén megemelte bepólyált fejét, és hideg, kék tekintettel bámult Johns kapitány arcába, mintha leltárba akarná venni és ki akarná értékelni minden arcvonását; a zavart homlokot, a hiszékeny szempárt, a száj bárgyú petyhüdségét. És olyan sokáig nézte, hogy Johns kapitányt idegesség fogta el, és vállán keresztül az ajtó irányába nézett.

– Nem baleset – lihegte Bunter különös hangon.

– Csak nem azt akarja mondani, hogy epilepsziás? – mondta Johns. – Mivel tudja magyarázni azt, hogy első tisztnek jelentkezett egy klipperre ilyen betegséggel?

Bunter csak sötét tekintettel válaszolt neki. A kapitány cosszantott egyet a lábával.

– Nos, mi készítette erre a bukfencre akkor?

Bunter egy kicsit fölemelkedett, és mereven Johns kapitány szeme közé nézve, halk suttogással válaszolt:

– Önnek... igaza... volt!

Visszahanyatlott, és lecsukta a szemét. Johns kapitány egyetlen szóval sem tudott többet kiszedni belőle, és miután a hajósinas bejött a kabinba, a kapitány távozott.

De azon az éjszakán Johns kapitány titokban, halkan nyitva ki az ajtót, óvatosan belépett az első tiszt kabinjába. Nem tudott tovább várni. Az elfojtott mohóság, az izgalom kiült egész hitvány, sompolygó kis személyére, és nem engedte szabadulni az első tisztet, aki félelmetes látványt nyújtva, leverten és érzéketlenül hevert az ágyán, éberem.

– Gondolom, azért jött, hogy gyönyörködjön a nyomoromban – mondta Bunter mozdulatlanul, anélkül, hogy bármiféle kézzelfogható jelét adta volna a gúnynak.

– Isten őrizzen! – kiáltott fel Johns kapitány ijedten és józan viselkedést öltve magára. – Van itt valami, amit meg kell beszélünk.

– Nos, élvezkedjen hát! Ön és az ön szellemei megfenyegettek egy eleven embert.

Ezt minden izgalom nélkül közölte Bunter, halkán és csekély nyomatékkal.

– Csak nem azt akarja mondani – faggatózott Johns kapitány elragadtatott suttogással –, hogy természetfölötti látomásai voltak azon az éjszakán? Hogy valami jelenést látott az én hajóm fedélzetén?

Viszolygás, undor, szégyenkezés látszott volna szegény Bunter arcán, ha nagy része nem lett volna bepólyálva nedves vattába. Ében szemöldökét sokkal sötétebben vonta össze a sok fehér vászonban, amint nagy erőlködéssel megszólalt:

– Igen, láttam.

A tekintetében tükröződő szerencsétlenség együttérzésre készítetett volna Johns kapitányon kívül minden embert. De Johns kapitányt diadalmas izgatottság járta át. Egy parányi félelem is bujkált benne. Nézte ezt a padlóra küldött, csúfolódó, hitetlen alakot, és még csak homályosan sem érezte át annak mélységes, megalázó gyötrődését. Általában sem volt képes komolyan osztozni embertársai kínjában. Ezúttal ráadásul végtelenül szerette volna megtudni, mi történt. Hiszékeny tekintetét a bepólyált fejre függesztve kérdezte enyhe remegéssel:

– És az a... valami... az leütötte magát?

– Ugyan! Olyan ember vagyok én, akit egy kísértet leüt? – ellenkezett Bunter kissé erősebb hangon. – Nem emlékszik, mit mondott ön nekem valamelyik éjszaka? Különb embereket is, mint engem... Haha! Jó ideig nézelődhet majd, hogy nálam különb embert találjon első tisztnek a hajójára.

Johns kapitány ünnepélyesen Bunter fekhelyére mutatott.

– Magára ráíjesztettek! – mondta. – Ez a lényeg: magát rettenetesen megijesztették! Mert még a kormányos is halálra rémült, noha ő nem látott semmit. *Érezte* a természetfölöttit. Hitetlenségéért büntették meg, Bunter úr. Ráíjesztettek magára.

– És, tegyük fel, hogy úgy volt – mondta Bunter. – Tudja ön, hogy én mit láttam? El tudja képzelni, milyen az a szellem, amelyik megijeszt egy olyan embert, mint én? Azt hiszi, ez is olyan teadélutáni szellemhölgyemény, egy „parancsol még egy csészével, kérem?”-szerű jelenés, amilyen a maga Cranks professzorát szokta látogatni, meg azt az újságíró alakot, akit folyton emleget? Nem, azt én meg nem mondom magának, hogy ez milyen volt. Mindenkinek megvan a maga kísértete. El sem tudja képzelni...

Bunter megállt, mert kifogyott a lélegzete, Johns kapitány pedig megjegyezte, miközben mély, izzó elégedettséget árult el a hangja:

– Meg voltam róla győződve, hogy maga mindenre elszánt fickó, ahogy mondani szokás, az ördögtől sem fél. Igen, igen! Magára nagyon ráíjesztettek!

– Hátraléptem – mondta Bunter kurtán. – Másra nem emlékszem.

– Az az ember a kormánykeréknél azt mondta nekem, maga úgy lépett hátra, mint-ha leütötte volna valami!

– Az valami belső csapás volt – magyarázta Bunter. – Valami, ami túl magas önnek, Johns kapitány. Az ön élete meg az enyém nem ugyanaz. Nem elegendő elégtétel önnek, hogy a megtértek között láthat?

– És maga nem tud mondani nekem semmi többet? – kérdezte aggódva Johns kapitány.

– Nem, nem tudok. Nem is akarok. Semmi haszna nem lenne. Ezt a tapasztalatot mindenkinek magának kell megszereznie. Ön azt mondja, hogy megbűnhődtem. Nos, elfogadom a büntetésemet, de beszélni nem fogok róla.

– Nagyon helyes – mondta Johns kapitány –, nem fog. De gondolhatja, hogy én azért le tudom vonni belőle a következtetéseimet.

– Vonjon le, amit jólesik; de csak csínján, uram. Ön nem rémiszt meg. *Őn* nem szellem.

– Még egy szót. Van ennek valami köze ahhoz, amit azon az éjszakán mondott nekem, amikor a spiritizmusról beszélgettünk?

Bunter kimerültnek és tanácstalannak látszott.

– Mit mondtam?

– Azt mondta, hogy énnekem fogalmam sincs, mire képes egy olyasféle ember, mint maga.

– Igen, igen. Meglehetősen köze van!

– Nagyon jó. Most már biztos vagyok a dolgomban – mondta Johns kapitány. – Csak annyit mondhatok, boldog vagyok, hogy nem vagyok a maga helyében, noha csaknem mindent megtettem, hogy a szellemekkel való személyes érintkezés kiváltságában részesüljek. Igen, uram, de nem ezen a módon.

Szegény Bunter gyászosan sóhajtott:

– Azóta húsz évvel idősebbnek érzem magamat.

Johns kapitány megnyugodva távozott. Gyönyörűséggel látta, hogy ezt a fennhéjázó haramiát most porig alázta a szellemek erkölcsi ereje. Az egész esemény büszkeséggel és elégtétellel töltötte el, és kezdett valami elismerésfélét érezni első tisztje iránt. Igaz, hogy a további látogatások során Bunter igen mérsékeltnek és engedékenynek mutatkozott. Úgy tűnt, hogy szellemi oltalom reményében ragaszkodik kapitányához. Elküldözgetett érte, mondván: „Olyan ideges vagyok!” És Johns kapitány órákig maradt mellette türelmesen kicsi meleg kabinjában, büszkén rá, hogy hívták.

Mert Bunter beteg volt, és jó néhány napig nem tudta még elhagyni betegágyát. Meggyőződéses spiritizsista lett, de nem szenvedélyes – ezt aligha lehetett elvárni tőle –, csak valami elkeseredett, rendíthetetlen módon. Nem mondhatni, hogy olyan tökéletesen baráti érzelmeket táplált a földgolyó test nélküli lakói iránt, mint Johns kapitány, de most már szilárd, bár komor újonca volt a spiritizmusnak.

Egy délután, amikor a hajó már jócskán elérte a Bengáli-öböl északi részét, a hajós-inas bekopogtatott a kapitány kabinjának ajtaján:

– Az első tiszt kérdezi, uram, rá tudna-e szólni néhány perccel.

Johns kapitány azonnal kiugrott az ágyából.

– Igen. Mondd meg neki, hogy megyek!

Ezt gondolta: lehetséges, hogy újabb szellemjelenés történt napközben is! Pezsgő örömmel töltötte el ez a remény, de nem pontosan erről volt szó. Bunter ugyanis, akit magába roskadtan látott ülni egy karosszékekben – több napja fenn volt már, de még nem

a fedélzeten –, szegény Bunter valami meglehetősen riasztó dolgot akart közölni vele. Kezével eltakarta arcát, lábát egyenesen előrenyújtotta, gyászosan.

– Nos, mi újság van? – kérdezte Johns kapitány nem kedvetlenül, mivel igazából tetszett neki, hogy így láthatja Buntert – ahogy ő kifejezte magát – megzabolázva.

– Újság! – kiáltotta az összetört szkeptikus a keze mögül. – Igen, ez csakugyan újság, Johns kapitány! Ki lesz képes tagadni a dolgok félelmetességét, hitelét? Más ember halálra zúzta volna magát. Azt kívánta tudni, hogy mit láttam. Annyit tudok mondani önnek, hogy amióta *azt* láttam, a hajam egyre fehérebb.

Bunter levette két kezét az arcáról, és azok úgy csüngtek a karosszék két karfáján, mint egy halottéi. Letört látványt nyújtott a homályos kabinban.

– Ne mondja! – hebegett Johns kapitány! – Hogy fehér lett? Várjon egy kicsit! Lámpát gyújtok!

Mikor a lámpa kigyulladt, a riasztó jelenséget teljes egészében látni lehetett. Mintha a félelem, a rémület, a természetfölöttitől való szorongás kipárolgott volna bőrének pórusain, valami ezüstös pára látszott rátapadni az első tiszt arcára és fejére. Rövid szakálla, lenyírt haja nem feketén növekedett, hanem szürkén – csaknem fehérén.

Amikor Bunter, lesoványodott arccal és ingatagon, szolgálatra ment a fedélzetre, simára volt borotválva, és a feje fehér volt. Keze remegett. „Egy másik ember!” – sugdosták a háta mögött. Abban titkon általában egyetértettek, hogy az első tiszt „látott valamit”, annak az embernek a kivételével, aki a kormánynál állt akkor, és aki ragaszkodott ahhoz, hogy az első tisztet „leütötte valami”.

A különbség alig számított. Abban viszont mindannyian egyetértettek, hogy mióta egy kicsit megerősödött, még fűgében mozog, mint azelőtt.

Egy nap, Kalkuttában, Johns kapitány, miközben egy látogatóval beszélgetett, rámutatott első tisztjére – aki a fő fedélzeti lejáró mellett állt –, és órakulumszerűen jelentette ki:

– Ez az ember most van élete teljében.

Mialatt Bunter távol volt, én természetesen rendszeresen felhívtam Mrs. Buntert minden szombaton, csak hogy megtudjam, nincs-e szüksége valami segísre. Megértette, hogy akkor én segítenék. Csak a fele fizetésből élt, ami egy fontot tett ki egy hétre. Egy szobát vett ki Kelet-London egy nyugodt kis terén.

És ez, mint hallottam, jómódnak számított ahhoz képest, amire a házaspár korábban kényszerült, amikor Bunternek le kellett mondania a nyugati-óceáni kereskedelmi hajózásról – amelyben első tisztként dolgozott mindenféle nehéz rakományú hajón, azt követően, hogy elvesztette hajóját és szerencsáját –, jómódnak, ahhoz az időhöz képest, amikor Bunter minden reggel hét órakor mindössze egy üveg meleg vízzel és egy száraz kenyérrhéjjal indult el otthonról. Óhatatlanul eszembe jutnak Bunterné asszony ismerősei. Láttam némelyiküket akkoriban, és végigfut rajtam a borzongás, ha csak arra gondolok, hogy ennek a született úri hölgynek mit kellett kiállnia. Eleget!

Mennyit aggódott a kedves Bunterné attól kezdve, hogy a *Zefír* elindult Kalkuttába! Egyre csak azt mondogatta nekem: „Olyan szörnyű lehet ez szegény Winstonnak!” – Winston Bunter keresztnéve –, és én megpróbáltam tőlem telhetően vigasztalni. Később felkérték, hogy tanítson néhány kisebb gyereket egy családnál. Ezzel eltelt fél napja, és ez az elfoglaltság jót tett neki.

Az első levélben, amelyet Kalkuttából kapott, Bunter elmondta neki, hogy leesett a fedélzeti lépcsőn, és beütötte a fejét, de hála istennek, csontja nem törött. Ez volt minden. Természetesen egyéb leveleket is kapott tőle, de nekem az a semmirekellő Bunter

egyetlen tollvonást sem írt arról a jó tizenegy hónapról. Feltételeztem, természetesen, hogy rendben folyik minden. Ki képzelte volna, mi történik?

Aztán egy nap a kedves Mrs. Bunter kapott egy hivatalos levelet a City egyik cégétől, amelyben értesítették, hogy a nagybátyja meghalt. Vén, zsugori nagybátyja, a nyugalmamba vonult tőzsdeügynök, egy szívtelen, megkövesedett régiség, aki idáig húzta. Csaknem kilencven volt már, azt hiszem; és ha találkozhatnék tiszteletre méltó szellemével ebben a pillanatban, megpróbálnám torkon ragadni és megfojtani.

Az a vén vadállat sosem bocsátotta meg unokahúgának, hogy Bunterhoz ment férjhez, és évekkal később, mikor néhányan közös elhatározással arról értesítették, hogy unokahúga itt van Londonban, és negyvenévesen csaknem éhezik, csak ennyit válaszolt: „Köszönje magának az a kis bolond!” Azt hiszem, szántszándékkal éhezette. És lám csak, a vén kannibál végrendelet nélkül halt meg, egyéb rokona pedig nem volt, mint ez a nagyon is annak számító „kis bolond”! Bunterék most már gazdag emberek voltak.

Mrs. Bunter persze úgy sírt, mintha szíve akarna megszakadni. Más asszonynál ez merő képmutatás lett volna. Az is természetes, hogy azonnal meg akarta táviratozni a hírt az ő Winstonjának Kalkuttába, de én megmutattam neki a kezemben tartott *Gazette*-t, hogy a hajó már több hete a „hazaindultak” listáján szerepel. Így nekifogtunk a várakozásnak, és közben mindennap a drága öreg Winstonról beszélgettünk. Éppen száz ilyen nap telt el, amikor a *Zefírről* „minden rendben”-t jelentett a folyó torkolatában egy éppen beérkező postabárka.

– Elmegyek Dunkerque-be, hogy lássam – mondta a hölgy. A *Zefír*nek volt egy Dunkerque-be szóló jutarakománya. Természetesen el kellett kísérenem őt „leleményes barát”-i minőségemben. Mind a mai napig „a mi leleményes barátunk”-ként beszél rólam, és én már észrevettem néhány embert, akik idegenkedve méregettek, a leleményesség jeleit keresve rajtam, gondolom.

Miután elhelyeztem Bunterné asszonyt egy jó dunkerque-i szállodában, lesétáltam a dokkokhoz. Késő délutánra járt, és mekkora volt a meglepetésem, amikor azt láttam, hogy a hajót eddigre oldalával a parthoz rögzítették! Ugy látszik, Johns vagy Bunter vagy mindkettő jó tempót kényszerített rá a csatornán fölfelé. Mindenesetre két napja benn voltak már, és a legénységet is kifizették. Találkoztam két hazafelé tartó tengerésztszít növendékkal, akik helyi, francia targoncán szállították a cókómókjukat, olyan vígan, hogy madarat lehetett volna fogatni velük. Megkérdeztem tőlük, hogy az első tiszta a fedélzeten van-e.

– Ott áll a rakparton, figyel a hajóláncot – felelte egyikük, miközben továbbiramodott.

Elképzelhetik, mekkora sokkot váltott ki belőlem, amikor megláttam fehér fejét. Csak annyit tudtam mondani neki, hogy a felesége itt van a városban, egy szállodában. Azonnal otthagytam, hogy fölmenjen a fedélzetre, és előhossa a kalapját. Igen meglepett mozgásának frissessége, ahogy felrohant a hajópallón.

Bár az első tiszta addig is lenyűgözte az embereket java férfikorának különös tiszteletet keltő, megfontolt járásával, ez a fehér fejű fickó példázta az idős emberek legcsodálatosabb elevenségét. Nem hiszem, hogy Bunter valaha is fürgébben szedte volna a lábát. A haja színe volt az összes különbség, amit észlelni lehetett rajta.

Ugyanez volt a helyzet a szemével. Az a szempár, amely olyan acélosan, olyan ádázul, olyan ellenállhatatlanul tekintett ki egy kalóz bozontos szőrzetéből, most ártatlan, csaknem fiús kifejezést öltött derűs ragyogásával a fehér szemöldök alatt.

Késedelem nélkül Mrs. Bunter lakosztályába vittem őt, ahol a hölgy elejtve egy könnyecseptet a néhai kannibálért, megölelte az ő Winstonját, és közölte velem, hogy megint meg kell növesztenie a bajuszát. Aztán föltelepedett a pamlagra, maga alá húzva lábát, én pedig félreálltam Bunter útjából.

Rögtön elkezdte róni a szobát, lengetve hosszú karját. Beledolgozta magát a szokott indulatba, és többször is ízekre szedte Johnst azon az estén.

– Leestem? Persze hogy leestem, miután megcsúsztam annak a bolondnak a szabaldalmazott rézlemezein. Szavamra mondom, régóta sétáltam már azon a hajófaron a hajó szolgálatában, és nem tudtam, hogy az Indiai-óceánon vagyok-e vagy a Holdon. Meg voltam örülve. Fejem kóválygott a gyöttrő aggodalomtól. Elhasználtam a te ragyogó vegyészted csodálatos anyagát. (Ezt nekem mondta.) A tőled kapott üvegek pedig egytől egyig darabokra törtek, amikor a fiókjaim kilódultak helyükről a szélviharban. Éppen valami száraz holmit vettem ki belőlük, hogy átöltözhessek, amikor meghallottam a kiáltást: „Mindenki a fedélzetre!” És akkor betaszítottam a fiókot anélkül, hogy rendesen bezártam volna. Én számár! Amikor visszajöttem, és megláttam a törött üvegeket, azt hittem, elájulok...

– Nem. Hallgass ide! A csalás rossz dolog, de nem tudni végigcsinálni, ha az ember már rákényszerült...! Te tudod, hogy mióta a fiatalabb emberek, csupán az ősz pofám miatt, leszorítottak a nyugati-óceáni postahajókról, azóta mekkora esélyem volt rá, hogy valaha is hajót találhassak. És sehol egy lélek, akihez fordulhatnék. Magányos házaspár vagyunk mi ketten... ő mindent eldobott értem... és én néztem el, hogy nem jut neki egy darab száraz kenyér...!

Öklével a francia szállodás asztalára csapott, hogy kettétörje.

– Véres kezű kalózzá kellett volna válnom érte, ha be nem festetem a hajamat, hogy ilyen csalással valami helyhez jussak. Így aztán, amikor eljöttél hozzám annak a vegyésznek a kitűnő anyagával...

Itt megállt egy pillanatra.

– Mellesleg a fickó vagyont kereshet, ha ráhajt a dologra. Csodálatos szer... mond meg neki, hogy a sós víz sem tud semmit változtatni rajta. Addig marad, ameddig a hajad megvan.

– Rendben van – mondtam. – Folytasd!

Erre visszatért Johnsra, olyan haraggal, amely megrémítette feleségét, engem pedig nevetésre ingerelt, míg végül el nem sírtam magamat.

– Próbáld csak meg elképzelni, mit jelenthetett kénye kedvére kitéve lenni a leghitványabb teremtménynek, aki valaha is hajón dirigált! Csak képzelj el, milyen életem volt e mellett a csúszó-mászó Johns mellett! És tudni, hogy egy vagy két hét múlva elkezd mutatkozni a hajam fehérje. És a legénység akkor... Gondoltál már erre? Hitvány csalóvá válni mindenki szemében! Milyen élet vár rám, amíg eljutunk Kalkuttába? Ott persze azonnal kirúgnak. Még nyugdíjat se kapok. Annie itthon egy penny fizetés nélkül – éhezve. És a Föld másik felén ugyanaz. Fölfogod?

– Arra gondoltam, hogy naponta kétszer borotválkozom. De leborotválhatom a fejem is? Nem, nincs kiút. Hacsak le nem dobom Johnst a fedélzetről. És akkor aztán... Csodálkozol hát, hogy ezekkel a forrongó gondolatokkal a fejemben nem tudtam, hogy hová teszem a lábamat akkor éjjel? Csak azt éreztem, hogy zuhanok – aztán egy nagy reccsenés, és minden elsötétült.

– Amikor magamhoz tértem, úgy éreztem, hogy az az ütés valahogy megszilárdította az eszemet. Annyira elegendem volt mindenből, hogy két napon át nem is szóltam sen-

kihez. Azt gondolták, hogy valami enyhe agyrázkódás. Aztán földeregett fejében az ötlet, ahogy elnéztem azt a szellem sújtotta nyomorult bolondot.

– Á, te szereted a kísérteteket! – gondoltam. – Nos, látni fogsz majd valamit a síron túlról!

– Még csak annyi fáradságot sem vettem, hogy kieszeljek valami történetet. Akkor sem tudtam volna elképzelni egy kísértetet, ha akartam volna. Hazugságra sem voltam alkalmas ezzel kapcsolatban, még ha megpróbáltam volna is. Csak hagytam, hogy maga eszeljen ki magyarázatot. Tudjátok, ő, teljesen önkényesen, azt a nézetet vallotta, hogy én valamikor, valamilyen módon halálát okoztam valakinek, és hogy...

– Ó, az a borzalmas ember! – kiáltott fel Mrs. Bunter a pamlagról. Csend támadt.

– És nem zaklatott a fejem miatt hazafelé jövet – folytatta Bunter fáradt hangon. – Szeretett. Büszke volt rám. Megtértem. Jelenésem volt. Tudjátok, mit szeretett volna? Ha ő meg én tartunk egy közös *szeánszot*, hogy saját szavait idézzem, és megpróbáljuk megidézni azt a szellemet (amelyik megőszítette a hajamat – az én feltételezett áldozatomnak a szellemét), és, ahogy mondta, megbeszéljük vele a dolgot – a szellemmel – baráti módon.

– Máskülönb, Bunter úr – mondja –, másik jelenésben is részesülhet, amikor a legkevésbé számít rá, és lebukfencezhet a fedélzetre vagy hasonló. Nem érezheti magát biztonságban, amíg ki nem békül a szellemvilággal valahogy.

– El tudtok képzelni ilyen örültet? Ugye, nem?

Nem szóltam semmit. Mrs. Bunter azonban megszólalt, igen határozott hangon:

– Winston, én nem akarom, hogy visszamenj arra a hajóra!

– Drágám – mondja ő –, még minden holmim a fedélzeten van.

– Nincs szükséged azokra a holmikra. Közelébe se menj annak a hajónak többé!

A férfi csendben állt, majd fátyolos szemmel és halvány mosollyal megszólalt lassan, álomszerű hangon:

– A kísértethajónak.

– És az utolsó hajódnak – tettem hozzá.

Elvittük őt, úgy, ahogy volt, az éjjeli vonattal. Nagyon nyugodtan viselkedett, de a Csatornán való átkelésnél, amikor mi ketten fölmentünk a fedélzetre dohányozni, hirtelen hozzám fordult, és fogait csikorgatva ezt suttogta:

– Az az alak sohasem fogja megtudni, milyen közel volt ahhoz, hogy a tengerbe hajítsam!

Johns kapitányra célzott. Nem szóltam semmit.

De Johns kapitány, ahogy hallottam, nagy ribilliót csapott első tisztjének eltűnése miatt. Megbízta a francia rendőrséget, hogy kutassa át a vidéket a test után. Utoljára, gondolom, figyelmeztetést kapott megbízóinak hivatalától, hogy hagyjon fel minden lármával, a dolog rendben van. Nem gondolom, hogy valaha is megértett volna valamit ebből a titokzatos esetből.

Mindmáig megpróbálja olykor (visszavonult már, és beszéde nem egészen összefüggő), megpróbálja elbeszélni egykori fekete tisztjének történetét, azét a „gyilkos, úri modorú gazfickó”-ét, akinek hollófekete haját fehérre változtatta egy síron túlról jövő jelenés. Egy megtorló jelenés. Amiket a fekete és fehér hajról, a fedélzeti lépcsőről, tulajdon érzelmeiről és nézeteiről beszél, annak nehéz a fülét és farkát megtalálni. Ha nővére (aki még mindig igen eleven) megjelenik, azonnal félbeszakítja, ellentmondást nem tűrően:

– Űgyet se vessenek rá! Az ördög szállta meg a koponyáját!

FIGYELŐ

SZÜLETÉSNAPI CSOKOR

Heller Ágnes: *Filozófiám története*
Múlt és Jövő, 2009. 304 oldal, 3200 Ft

Heller Ágnes: *A filozófia radikalizmusa*
Gond-Cura Alapítvány, 2009. 509 oldal, 2900 Ft

Heller Ágnes: *Az érzelmek elmélete*
Józsefvég Műhely Kiadó, 2009. 264 oldal, 2790 Ft

Rózsa Erzsébet: *Se félelem, se keserűség.*
Beszélgetések Heller Ágnessel
Jelenkor, Pécs, 2009. 315 oldal, 2600 Ft

2009 májusában ünnepelte a magyar és a nemzetközi filozófusközösség Heller Ágnes nyolcvanadik születésnapját. Csak úgy sorakoztak egymás után az ünnepségek; számomra különösen emlékezetes volt a szegedi minikonferencia és a pécsi beszélgetés a Művészetek és Irodalom Házában. Szép gesztus volt a *Múlt és Jövő* által összeállított Heller-szám is; de az alábbiakban elemzésre kerülő négy könyvvel a magyar könyvkiadás is kitett magáért. Az első három a könyvhétre, az utolsó pedig a karácsonyi könyvvásárra jelent meg. 2010 augusztusában aztán Heller Ágnes (még a születésnaphoz kötődve) Weimarban megkapta a Goethe-emlékérmét, majd szeptember elején a budapesti Goethe Intézetben sor került egy nagy ünnepségre. (Miközben – mondanom sem kell – az aktuális magyar politikai hatalom minden gesztust elmulasztott.) A megjelent könyvek jó alkalmat kínálnak az életmű bizonyos összefüggéseinek átgondolására; az alábbiakban ebbe az irányba szeretném megtenni az első lépéseket.

I

Heller Ágnes 2008 novemberében Torinóban öt nap alatt előadta a saját filozófiájának történetét; ezekből az előadásokból született ez a könyv. Először kérdezzük meg: el kell-e mesél-

nie egy filozófusnak a maga filozófiájának történetét? Ennek tulajdonképpen addig nincs értelme, amíg egységes életművekkel számolunk. A XX. századi filozófiai életművek azonban általában nem egységesek. Lukács György például az életművét – a töresekén átnyúlva – egy utólagos elmeséléssel próbálta egységgé formálni. „Én úgy látom, hogy az én fejlődésem nagyon lépésszerű, és azt hiszem, ha megcsinálja az ember, akkor jobb időrendben csinálni, annyira összefüggnek egymással az életrajzomban a dolgok.”¹ Hellernél e tétel erősen fellázított változatával találkozhatunk: „Minden újrakezdésben van ismétlés. Legalábbis ami engem illet.” (121.) De ebből a kis elmozdulásból kiindulva a saját filozófia elbeszélésének módszertani karaktere is átalakul. Lukács erről ezt írja: „Nem az életemet a szó közvetlen értelmében [elbeszélni]. Csak (emberileg miként) bontakozott ki életemből ez a gondolkodási irány, ez a gondolkodásmód (magatartás) az étellel szemben.”² Heller ezt a szembeállítását valószínűleg nem fogadná el. „Több élettörténetünk van. Nekem is van egynéhány, drámákkal, fordulópontokkal, örömmel és csalódásokkal teli. Sokszor nyílik módomból beszélni róluk. [...] Az egyéb élettörténeteim és a filozófiám története közötti kapcsolatot kár lenne tagadnom. Az utóbbi azonban nem képezi le az előbbit.” (11.) Ha a lukácsi háttér előtt nézzük a könyvnek ezt a felütését, akkor azt kell mondanunk, hogy a filozófia nem állítható szembe az étellel, de nem tekinthető az élet közvetlen leképezésének sem. A Heller által implicit módon bevezetett fogalmi keret rendkívül rugalmas. Ha jól értem, akkor Heller Ágnes azt állítja, hogy filozófiai életpályájának van egy bizonyos kontinuitása,³ ami persze magában rejt egy sajátos diszkontinuitást is. És ebbe a diszkontinuitásba aztán az élet fordulópontjai is belejátszanak. Azt magától értetődően elfogadhatjuk, hogy az életrajz elbeszélésében az érintett szubjektumnak ki-tüntetett illetősége van, a filozófiatörténet esetében ezt már nem állíthatjuk ilyen egyértelműen. Azt szokták mondani, hogy a szövegek önértelmezése csak egyike a lehetséges értelmezéseknek, ezért annak nem tulajdoníthatunk kitüntetett jelentőséget. Még ha ez a megállapítás

némileg túlzó is, annyit mindenesetre leszögezhetünk, hogy az önértelmezés nem teszi érvénytelenné a többi értelmezést. És az is többé-kevésbé egyértelmű, hogy minden értelmezésnek nagyon óvatosnak kell lennie, ha az önértelmezéssel próbál szembeszállni. Ennek szellemében elfogadom a könyv alapvető felosztását és periodizálását, bizonyos hangsúlykijelölései azonban szerintem módosításra szorulnak.⁴

(1. Tanulóévek [1950–1965]) A filozófiai önéletrajz nem a születéssel kezdődik, hanem a pályaválasztással, a szellemi érdeklődés kialakulásával. „*Tanulóéveimnek azokat az éveket nevezem, melyek során kipróbáltam képességeimet. A tanulóévekre vonatkozóan igaz, hogy gyakorlat teszi a mestert. Tehát gyakoroltam, anélkül, hogy tudtam volna, hogy gyakorolok. Élveztem, amit gondoltam és írtam, s az eredmény alapján jónak is találtam.*” (21.) De ahogy lenni szokott, az ebben a korban született írások visszatekintve kezdetlegesnek tűnnek, sőt Heller egyenesen „primitíveknek” nevezi őket. Az életmű kiindulópontján két előadássorozat áll, az egyik a filozófia történetével, a másik az etikával foglalkozott. Mindkettőből készült jegyzet; a filozófiatörténeti előadásokról Heller ezt írja: „*Az egész jegyzet dinamikája lényegében hegelianus. Nem hagyok kétséget az iránt, hogy az antik filozófia csúcspontja Arisztotelész, ezen belül a preszokratikus filozófia csúcspontja Hérakleitosz, míg a modern filozófia csúcspontja (persze Marx előtt!) Hegel. Kantot teljes mértékben Hegel szemével nézem, illetve olvasom.*” (28. k.) Heller azt állítja, hogy a filozófiatörténeti szerzőket a Lukácstól tanult marxista frazeológiával mutatta be és elemezte. (Minden a történelmi háttér felvázolásával kezdődik, majd jön a marxista szempontok alapján való értékelés, dicséret vagy feddés, aztán következik az adott filozófus beillesztése az emberiség gondolkodásának történetébe mint haladásfolyamatba, és végül az egész beágyazódik a filozófia tudományossá válásának folyamatába.) Ezeket a jegyzeteket az egyetemisták még a nyolcvanas évek első felében is használták egy-egy vizsgára készülve. De ennél sokkal érdekesebb az etikai előadások sorsa, amelyek először BEVEZETÉS AZ ÁLTALÁNOS ETIKÁBA címmel jelentek meg. Később az előadások folytatásaként készült el a Csernisevszkij-könyv, amely Heller kandidátusi értekezése is volt. „*Akármilyen sikeres volt is a Csernisevszkij-könyv, s akármennyire idegennek éreztem a szemé-*

lyiségemtől már röviddel a megírása után, de két kardinalis kérdésre már válaszoltam benne. Méghozzá úgy, hogy ezekre a kérdésekre lényegében [...] soha többé más választ ne adjak. Ezek: »Mi az erkölcs?« És: »Mi az etika?«” (38.) A szóban forgó könyv egyik nagy újdonsága volt az arra vonatkozó beszámoló, hogy Lukács Hellertől egy olyan könyv megírását várta (volna), amelynek tárgya Lenin etikája lett volna. Köztudomású, hogy Lukács az *Ontológia* után egy etikai koncepciót szeretett volna kidolgozni, amelyről bizonyos feljegyzések fenn is maradtak. Talán ehhez szeretett volna látni Lenin etikájának kompakt rekonstrukcióját. „*Tehát Lenin etikája helyett Csernisevszkij etikájáról jelenttem meg egy (rossz) könyvet. A könyv előszavában megemlítem, hogy mindez csak előkészület Lenin etikájának megírásához. Ez utóbbit megígértem Lukácsnak.*” (36.) Heller Ágnes azonban szépen lassan „elszabotálta” ezt a könyvet. „*Egyet már tudtam. Nevezetesen azt, hogy Leninnek nincs etikája.*” (38.) – A könyv egészében csak egyetlen utalás szerepel a jegyzet formájában megjelent etikai előadások fogadtatásáról, amely akár egy önálló tanulmányt is megérdemelne. Nézzük a néhány mondatos beszámolót: „*Ha jól emlékszem, még '57-ben, de talán már '58-ban Makai Mária és Földvári Tamás egy hosszú tanulmányban »megbírálták«, azaz ízekre szedték a »művet« a Magyar Filozófiai Szemle hasábjain. Úgy rémlik, azt bizonyították, hogy a jegyzet antimarxista, és hogy én még Leszek Kolakowskinnal is rosszabb vagyok. Az előbbi hazugságnak ítélttem, az utóbbira büszke voltam.*” (43.) Heller röviden utal a bírálatra, emlékezetből hivatkozik rá; ilyen szörnyű és rosszindulatú kritikával valószínűleg egész későbbi pályáján nem találkozott. Már az évszámra való „emlékezésnek” is van némi relevanciája. A *Magyar Filozófiai Szemle* 1957-ben indult útjára Fogarasi Béla főszerkesztésével, Heller Ágnes a szerkesztőbizottságban szerepelt, és az első számban egyedül az ő neve található szerkesztőként. Ebben a számban jelent meg Makai Mária tanulmánya a Csernisevszkij-könyvről, KRITIKAI MEGJEGYZÉSEK EGY MARXISTA MUNKÁHOZ címmel. A tanulmány hallatlan tisztelgés egy akkor mindössze 27-28 éves fiatal filozófusnál előtt. „*Kezdem a tulajdonképpeni bizonyítandóval (amiről azonban az olvasónak magának kell meggyőződnie): Heller Ágnes széleskörű felkészültségen alapuló műve nagyon jó. A könyv olyan időben íródott, amely nem mindig kedvezett annak a tudományos objektivitásnak és humanizmusnak, melyet a szerző*

magas követelményként tűzött maga elé; olyan időben, amikor gyakran konjunkturizmus és szemforgató frázisgyártás virágzott a filozófiában, többek között a politikai elmélettel és gyakorlattal oly szorosan összefüggő etikában. Etikában? Tudjuk, hogy a marxista etika kidolgozása még a jelenlegi s a következő generációk feladata. Heller műve e szempontból egyben úttörő jellegű.⁵ Az a tanulmány azonban, amelyre Heller utal, valójában 1960-ban jelent meg, két részben, valóban nagy terjedelemben. Heller Ágnes igen közeli barátságban állt Makaival, de a társszerzőjét nem Földvári, hanem Földesi Tamásnak hívják. E cikket tanulmányozva még a mai olvasó is megborzong, a hatalom nevében való megszólalást hallva: „*Napjaink ideológiai harcának egyik legfontosabb területe a revizionizmus elleni harc. Amióta a kommunista pártok 1957-es moszkvai értekezlete az objektív helyzet elemzése alapján a nemzetközi munkásmozgalmat fő veszélyeként a revizionizmust jelölte meg, számos munka foglalkozott a revizionizmus bírálataival.*”⁶ Majd néhány sorral később ez következik: „*az etikában jelentkező revizionizmus magyarországi fő képviselője Lukács György egyik tanítványa, Heller Ágnes.*”⁷ Majd még egy kicsit később: „*Heller e munkája [BEVEZETÉS AZ ÁLTALÁNOS ETIKÁBA] Lukács György antimarxista politikai és filozófiai koncepciójának alkalmazása az etika területére.*”⁸ Nehéz elképzelni, hogy mi okozhatott ekkora fordulatot;⁹ ezt valószínűleg nem lehet magyarázni a társszerző felbuklásával, a fenti mondatok ugyanis a Makai által jegyzett fejezetből származnak.¹⁰ De bármennyire döbbenetes hatású volt is ez a denunciatív kritika, Heller nem engedte magát eltéríteni, a jegyzetet 1970-ben alig-alig átdolgozva, könyvként is megjelentette *A SZÁNDÉKTÓL A KÖVETKEZMÉNYIG* címmel. „*Mint írtam: lényegében a régi jegyzettel azonos szövegről van szó. Azért csak »lényegében«, mert még a jegyzet megjelenésének évében (1958-ban) bizonyos változásokat hajtottam végre a szövegen. Elméleti részeket jobban kifejtettem, példákat kihagytam. Ez az 1958-as variáció kerül most itt az olvasó kezébe.*”¹¹

(2. A dialógus éve (1965–1980)) Talán nincs túl nagy jelentősége, de én ezt a korszakot az emigrációval, vagyis az 1977-es évvel zártam volna le. Így a korszak a Lukács nyolcvanadik születésnapja és a száműzetés közötti bő egy évtizedet fogná át.¹² Ezt a korszakot azért nevezhetjük a dialógus éveinek, mert ebben az időben

alakult meg az a csoportosulás, amelyet Lukács maga Budapesti Iskolának nevezett. Márkus György alkalmasabbnak tartaná a „Lukács-iskola” elnevezést. „*Heller Ágnes volt ennek az egykori iskolának a legjelentősebb képviselője. S úgy hiszem, ő az, aki ma is a legmelegebben, talán egy bizonyos nosztalgiával is emlékszik vissza rá.*”¹³ Majd valamivel később Márkus így folytatja: „*Am mind '68 előtt, mind utána, mindaddig, amíg ez a vegyes érdeklődésű kis csoport egy iskolát alkotott, Ágnes volt – mind kifelé, mind befelé – annak központi személyisége. Ehhez biztos hozzájárult, hogy Lukács [...] kétségtelenül őt tekintette filozófiája letéteményesének, intenciói leghivatottabb folytatójának.*”¹⁴ Ezen a helyen természetesen nem tudok foglalkozni az iskola működésével – nem is tudok róla túl sokat. Ha mégis érzékeltetnem kellene az iskola szellemiségét, akkor talán Heller következő soraival választanám: „*Lukács életműve – a húszas évektől kezdve – a maga egészében az alkotó marxizmus továbbélésének és újjászületésének kifejeződése. Az alkotó marxizmus reneszánszáé, mely kezdetben még irányzat, később már csak kevés egyesek ügye, akik a dogmatizmus évtizedeiben gondolatilag elszigetelődve, de mégis egy nagy mozgalom részeként építik és őrzik tovább. E kevesek közül Lukács volt az, aki kivételes tehetségénél és jelleménél fogva, [és] e jellemtől el nem különíthető szerencséje következtében, képes volt – gondolatait mindig megújítva – e reneszánsz fáklyáját átadni a következő generációknak.*”¹⁵ Rendelkezésre álltak az iskola létezésének legfontosabb feltételei: egy nagy tekintélyű vezető, egy elméleti program és hallatlan belső szolidaritás. – Ebben az időben Heller négy fontos könyvet írt: *A MINDENNAPI ÉLET, MARX SZÜKSÉGLET-ELMÉLETE, VALLOMÁS A FILOZÓFIÁRÓL, AZ ÉRZELMEK ELMÉLETE*. Ebből a négy könyvből a korabeli olvasó csak az elsőt ismerhette meg, a második csak rövidítve és folytatásokban jelent meg a *Híd* című újdéki folyóiratban, a harmadik könyv csak 2009-ben (a következő fejezetben lesz róla szó), a negyedik pedig lényeges késéssel jelent meg, már az emigráció után. Emlékszem rá, hogy *A MINDENNAPI ÉLET* című könyv nagy-nagy megbecsülésnek örvendett, először is talán azért, mert Lukács *AZ ESZTÉTIKUM SAJÁTOS SÁGA*-ban felvázolt mindennapiság-koncepcióját általános és átfogó elméletként tudta kidolgozni. Lukács ONTOLÓGIÁ-ja még nem jelent meg, de mindenki sejtethet, hogy ez a könyv az ONTOLÓGIA bizonyos értelemben vett alternatívája. (Hogy ez

a tézis a megjelent ONTOLÓGIA fényében igazolható-e vagy sem, bonyolult kérdés, amelyre itt nem térhetek ki.) De volt a könyvnek még egy aspektusa, amely valószínűleg abban az időben senkinek sem tűnt fel. Nézzük a könyv felütését: „*Ahhoz, hogy az egyedek a társadalmat reprodukálhassák, szükséges, hogy önmagukat mint egyedeket reprodukálják. A mindennapi élet a társadalmi reprodukció mindenkorai lehetőségét megteremtő egyedi reprodukciókat jellemző tevékenységek összessége.*”¹⁶ Olvassuk egy pillanatra ezt a passzust a Marx-exegézis szemüvegén keresztül: ekkor nem kevesebbet mond, mint hogy a társadalom reprodukciója először is az egyének reprodukcióján keresztül játszódik le, még ha ezzel nem esik is egybe.¹⁷ Itt tehát egy közvetítési folyamatról van szó, amelyet ki kell dolgozni; e folyamatnak van egy egyéni szabott mélyrétege, amelyet *antropológiai* rétegnek is nevezhetünk. Így a marxizmus reneszánsza elsődlegesen egy antropológiai koncepció alakját ölti magára: a mindennapi élet fogalmi rendszere olyan kísérlet, amely ennek az antropológiai struktúrájának a megragadására törekszik.¹⁸ Visszatekintve a könyv jelentőségét én nem abban látom, hogy az „újbaloldal” elméleti megelőlegezése volt, hanem inkább abban, hogy megkísérelte lebontani a produkciós paradigmát.¹⁹ De bármilyen reprezentatív darabja legyen is ez a könyv az életműnek, ezen az úton csak az első lépést tette meg. – A következő könyv, a MARX SZÜKSÉGLETÉLMÉLETE bizonyos szempontból visszalépés, habár számos szempontból nagyon bátor előrelépés is. „*Ennek a könyvnek hatalmas sikere volt, két év alatt hat olasz kiadást ért meg, s hamarosan megjelent a legkülönbözőbb nyelveken is. A sikeren én már akkor is nagyon csodálkoztam. Nem tartottam különösen jó vagy érdekes könyvnek, és ma sem tartom annak, noha már jobban értem a siker titkát.*” (96.) Heller aztán a siker titkát a szövegrekonstrukcióban látja: „*Fogalmam sem volt, hogy [...] a filozófia manapság így működik. (Azóta a helyzet rosszabbodott.)*” (Uo.) Én másképp közelíteném meg e mű jelentőségét. Azt valószínűnek tartom, hogy megírását Márkus György Marx-filológiája motiválta; de ugyanakkor a szükségletelmélet olyan szerepet töltött be, amelyet Heller korábban a mindennapi életnek tulajdonított, vagyis az volt a feladata, hogy artikulálja a produkciós paradigma mögött álló szélesebb bázist, és ezzel napfényre segítse a Marx által nem artikulált antropológiai koncepciót. A magam részéről a

dolgozatot azért tekintem visszalépésnek, mert tulajdonképpen egy Marx-kritika és egy igazinak tekintett Marx-értelmezés között ingadozik. De ugyanakkor a könyv a maga retorikai eszközeivel ezt a feszültséget fel is oldja: olyan hangon kezd el Marxról beszélni, amely a marxizmus reneszánszának kultúrájában merőben szokatlan volt. Lukács György ONTOLÓGIÁ-jában még ilyen mondatokkal találkozunk: „*Marx mindenekelőtt abban különbözik legjelentősebb előfutáraitól, hogy filozófiailag tudatosította és így fokozta valóságérzékét, mind a mozgásban lévő totalitás megragadásának, mind pedig az egyes kategóriák helyes tartalmi és formai felbecsülésének terén.*”²⁰ Mennyivel másképp szól Heller hangja: „*A tájékozott olvasó bizonyára találhat [Marx] gigantikus életművében olyan megjegyzéseket is, melyek egy-egy tételnek vagy következtetésnek ellentmondanak. Mivel Marx terminológiahasználata – mint majd látni fogjuk – a főművekben sem egészen egzak, sokszor többértelmű, s gyakran vet papírra pillanatnyi ötleteket is, ez teljességgel kikerülhetetlen. Meggyőződésem, hogy nincs olyan Marx-interpretáció, amelyet egy-egy idézettel »cáfolni« ne lehetne.*”²¹ A revizionizmus egész ideológiájának és mitológiájának így egyszer és mindenkorra vége. Marx elvesztette abszolút tekintélyét, még mindig a filozófiatörténet csúcsán áll, de most már mások is meg-megjelennek mellette. De itt nem is csak egy alkalmi ellentétéről van szó, nem arról, hogy az életmű egy-egy fejezete kidolgozatlan lenne, hanem arról, hogy az életmű alapjai átgondolatlanok. A marxizmus reneszánsza itt csap át a marxi filozófia kritikájába. – Ebben az időben kezdett el Heller Ágnes filozófiatörténeti esszéket írni (ezek közül néhány már az ÉRTÉK ÉS TÖRTÉNELEM című kötetben is szerepel, és aztán teljesen ezek töltik ki a PORTRÉVÁZLATOK AZ ETIKA TÖRTÉNETÉBŐL című könyvet). „*Filozófiatörténeti tanulmányokat, ahogy általában előszavakat és utószavakat is, mindig akkor írtam, mikor mást nem közöltek tőlem. Ez nem jelenti azt, hogy csak a megjelenés kedvéért írtam őket. Minden filozófiai téma érdekelt. Ha már elkezdtem írni egy filozófusról, akkor bele is bújtam a bőrébe, meg is szerettem, ha nem szerettem már korábban is.*” (71.) Heller a Kantról és a Kierkegaard-ról szóló esszét találja kiemelésre érdemesnek. Én változatlanul úgy gondolom, hogy ezek az esszék az életmű kiemelkedő darabjai;²² ezek a dolgozatok nagyrészt bekerültek az adott szerzőről szóló irodalom klasszikus alkotásai közé. De a legfontosabb mégiscsak az, hogy ezek az esszék meg-

határozó szerepet játszottak Marx autoritásának relativizálásában. Ebből a szempontból most a könyv három fontos tanulmányára szeretném felhívni a figyelmet. (1) Az ÚJ HÉLOISE című mű elemzésén keresztül Heller egyértelműen érzékelteti, hogy az „elidegenedés” fogalma Rousseau-nál sokkal gazdagabb és sokszínűbb, mint Marxnál, még akkor is, ha néhány tekintetben Marxnak lehet vagy kell igazat adni.²³ (2) De még ennél is súlyosabb a Kierkegaard-esszé zárása: „Mert csak két következetes válasz létezik a polgári világ elidegenedésére és ennek tagadására. Az egyik Kierkegaard-é, a másik Marxé. Vagy transzcendálhatatlannak tételezzük ezt a világot, s akkor – ha következetesen gondolkodunk, Kierkegaard-hoz jutunk, vagy transzcendálhatónak, és akkor – ha következetesen gondolkodunk – Marxhoz. Ha felismerjük, hogy nem és egyed egysege a polgári világban nem realizálható, akkor vagy rezignálunk – mint Kierkegaard tette –, vagy felháborodunk, mint Marx tette. [...] Immár majd százötven esztendeje itt helyezkedik el a választás: Kierkegaard vagy Marx; vagy-vagy.”²⁴ (3) Vagy gondoljunk a Feuerbach-esszé központi megállapítására: „A tűz-patakon [Feuerbach] mindenkinek át kell mennie; a tűz-patak a purgatórium: az ifjúság purgatóriuma. Ezen a purgatóriumon azóta is átment mindenki, aki végig tudta élni és gondolni a világot, akár ismerte őt, akár nem. Feuerbach nem tudta végigélni és végiggondolni világot, az ő világa tárgyitalan álomvilág volt, »Schlaraffenland«. De a kedély radikálisának tüzhereztsége nélkül sem juthat el senki ehhez a végigéléshez, ehhez a végiggondoláshoz. Mert Feuerbach álma mégiscsak az emberiség álma volt – vagy legalábbis egyik álma.”²⁵ Micsoda gazdagság és mennyi alternatíva Marxhoz képest.

(3. Az építkezés és az intervenció évei [1980–1995]) A Lukács-iskola a hetvenes évek közepén, illetve második felében szétesett. A marxizmus reneszánsza összetartotta az iskolát, a marxi koncepció bírálata viszont szétzilálta. Érdekes módon azonban Heller nem ebben látja a szét-esés okát, hanem inkább abban, hogy egy átfogó koncepció kezdett el dolgozni, amelynek címszava a „szociálintropológia” volt.²⁶ „A soha meg nem írt (és írandó) antropológiai sorozat tervéből következett az emigráció. Az építkezés nem megy dia-logikusan, legalábbis nem abban a formában, ahogy azt az előtte eltelt tíz esztendőben megéltem. Ehhez ugyanis nem kellett iskola.” (117.) Ezt talán úgy

fordíthatjuk le, hogy a hatások és az ellenhatások összegabalyodtak, a belső viták elvesztették megteremtő erejüket; létrejött egy közös gondolati kincs, amelyből azonban kontrollálatlan és átláthatatlan belső mozgások indultak ki; vagyis sorra jöttek létre a „jól megalapozott”, de egymással összeegyeztethetetlen belátások.²⁷ A végeérhetetlen vitákban kialakult az iskola egy sajátos, belső tudatalattija, amelyben két alapvető kérdés szerepelt: hogyan kellene viszonyulni egyrészt a reálisan létező szocializmushoz és másrészt a marxi elmélethez. A két kérdés persze fordított sorrendben vetődött fel: a Lukács-tanítványok a marxi koncepció bírálatán keresztül közeledtek a reálisan létező szocializmus kritikájához. Valószínűleg nem tévedünk nagyot, ha ennek az egész folyamatnak a csúcspontját Vajda Mihály következő kijelentésében látjuk: „Sokszor mondtam – és e helyütt elsősorban ezt szeretném bizonyítani – hogy a polgári társadalom transzcendálhatatlan. Ebben a transzcendálhatatlanságban nem valamifajta történelmi szükségyszerűséget látok [...]. A transzcendálhatatlanság korunk gyakorlati ténye, és abban nyilvánul meg, hogy századunk minden többé-kevésbé sikeres tömegmozgalma [...] a gyakorlatban nem a polgári társadalom [...] embertelen vonásait semmisítette meg, hanem annak pozitív vívmányait.”²⁸ Ez a kijelentés szétörte az iskolát, holott csak egyes meghosszabbítása a marxi szükségletelméletéről és a központosított munkaidő-gazdálkodásról szóló korábbi elemzéseknek. Miután Marx porba hullott, és a létező szocializmus elvesztette elméleti legitimitását, az iskola tagjainak új nyelv után kellett volna nézniük, de ez a legeslegnehezebb feladat. Vajda azért tudta kimondani a fenti mondatokat, mert elsőnek volt kész a nyelvváltásra. Talán most jutottunk el a DIKTATÚRA A SZÜKSÉGLETEK FELETT című könyv elemzéseéhez. „Első Sydneyben tett látogatásunkkor eldöntöttük, hogy hárman (Márkus Gyuri, Feri meg én) megírjuk a szovjet társadalmak leleplező kritikáját.” (135.) A könyvről – ha be szabad vallanom – mindig is azt gondoltam, hogy kudarc; a szerzők mindannyian a korábban elért színvonal alatt maradtak. Egyvalami miatt mégis azt gondolom, hogy ez a könyv a Lukács-iskola kulcsalkotása: az iskola tudatalattija itt kezd tisztulni. A viták és a belső feszültségek felszínre törnek, az elfogulatlan olvasó is érzi, hogy a könyv három fejezete szétesik,²⁹ mert nem is azonos nyelvet

beszélnék. „A baj az volt, hogy én nem szerettem a barátaim írásait, ők meg nem szerették az enyéimet. Rítkán mondanék hasonlót, de utólag úgy gondolom, hogy ebben az esetben az én intuíción és tollam működött helyesen.” (136.) Abelső vita éppen az elméleti szótár körül robban ki: „Barátaim marxi vagy a Marx-kritikából kinövő terminológiát használtak. Én ezzel nem tudtam mit kezdeni. [...] Jómagam [...] Max Weber fogalomtárát [próbáltam] használni.” (Uo.) És közben – főleg a Márkus által írt fejezetben – több Vajdának szóló oldalvágással találkozunk, aki ekkor már a régióelmélet és a kulturális tradíciók fogalmi készletével próbálta értelmezni a reálisan létező szocializmust.³⁰ Az iskola széthullása ezzel befejeződött, a marxizmustól független filozófiai nyelv megtalálásáért kinek-kinek magáért kellett megharcolnia.

(4.Vándorévek [1995–2009]) Lukács többször elmondta, hogy hetvenéves korában kezdte el írni a főművét, ami persze nem lett a fő műve. Heller Ágnes hatvanöt éves korában egy egészen más munkastílust választott. „Vándoréveim. E fejezetcímmel nem Goethét akarom majmolni. Már a »dialógus éveiben« is utazgattam egy keveset, bár többnyire – érvényes útlevelem híján – a legtöbb meghívást nem tudtam elfogadni. Valahányszor elhagytam a magyar határt, valami újat tapasztaltam. Minden konferencia, még az ostoba is élmény volt számomra. [...] Attól a pillanattól fogva [viszont], hogy oda utaztam, ahová csak akartam, útjaim zöméről semmi jellegzetes emlékem nem maradt.” (241.) Heller ezt a korszakát az utazásokon keresztül határozza meg; és ez a meghatározás nem pusztán külsődleges, az utazások mögött általában meghívások, konferenciák és különböző ünnepségek állnak. Ezt összefoglalóan konferenciaüzemnek is nevezhetjük. És bár igaz, hogy ennek vannak bizonyos külsődleges szempontjai (egyetemek, filozófiai társaságok stb. így igazolják a saját léteiket), de mégiscsak lehetőséget teremtenek filozófusok számára a találkozásra. Heller Ágnes azok közé tartozik, akik a konferenciaüzem kihívását a munkásságuk produktív forrásává tudták tenni. „Minden konferenciára kell egy előadást írni. Ahhoz a régi, lelkiismeretes generációhoz tartozom, amely számára iratlan szabály volt, sőt még ma is az, hogy ugyanazt az előadást ugyanazon a nyelven kétszer nem tartjuk meg – még a világ legkülönbözőbb tájain sem. Továbbá, hogy megjelent írást nem adunk elő, még akkor sem, ha a folyóiratot vagy a

kötetet, melyben megjelent, az égvilágon senki sem olvassa.” (243.) A konferenciaüzem nem csak a találkozások lehetőségét teremti meg, a másik nagy előnye, hogy a résztvevőket állandó megújulásra sarkallja. Számos konferencián szerepeltem együtt Heller Ágnessel, tanúsíthatom, hogy nemcsak új szövegekkel érkezik, hanem nagyon szívesen új témákba is belevág. A konferenciaüzem hátránya azonban, hogy ellene hat az egyéni életművek építkezésének; a konferenciakötetek általában a rendezvényeknek állítanak emléket, és ezzel a filozofálás olyan mintáját teremti meg, amely nem az egyéni életművek köré szerveződik. A konferenciaüzem szereplőinek mindenekelőtt ezzel a kihívással kell szembenézniük; Heller Ágnes, ha nem exponálja is a dilemmákat, de nagyon élesen szembenéz a problémával. „Nem építkeztem többé, tehát nem áll össze semmi. Itt fonok egy szálat, amott egy másikat s megint egy harmadikat. Ha így veszem, visszatérek a »dialógus éveire«, amikor ugyanezt tettem.” (252.) Mégis, ha jól értem Heller elemzéseinek üzenetét, akkor azt akarja mondani, hogy a filozófus alkotó tevékenysége nem oldódhat fel teljesen a konferenciaüzemben. „[Az ebben az időben született] legfontosabb könyveimnek azonban semmi közük sem volt a vándorlásaimhoz. Féltekenyen távol tartottam őket konferencia-előadásaimtól, s még tanulmányokat sem írtam hozzájuk kapcsolódva [...]. Mondhatnám, hogy ezek a könyvek mintegy titokban készültek [...]” (260.) A „vándorévek” korszak tehát nem csak az utazásokból és a konferenciaüzemben való részvételből áll. Az ebben az időben született legjelentősebb könyvek általában esztétikai, illetve vallási témákkal foglalkoznak. Idetartozik a kétkötetes Shakespeare-monográfia, A SZÉP FOGALMA, A HALHATATLAN KOMÉDIA, a GENEZIS-RŐL és a SÁMSONRÓL szóló könyvek. Van-e ezeknek a könyveknek valamilyen közös sajátosságuk?³¹ Heller ezt a sajátoságot az egyéniség és az egyediség iránti érdeklődésben látja. „Amiért észreveszek, vagy inkább az, amit előre ösztönösen eltervezek, ha van ilyen egyáltalán, az a művészetekhez és a valláshoz való visszatérés, azaz visszakanyarodás tanulóéveim kezdete elé, gyermekkoromba, kisdiaikoromba. Az egyeseken kezdtem el gondolkodni, azt akartam körüljárni.”³² (261.) Ezek a könyvek azonban nem egyszerűen a „vándorévek”-konceptiójától való eltérést képviselik, hanem éppen ezek teszik lehetővé a Goethe-mű végkicsengésének érvényesülését: „Az élettől kaphat-e többet ember, / mintha a Természet-

Isten kitarul? / ami szilárd, szellemmé oldva leng el, / s a szellem műve megmarad szilárdul.”³³ Ez a vándorévek igazi hozadéka: az életmű kanonizálásának megkezdése.

II

A FILOZÓFIA RADIKALIZMUSA című könyv alapvető jelentőségű lesz egy olyan kutató számára, aki majd egyszer a Lukács-iskola átfogó történetét szeretné megírni. Ebben a történetben biztosan meghatározó szerepet fog kapni a filozófiáról folytatott diskurzus. Az alábbiakban most csak e diskurzus történetének legfontosabb fejezeteit szeretném feleleveníteni. 1965-ben Heller tulajdonképpen a filozófia és a filozófus meghatározásával szeretne tisztelni a nyolcvanéves mester, Lukács György előtt.³⁴ „A magatartás és világkép egysége Szókratész óta minden filozófus vállalt sorsa és osztályrésze. De nem mindenkinél – nem minden korban – nyilvánul meg egyféleképpen. Szókratésznél ez még közvetlen egység volt. Miután szóban, személyes érintkezésben, a piacon tanított, az eszme csak magatartásképpen jelenhetett meg. Ez a fajta közvetlen egység a jövőben szinte teljesen elvész. A filozófus világképe objektíválódik, személyétől független életet él. De ebben a közvetetté vált kapcsolatban is átlátható marad világkép és magatartás egysége.”³⁵ Egy kicsit később aztán Heller specifikálja a világkép és a magatartás egységét: „[A filozófiában] minden igazság emberre vonatkoztatott. Az emberre vonatkoztatottság természetesen nem jelent antropomorf szemléletmódot, mint a művészetben. [...] A filozófia igazságainak emberre vonatkoztatottságából következik, hogy a filozófus sosem kerülheti el a döntést kora emberiségének alternatíváiban. Egy adott kor konfliktusaiban [...] választania kell, s a valóságtükrözés a választásból, annak perspektíváiból adódik. Ez a választás már maga társadalmi aktivitást tételez.”³⁶ De ez semmiképpen sem jelenti a filozófia és a politika összeolvadását.³⁷ Nyugodtan feltételezhetjük, hogy ez jól leírja Lukács szellemi alapmagatartását, amellyel ekkor a tanítványok még maradéktalanul azonosultak. Ha ennek a leírásnak a szellemi háttérét próbáljuk rekonstruálni, akkor azt mondhatjuk, hogy Lukács és a Lukács-kör szellemi beállítottsága elsősorban a filozófia és a politika közvetlen összeolvastása ellen irányult. „Marx kivételesen gigantikus alakja [...] olyan illúziót ébresztett, hogy a marxizmus meg-

jelenése és általános világképpé formálódása először ugyan, de most ténylegesen megteremt a politikustípus és a filozófustípus egységét, sőt szükségszerű egymáshoz tartozását. Ez az illúzió tetőzött azután abban a groteszk farszban, melynek vígjátéki törvényei szerint csak a párt első titkára volt hivatott a filozófia »továbbfejlesztésére«, de ő feltétlenül hivatott volt rá.”³⁸ Ez a veszély a hatvanas évek közepére már elmúlt, a filozófia radikális politizálódása befejeződött; de még ezután is megmarad az a kényszer, hogy a filozófiának állást kell foglalnia az emberiség történelmének legalapvetőbb tendenciáival szemben.

A marxizmus reneszánszát azonban a hatvanas évek közepén már nem a filozófia és a politika összeolvadása fenyegette, hanem a sztálinizmus akadémitizálódása, a „dialektikus materializmus” alakjában. Ezzel szállt vitába Vajda Mihály, majd Márkus György is. Vajda tanulmánya a Magyar Filozófiai Szemlében csak a vitarovatban jelenhetett meg. (Miután a lap akkori főszerkesztője, Szigeti József, a „dialmat” egyik, ha nem a legfontosabb képviselője volt.) Vajda a praxisfilozófia szempontjából próbálja értelmezni az egész marxi koncepciót: „A szubjektum-objektum dialektikus azonossága a marxi filozófia forradalmiságának titka: az ember egy »adott« valóság fétisének bilincseitől csak akkor szabadulhat meg, ha felismeri, hogy ez az »adott« valóság a saját tevékenységének terméke. [...] A marxizmusban a praxis öntudatra jut, ennyiben forradalmi fordulat a marxizmus a filozófia történetében.”³⁹ Visszafelé olvasva az idézetet, azt mondhatjuk, hogy a „dialmat” filozófiatörténeti visszaesésnek tekinthető, amennyiben a valóságot újra pusztá objektummá teszi. Marx után a természetfilozófia többé nem lehetséges. – Márkus György híresé vált tanulmányában pozitívan hivatkozik mind Heller, mind Vajda cikkére, habár mindig ott van egy minimális korrekció is. Hellerrel Márkus egyetért abban, hogy a kortárs marxista filozófiának igazából a sztálini örökséggel kell megküzdenie és szembeszegülnie. De mintha Márkus a sztálinizmus lényegét nem a politika és a filozófia összeolvastásában látná: „Lényegében már Gyeborin és csoportjának – közvetlenül elsősorban Plehanovra visszanyúló – felfogásában elég világosan kirajzolódtak e ma is oly nagy hatású felfogás alapjai. E csoportnak a filozófiai életből való [...] eltávolítása után (1931), meghatározott [...] korrekciók mellett e felfogás kidolgozása folyik különböző – ma már teljesen elfelejtett – tankönyvekben, tanulmá-

nyokban stb. Sztálin műve lényegében csak végső formát és összegzést adott e folyamatnak.”⁴⁰ Vajdára Márkus úgy hivatkozik, mint aki hasonló fogalmakkal írja le a marxizmus társadalomontológiai irányzatának sajátosságait: „Az embernek a valósághoz való alapvető elsődleges viszonya, a társadalmi élet reális folyamatának »sejtje«, kiinduló komplexuma, Marx szerint, a munka, az a tevékenység, amely objektív-tárgyi (s ezért mások által elsajátítható) alakot ad a szubjektív emberi képességeknek, a szükségleteknek és céloknak. Másrészt a tevékenység csak akkor lehet sikeres, ha az emberi célkitűzés a természet egy valóságos oksági kapcsolatát hozza mozgásba, ha képes magába inkorporálni, elsajátítani olyan tőle független, objektív összefüggéseket, amelyek nem biológiai, természetből adott elvei az emberi szervezet életműködésének.”⁴¹ Ez valóban egy teljesen a kései Lukács fogalmiságát követő gondolat, amihez Márkus egy lábjegyzetben ezt fűzi hozzá: „e felfogás egyben a saját álláspontom is”.⁴² A Vajdával szembeni latens ellenvetés úgy fogalmazható meg, hogy a húszas évek koncepciója nem mosható össze a kései Lukács társadalomontológiai elképzeléseivel. Nem mintha ezt Vajda megette volna, ő egyszerűen a TÖRTÉNELEM ÉS OSZTÁLYTUDAT fogalmiságát használta vonatkoztatási rendszerként. Ezért is van az – fűzhetnénk hozzá –, hogy nem munkáról, hanem praxisról beszél. Márkus a praxisfilozófiával szemben megfogalmaz egy olyan ellenvetést, amelyet Vajda biztosan nem osztott volna: „A legsúlyosabb nehézséget számukra, úgy tűnik, a természeti objektivitás és az emberi tevékenység kapcsolatának megvilágítása okozta, s e nehézségek, főként Lukács és Korsch esetében, bizonyos kérdések következtelen, sőt kifejezetten idealista jellegű megválaszolásához is vezettek.”⁴³ – Márkus tanulmánya három szintből áll: a marxizmus történetének bemutatása, a korabeli marxista filozófia irányzatainak bemutatása és a társadalomontológiai filozófia jellemzése. Az ő fogalmi rendszerében a marxizmus reneszánsza átfogja a korabeli irányzatok összességét, a társadalomontológia pedig ezen belül elhelyezkedő irányzat. A marxizmus reneszánsza így nem pusztán tétel tanítás, hanem mindenekelőtt vitaösszefüggés. A vitákból azonban az következik, hogy valóságos irányzatok jönnek létre. A marxizmus reneszánsza a „terjedelmi” filozófiától való elhatárolás során jön létre. Márkus tanulmányának normatív perspektíváját így egy kettősség határozza meg: egyrészt a viták mellett kötelezi el magát,

mint ami szükségképpen hozzátartozik a filozófia normális működéséhez; másrészt az egymással vitázó irányzatok közül kiemeli a társadalomontológiát. Ezt a két szempontot azáltal ötvözi, hogy szerinte csak a társadalomontológia képes filozófiai szintre emelni a marxista filozófiát. „A filozófia feladata valóban tudatos kérdésekké (és válaszokká) tenni a jelen alternatíváit azáltal, hogy megkeresi a mai alapvető konfliktusainak helyét az emberiség összfejlődésében, feltárja a jelen cselekvés- és fejlődésalternatíváinak viszonyát az emberiség által történelmileg megalkotott értékekhez, s ezáltal tisztázza jelentőségüket, »értelmüket« az egész emberi fejlődés szempontjából.”⁴⁴

(1) Márkus úgy írta le a lukácsi programot, hogy ezzel nagyon közel került a helleri elemzésekhez. A zárógondolatot Heller így fogalmazta át, aforisztikus tömörséggel: „A filozófia a nembeliség tudata és öntudata együtt.” (36.) Hellernek valószínűleg csak szerkezeti fenntartásai lehettek Márkus tanulmányával szemben: nem a marxizmusból kiindulva kell eljutni a filozófiához, hanem a filozófiából kiindulva a marxizmushoz. Ennek a fordulatnak a háttere is világosan kitapintható: az 1973-as elítélés feldolgozásáról van szó. Így a marxizmus többé nem magától értetődő kontextus; a marxizmusnak igazolnia kell magát. Először is Heller át emeli a korábbi tanulmány alapgondolatát: „A bölcsesség nem más, mint az igaz emberi tudás és az igaz emberi magatartás egysége.” (26.) Az „igaz emberi tudást” azonban most Heller igazságnak, az „igaz emberi magatartást” pedig jóságnak nevezi. A bölcsesség így mindig a legalapvetőbb értékekre, sőt ezeknek az értékeknek az egységére irányul. A bölcsélet azonban még nem azonos a filozófiával, a filozófia „csak” a bölcsesség szerete. „A filozófia tehát – fogalma szerint – az igaz emberi tudás és az igaz emberi magatartás egységének szerete. Az igaz és a jó szerete.” (Uo.) A filozófiával így háromféleképpen lehetne szembefordulni: (a) kétségbe lehetne vonni a két alapvető érték létezését, (b) azt lehetne mondani, hogy ezek léteznek ugyan, de nem alkotnak egységet, és végül (c) megengedhetnénk ugyan, hogy egységet alkotnak, de ezt mégsem szeretnénk. Nem lehet pontosan látni, hogy Heller ezekhez a lehetőségekhez képest hogyan pozicionálja a kétségbeesés fogalmát. „Nemcsak az értéktagadásnak, de a kétségbeesésnek sincs filozófiája.” (27.) Mindenesetre ez az utóbbi gondolat már A FILOZÓFUS MORÁLIS KÜLDETÉSE című dolgozatban

is meghatározó szerepet játszott.⁴⁵ „*A kilátástalan korok igazi filozófiája szinte polemikusan kétségbeesés-ellenes. Így őrzi meg magát filozófiaként. Mikor Heidegger az ember »semmibe való belevettségéről« elmélkedik, vagy Spengler a kultúrkörök örök pusztulásáról beszél, akkor megtagadja a filozófus morális küldetését.*” A hangütés nem meglepő, ha e sorok 1965-ös megszületésére gondolunk, de 1975-re már biztosan enyhült a kötelező optimizmusra vonatkozó társadalmi nyomás. Ráadásul 1971-ből származnak azok a fentiekben már idézett híres sorok, amelyek Kierkegaard rezignációjáról mint legitím alternatíváról beszélnek. Hacsak nem akarunk szörszálhasogató módon különbséget tenni „kétségbeesés” és „rezignáció” között, akkor azt mondhatjuk, hogy Heller más Kierkegaard kapcsán eljutott a „kétségbeesés” fogalmához. De bárhogyan legyen is, nem szabad szem elől tévesztenünk, hogy Heller éppen ebben a kétségbeesés és kétségbeesett helyzetben kezd el beszélni a filozófus *morális küldetéséről*. A tanulmány témái közül a filozófia és a hatalom viszonya természetesen még ma is meghatározó. „*A filozófia és a hatalom kizárják egymást. A hatalom tekintélye más, mint a filozófia tekintélye.*” (42.) Ehhez hozzáfűzhetjük: a hatalom néha kísérletet tesz a filozófia kizárására és ellehetetlenítésére. Megkérdezhetnénk: mikor tesz erre kísérletet? Miféle hatalom ez? És mit ér az a társadalom, amelyben egy ilyen hatalom működik (működhet)? De ezek a kérdések rendszerint elmaradnak. A filozófia kizárása és ellehetetlenítése traumatikus hatású volt,⁴⁶ Heller következő sorai ezért inkább buzdításként hangzanak: „*A filozófiának nincs hatalma, de a filozófus hisz a filozófia hatalmában.*” (42.) A filozófus tudja, hogy nincs hatalma, ezért nem is lepődhetne meg, ha az esetlegesen fellépő hatalommal szemben védtelennek bizonyul. De a filozófus nem adhatja fel a hitét abban, hogy igaza van, hogy a gondolatainak sajátos hatalmuk van. – A kérdés az, hogy ebben a filozófiafelfogásban hogy helyezhető el a marxizmus. Igen, ezt várnánk, de Heller következetesen *nem* a marxizmusról, hanem Marx filozófiájáról beszél. „*Marx gondolati rendszerét filozófiaként értem meg. A filozófia összes kritériumait vonatkoztatom Marx filozófiájára.*” (56.) Ez először is azt jelenti, hogy Marx koncepcióját kiszakítjuk a gazdaságtelméleti összefüggésből, amiről pedig tárgyilag szól. „*A tőke első kötetét filozófiai műnek tekintem – megformált filozófiai gondolatnak a rendszeren belül.*” (Uo.)

Ez az olvasat ugyan nem magától értetődő, de a hatvanas évek végén, a hetvenes évek elején már a nemzetközi irodalomban is széleskörűen elterjedt volt. Ennek eredményeként persze a módszertani szempontok és bizonyos kulcsfogalmak léptek előtérbe.⁴⁷ A kérdés ebben az esetben az, hogy milyen sajátosságokkal rendelkezik a marxi koncepció más filozófiai elméletekhez képest. Heller a marxi filozófiát radikális filozófiának nevezi: „*Marx filozófiája az egyetlen radikális filozófia.*” (57.) Mielőtt e kifejezés értelmezésére rátérnék, szeretnék egy pillantást vetni a könyv címére. Az ELŐSZÓ szerint a könyv magyar címe VALLOMÁS A FILOZÓFIÁRÓL volt, más nyelveken a RADIKÁLIS FILOZÓFIA címmel jelent meg, míg végül A FILOZÓFIA RADIKALIZMUSA címet kapta. Ha csak az utóbbi kettőre tekintünk, akkor azt mondhatjuk, hogy minden a filozófia és a marxi koncepció kapcsolata körül forog. A radikális filozófia azonos a marxizmussal, de ez nem meríti ki a vizsgálat tárgyát, hiszen a marxi koncepciónak a filozófiába való beágyazásáról van szó. A filozófia radikalizmusa viszont azt sugallja, hogy a marxi koncepció a filozófiában csíra formájában már benne van – de ez túl erős állítás lenne. Ezért kap központi szerepet a *vallomás*: „*hitet tenni*” a filozófia mellett, habár a hatalom annak reprezentánsait földönfutókká teheti. „*A filozófia veszélyes; a filozófiát reprezentálni veszélyes. A halálraítéltek: Szókratész, Giordano Bruno és a többiek; akiket börtönbe vetettek: Boethius, Abélard, Diderot és a többiek; a száműzetésbe kényszerítettek és azok, akik vállalták a száműzetést: Prótagorász, Arisztotelész, Descartes, Hobbes, Marx és a többiek; a magányba szorítottak, ma perbe fogottak, a megfenyegetettek: Rousseau, Kant, Fichte és a többiek.*” (226.) De most forduljunk a radikális filozófia felé: ennek alap gondolata, hogy *radikális utópiának* lennie kell. (193.) „*A radikális filozófia a vállára vette az egész emberiség sorsát. Sosem volt még filozófiának ilyen hatalmas felelőssége.*”⁴⁸ (194.) Ez a specialitás a filozófiát nem teszi veszélyesebbé, vagyis a filozófust nem teszi ki nagyobb veszélynek, de nem is megy el a veszély mellett. A radikális filozófia inkább egy problémát vet fel: az utópia és a realitás között szeretne kínálni egy életformát, amely itt és most élhető. „*A radikális filozófia a racionális utópiát a jövőbe helyezte. De ez nem menti fel attól a feladattól, hogy megfogalmazza [...], hogy maga az emberi élet hogyan alakítható racionális utópiává, mely elvileg mindenki által követhető –*

hic et nunc.” (196.) A szöveg itt mintha egy kicsit hézagossá válna: a filozófia mintha az utópia felvázolásával az embereket, az emberiséget (mint az emberek összességét) magára hagyná. A radikális filozófia az utópiát olyan radikálisan értelmezte, hogy azt a jövőbe tolta, s ezzel együtt létrejött az a veszély, hogy a mindennapi életüket élő emberek magukra maradnak. (a) Vagy azt mondjuk, hogy a filozófus a tudás és a magatartás egységének megélésével az egész emberiségnek példát mutat; (b) vagy azt mondjuk, hogy ezen a ponton a radikális filozófia szükségszerű korlátjába ütközünk. A kettő közötti választás nagyon nehéz, a szöveg egésze mintha az elsőt készítené elő, ez azonban túlfeszítené a filozófus funkcióját, a második viszont nincs előkészítve a szövegben. Heller mégis inkább efelé húz: „*Mert ami filozófiailag meg nem oldható, azt az emberi cselekvés még megoldhatja. Az a kard, mely a gordiuszi csomót átvághatja: a totális társadalmi forradalom, mely egyúttal az életforma forradalma.*” (197. k.) Az talán egyértelmű, hogy Heller ragaszkodik a radikális filozófia programjához. De a marxi filozófia immár nem elég radikális; azt a mondatot tehát, hogy „*a marxi filozófia az egyetlen radikális filozófia*” (57.), módosítanunk kellene. Még hozzá talán két ok miatt: egyrészt, hogy a filozófia az egész emberiség, vagyis minden egyes ember ügyévé válhasson, másrészt pedig azért, hogy a filozófus megvalósíthassa a tudás és a magatartás egységét. De ezzel átléptük a filozófiát: a totális társadalmi forradalmat (vagyis az életforma forradalmát) nem lehet filozófiailag exponálni. A filozófia radikalizmusából a filozófia felszámolása következne. – Külön tanulmányt érdemelne a könyv utolsó, 133. szakasza, pontosabban az abban megfogalmazott tézisek. Az első két tézis az álláspontot, az elemzések perspektíváját tisztázza. „*Mindazt, amit a filozófiáról elmondottam, a filozófia álláspontjáról mondtam el. Mindazt, amit a filozófiáról elmondottam, a marxi filozófia álláspontjáról mondtam el.*” (198.) Mintha ennél magától értetődőbb módon nem is lehetne zárni a könyvet, a fenti elemzések azonban azt mutatják, hogy ez a két megállapítás nem egészen helytálló: a marxi filozófia további radikalizálása ugyanis a filozófia horizontjának átlépéséhez vezetett. A következő négy tézis így kezdődik: „*ha azt fogják ellenem vetni*”. De kik, kik jönnek még szóba vitapartnerként? „*Ha azt fogják ellenem vetni: félreértettem a filozófiát, félreértettem a marxi*

filozófiát, akkor azt válaszolom: minden megértés félreértés.” (198.) Nincs végső és helyes értelmezés, az interpretáció olyan közvetítés, amely minden értelmezést szükségképpen eltorzít. A következő három tézis azonos szerkezetű: „*Ha azt fogják ellenem vetni, hogy tények sokaságát nem vettem figyelembe [...], hogy nem adtam új ismereteket [...], hogy értékeim választott értékek [...]*.” (Uo.) A válasz mindig ugyanaz: „*tudom*”, nem is akartam.⁴⁹ Nem lehet eldönteni, kik a lehetséges vitapartnernek, ugyanúgy lehetnek a baráti kör tagjai, mint a marxizmus más felfogását képviselő „hivatalos” filozófusok. De tulajdonképpen (a mű zárótézisének fényében) ennek nincs is különösebb jelentősége: „*a bölcsesség szeretete is lehet viszonzatlan*”. (199.) Talán úgy kellene ezt értenünk, hogy a bölcsesség nem viszonyozza a rá irányuló szeretetet? Ez a könyv egésze alapján valószínűtlennek tűnik. Inkább valami másról van szó: a bölcsességre irányuló szeretet a radikális filozófiában az emberiség szeretetét jelenti, és az emberiség (pontosabban az embert körülvevő emberek) ezt a szeretetet nem feltétlenül viszonyozzák. Az ember végül magára marad: a „*tudom*” és a zárótézis egyaránt a bezárkózás gesztusa. A „hivatalos filozófusokkal” a vita befejeződött, de a barátok sem vitapartnernek többé. Mi ez, ha nem rezignáció? VALLOMÁS A FILOZÓFIÁRÓL helyett: vallomás a magára maradásról. (Márkus még a viták és irányzatok elfogadatatásával próbált harcolni az elismerésért, tíz évvel később azonban erről kiderült, hogy illúzió volt.)

(2) Vajdának a könyvben szereplő tanulmánya szintén 1975-ből származik, jó lenne tehát tudni valamit a két szöveg egymáshoz való viszonyáról. „*Jó lenne tudni, hogy miért is íródtak ezek a szövegek! S milyen sorrendben? [...] S tudni kellene, hogy az én szövegem vajon válasz-e a Te szövegeidre? Vagy a Teid válaszolnak az enyémmre?*” (9.) Némileg meglepő, hogy még a legnagyobb nagytóval sem lehet látni a két szöveg egymásra utalásait. Én mégis inkább arra hajlanék, hogy Heller szövege volt a korábbi, és Vajda szövege (ha nem is válaszol rá, de) mégis feltételezi Heller írásának ismeretét. Vajda nem idézi Heller tanulmányát, inkább a mindennapi életéről szóló könyvre és az értékekről szóló tanulmányra támaszkodik. Kiindulásképpen Márkus egy évtizeddel korábbi tanulmányát idézi: „*A filozófia feladata valóban tudatos kérdésekké (és válaszokká) tenni a jelen alternatíváit azáltal, hogy megkeresi a mai alapvető konfliktusainak helyét az emberiség*

összfejlődésében, feltárja a jelen cselekvés- és fejlődés-alternatíváinak viszonyát az emberiség által történelmileg megalkotott értékekhez, s ezáltal tisztázza jelentőségüket, »értelmüket« az egész emberi fejlődés szempontjából.”⁵⁰ (439.) Mint láttuk, Heller ugyan felhasználja ezt a gondolatot, ám végső soron mégis sokkal komplexebb elképzeléseket dolgoz ki. A jellegzetes, téziszerű pregnanciával megfogalmazott és rendkívül provokatív helleri gondolatok közül szinte egyetlenegy sem lehet felfedezni Vajda szövegében. Azt is mondhatnánk, hogy Márkus megállapításából kiindulva Vajda Heller tanulmányát a következő mondaton keresztül próbálja cáfolni: „A filozófia a nembeliség tudata és öntudata egyszerre.” (36.) Amiért azt gondolom, hogy Vajda elemzései már feltételezik Heller tanulmányát, az a marxi filozófia és az általában vett filozófia közvetlen összekötése.⁵¹ „Nincsen európai filozófia anélkül, hogy ne a »nembeliség« mint érték lenne az »álláspontja«; még akkor sincsen, ha vannak olyan filozófiák, amelyek a »nembeliség« értékfogalmának bizonyos mozzanatait már mint értéket is tagadják.” (470.) Vajda azonban felülvizsgálja azt a tézist, hogy a filozófia valóban a jelen alternatíváinak tudatos kérdésekké (és válaszokká) tételével foglalkozik-e. Úgy tűnik, mintha ezzel szemben bizonyos érveket lehetne felvonultatni: „A filozófiától [...] majd mindig távol állott az ilyen történelmi konkrétság; a filozófiát látszatra mindig a lét legelvontabb problémái izgatták, nem pedig a jelenkor, a múlt pillanat lehetőségei. De hogy ez csak látszat, az könnyen igazolható.” (470.) Ezért most nem is erődünk az igazolás nyomába,⁵² hanem egyszerűen elfogadjuk. De éppen a mi korunkban alakul ki az a benyomás, hogy a filozófia nem képes többé a jelen alternatíváit tudatos kérdésekké formálni. „Korunkban némi szkepszis érződik a filozófiával szemben. E szkepszis a legkülönfélébb megfogalmazásokban jut kifejezésre. Lényege: a filozófia hagyományos kérdésfeltevésai [...] mindig sub specie aeternitatis fogalmazódtak meg [...]. [De] miért lenne szükség éppen filozófiára, ha a filozófus végre felismeri, hogy nincsen »örök« igazság, ennél fogva nem is kell az örök igazságot felfedeznie?” (470. k.) Ezzel azonban mégiscsak visszajutunk ahhoz az állításhoz, hogy a filozófia nem tud megfelelni a történelmi konkrétság követelményeinek. Itt nyílik egy bizonyos exkurzus: a filozófia ilyen átlépése igazolható bizonyos marxi szöveghelekkel. Mindenekelőtt a NÉMET IDEOLÓGIÁ-ban

úgy tűnik, hogy Marx a történelmet tekinti az egyetlen igazi tudománynak. „A történelem valószínű tudományának megszületésével [...] feleslegessé vált a filozófia, feleslegessé, sőt károsná, reakcióssá vált a korkérdéseknek a filozófia »elvonat«, történelmetlen formáiban való megfogalmazása.” (471.) Jól érezhető azonban, hogy Vajda ennek nem tulajdonít különösebb jelentőséget; így sikerül megszabadulnia a marxi filozófia fogalmiságtól. A tanulmány döntő gondolata azonban az, hogy a *sub specie aeternitatis* gondolatok keresése a lehető legszorosabban összefügg a nembeliség álláspontjával. És ez az elképzelés (legalábbis értelme szerint) újra csak Heller tanulmányából származik. A filozófia olyan észizagságokkal foglalkozik, amelyek *sub specie aeternitatis* gondolatok. Így arra az eredményre jutunk, hogy a nembeliség gondolatát magát is problematizálni kell. Vajda szerint az emberiség fogalmát nem szabad a nembeliség értelmében tekintenünk, vagyis nem szabad benne értékfogalmat látnunk. Pontosabban, amíg filozofálunk, addig kénytelenek vagyunk így eljárni. „Azt hiszem, arra sem kell sok szót vesztegetni, hogy az európai filozófia álláspontja valóban mindig a »nembeliség« így értelmezett álláspontja volt [...]” (468.) De ha átlépjük a filozófiát, akkor a nembeliséget, az emberiséget az emberek empirikus összességével helyettesítjük. Így a vizsgálat számára új perspektíva nyílik meg: rögtön megkérdőjelezhetjük az európai kulturális hegemoniát. Mai szemmel olvasva Vajda tanulmánya az akkor még nem is létező multikulturalizmusvita egyik legelső dokumentuma.⁵³ Visszatekintve Vajda ezt írja: „Megírtam a szöveget, elolvastattam Veletek, majd valami formális indokkal félretettem; valójában azért, hogy ne érezzem már tovább az Iskolán belüli feszültségeket.” (16.) Talán e két tanulmány ütközése volt az a pont, amely valóban szétvetette az Iskolát: az egyik oldalon állt a filozófiára vonatkozó vallomás, a másikon a filozófia átlépésének sürgetése. Így nem volt többé közös nevező.

III

1978-ban jelent meg a Lukács-kör utolsó könyve Magyarországon, Heller Ágnes *AZ ÖSZTÖNÖK / AZ ÉRZELMEK ELMÉLETE* című műve. Emlékezzünk vissza: ez a két téma volt az öt fejezetre tervezett szociálintropológiai vállalkozás első két része.

Az akkori kiadáshoz csatolva (példátlan módon) megjelent egy kiadói előszó, amelyben a következő sorok állnak: „A szaktudományra vár a feladat, hogy megítéljék: Heller koncepciója szinkronban van-e a szaktudományok legújabb eredményeivel, hogy az általa kiválasztott művek valóban ma is érvényes tételeket mondanak-e ki, hogy reprezentánsnak ítéltetők-e az általa mérlegre tett irányzatok, adatok, pl. az olyan tárgyalt kérdéskörökben, mint az affektusok, az agresszió, az érzelmek elmélete stb. [...] A biológiai, neurofiziológiai, pszichofiziológiai kutatások pl. olyan széles területen és olyan részletekre kiterjedően folytak az utóbbi években, hogy mire Heller Ágnes e mostani szintéziskísérlete felöltötte e mai formáját, az általa vitatott koncepciók egy részét az érintett tudományágak, sőt maguk e koncepciók megalkotói is túlhaladtak tartják.”⁵⁴ Ez a passzus hosszú elemzéseket érdemelne és követelne meg. Először is némileg tanácstalanul állunk szemben azzal, hogy miért szánta rá magát a hatalom és egy könyvkiadó öt évvel a szakmából való kitisztítás és egy évvel az emigrációba kényszerítés után egy Heller-könyv megjelentetésére. A hetvenes évek közepéig a Lukács-iskola tagjai még egy-egy utószó erejéig meg-megjelentettek a magyar könyvpiacon, de az emigrációt követően már sem a folyóiratpiacon, sem a könyvpiacon nem lehettek jelen. Hogy került sor mégis ennek a könyvnek a kiadására, és miért éppen erre esett a választás? Ezekre a kérdésekre valószínűleg már nem fogunk választ kapni. Némi rosszindulattal azt feltételezhetnénk, hogy valakik talán arra gondoltak, hogy ezt a könyvet a szaktudósok elsőpró kritikáik fogják megsemmisíteni. A fenti passzus egy ilyen értelmű felhívásnak is tekinthető. De kezdjük a történetet még egy kicsit távolabbról: az antropológiai projekt sajátos viszonyt alakított ki a modern természettudományokkal. A FILOZÓFIA RADIKALIZMUSÁBAN a következőket olvashatjuk a filozófia és a tudományok viszonyáról: „A modern filozófia akceptálja a természettudomány autoritását saját tényei tekintetében, ugyanakkor kidolgozza a természettudományos tények mint igaz tények igazolásának módszertanát.”⁵⁵ Majd később: „A filozófia betöltheti filozófiai funkcióját, ha nem vesz tudomást a természettudomány tényeiről. De a modern filozófia nem mondhat ellent ezeknek a tényeknek.”⁵⁶ (Uo.) Óvatosan ugyan, de ki kell mondanunk, hogy a filozófusnak meg kell ismerkednie a modern természettudományok által felfedezett tényekkel. A természettudományos tények kezelésének egy

szép példájával találkozhatunk Az ÉRZELMEK ELMÉLETÉ-nek elején: „Az EEG-ritmussal [végzett kísérletek] alátámasztják [...] a mindennapi tapasztalatot. Emócionál, figyelemnél – mint a szaktudományban közismert – az alfa-ritmus átvált béta- és gamma-ritmussá (nagyobb frekvencia, szélesebb amplitúdó). A kísérletek tanúbizonysága szerint többszörös ismétlés esetén ugyanannál a cselekvésnél egyre kisebb lesz a frekvencia, egyre szélesebb az amplitúdó: helyreáll az alfa-ritmus, az emóciómentes-figyelemmentes állapot »jele«. Ugyanezzel az eredménnyel jártak a galvanométerrel végzett vizsgálatok is.” (24.) Ez a passzus legalább két fontos premisszára épül. (1) A filozófia feladata a mindennapi élet jelenségeinek leírása, filozófiai fogalmakkal való reflexiója. Ebben az összefüggésbe illeszkedik a következő mondat: „A filozófiát mindenki meg tudja érteni, aki hajlandó a szellemi erőfeszítésre.”⁵⁷ (2) A tudomány is éppen ezt a mindennapi világot írja le; a kérdés mármost az, hogy hogyan viszonyul a tudományos leírás a filozófiai leírásához. „A filozófia nem ad új ismeretet – de meg akar alapozni minden ismeretet.”⁵⁸ Mindjárt feltűnik, hogy a „megalapozás” itt sajátos értelemben szerepel. Ha Az ÉRZELMEK ELMÉLETÉ-nek fent idézett passzusára tekintünk, akkor azt mondhatjuk, hogy a filozófiai elemzés megeremelt egy bizonyos kontextust, és az elemzés menetébe kell beépíteni (mint megerősítő tényeket) a természettudományos felfedezéseket. „A filozófia nem a tények elméleti rendezése, mint a teória. A filozófia saját protagonistáit (kategóriáit) rendezi. A tények csak kiindulópontként, igazolásként vagy példaként jönnek számításba.”⁵⁹ – A kérdés mindekelőtt az, hogy miért következett be a tudományok ilyen felértékelése?⁶⁰ Első megközelítésben a fentiekből az a válasz adódik, hogy a tudományok felértékelésének háttérében a mindennapi élet – mint az elemzés témája – áll. Célszerűnek tűnik tehát még egyszer föllapozni és ebből a szempontból áttekinteni A MINDENNAPI ÉLET című könyv elemzéseit. „Elmélet és gyakorlat közvellen egysége a mindennapokban annyit [...] jelent, hogy nincs különbség helyes és igaz között; ami helyesnek bizonyul, az egyúttal az »igaz« is. A mindennapi élet attitűdje tehát okvetlenül pragmatikus.”⁶¹ A filozófia azért alkalmas a mindennapi élet elemzésére, mert szembeszegül az elmélet és a gyakorlat szétválasztásával.⁶² De akkor milyen jelentősége van a tudományoknak a mindennapi élet jelenségeinek tematizálásában? A MINDENNAPI ÉLET című könyvben Heller Ágnes

inkább a tudományos megközelítés és a mindennapi gondolkodás szerkezeti különbözőségeit hangsúlyozza. „*Miután minden természettudomány sajátos homogén struktúrával rendelkezik, az ebben való mozgás» elsajátítása speciális képzést igényel. A fizikát, kémiát, orvostudományt egyszerűen meg kell tanulni ahhoz, hogy homogén struktúrájában gondolatilag mozoghassunk.*”⁶³ A tanulás szükséglete azt mutatja, hogy a mindennapi életet egy ugrás választja el a tudományos beállítottságtól. Ezért a tudományos beállítottság nem vezethető le a mindennapi élet szerkezetéből. De az, hogy „nem vezethető le”, még nem jelenti azt, hogy ne a mindennapi életből nőne ki. „*Vessünk most egy rövid pillantást a mindennapi élet és tudományos gondolkodás viszonyának történelmi alakulására. Ahhoz, hogy a tudományos gondolkodás létrejöhessen, már a mindennapi életben is meg kell születnie olyan gondolati magatartásoknak [...], melyekből a tudományos gondolkodás kinőhetett.*”⁶⁴ A tudomány kialakulásának (genezisének) perspektívájától azonban meg kell különböztetnünk a tudománynak a mindennapi életbe való behatolását, melynek alapvetően két formája van. (1) „*A tudományos ismeretterjesztésből eredő információk tudomásulvétele és továbbadása pl. egyáltalán nem haladja meg a mindennapi élet szükségleteinek tipikus szintjét, de ezt nem a mindennapi gondolkodásból eredő gondolati tartalmakkal bővíti. Érdemes lenne egyszer külön tanulmányban megvizsgálni, hogy a különböző tudományos felfedezések [...] milyen formák között hatoltak be a mindennapi tudatba [...], hogyan váltak »közhelyekké«.*”⁶⁵ A leülepedett tudományos ismereteknek világméppalkotó szerepük van, és ez a folyamat az oktatáson keresztül játszódik le. (2) A tudományok mindennapi életbe való behatolásának másik formája a technika; új gépek, eszközök jelennek meg, amelyek nemcsak a munkavégzés körülményeit befolyásolják lényegesen, hanem a mindennapi élet számára is új eszközöket és lehetőségeket teremtenek.⁶⁶ – Nem igazolódott tehát az a sejtésünk, hogy a mindennapi élet jelenségei mintegy életre hívják vagy támogatják a tudományos megragadást. De akkor hogyan juthatunk el addig, hogy a filozófiának szövetségre kell lépnie a tudománnyal? Legalábbis a következő laza értelemben: „*A filozófia betöltheti filozófiai funkcióját, ha nem vesz tudomást a természettudomány tényeiről. De a modern filozófia nem mondhat ellent ezeknek a tényeknek.*”⁶⁷ De még innen is egy ugrás vezet ah-

hoz az állításhoz, hogy az érzelmek elmélete megköveteli a tudomány és a filozófia összefonódását. Ez a filozófia önátlépésének Heller által kidolgozott alakja, amely bizonyos analógiában áll a Vajda által fölvázolt alakkal. – A 2006-ban írt előszóban Heller Ágnes az érzelmek újfajta tematizálását a metafizika kritikájára vezeti vissza. „*A metafizikus filozófiákat két alaptörekvés jellemezte. Mindenekelőtt meg kellett alapozni az örök elsőbbségét a változóval szemben, a szükségszerűség elsőbbségét a véletlenel szemben, a forma elsőbbségét az anyaggal szemben, az általános elsőbbségét a különössel és eggyessel szemben. Másodszor, úgy kellett leírni a világot, hogy a részek tökéletesen egymáshoz illeszkedjenek, azaz rendszert kellett alkotni. [...] Az ész garantálta mindig az igaz tudást, bármilyen álarcban vagy kosztümben jelent is meg. Ezért az észnek kellett garantálnia – különböző álarcokban és kosztümben – az erényt, az igazságosságot és a jót is.*” (7.) Nem tagadható, hogy a metafizika egy kicsit sem kedvezett az érzelmek elméletének, bár Heller számos kivételt is felsorol. A legnagyobb kivétel Spinoza volt. „*Az érzések és érzelmek leginkább újító s egyúttal következes elemzését és rendszerezését kétségtelenül Spinoza Etikájának harmadik részében olvashatjuk. A cím persze jellemző, s előrevetíti a régiek gondolatainak diadalmas visszatérését. Az érzelmeket elemző nagyszerű fejezet ugyanis, mint ismeretes, »az emberi szolgásgát« idézi.*” (9.) De miért lenne annyira fontos az érzelmek elemzése? Persze az érzelmek önmagukban is érdekesek, de ha már ennyire kívül estek a filozófián, nem lenne egyszerűen tanácsos átengedni őket a szaktudományoknak, elsősorban a pszichológiának? Ezt már csak azért sem tehetjük meg, mert egy antropológiai perspektívában az érzelmek elmélete mindenféle etikai koncepció alapját képezi. (Most tekintsünk el attól a nagyon nehéz kérdéstől, hogy az érzelmektől hogyan sikerül átmenni az erkölcsi cselekedetekhez.) Úgy néz ki, hogy a posztmetafizikai koncepció jobban leírja a könyv tulajdonképpeni nívóját, mint a filozófia és a tudomány összefonódásának programja. A FILOZÓFIÁM TÖRTÉNETE című könyvben Heller ugyan nem úgy beszél erről a műről, mint amelyik posztmetafizikai fordulatot hajtott volna végre, de mégis ennek szellemében elemzi. „*Már nem kezdtem a könyvet fogalom meghatározással, még nominál definícióval sem, hanem egy előzetes, hipotetikus és nyitott bemutatással, melyben arra a kérdésre keresem a vá-*

laszt, »mit jelent az, hogy érezni?« »Érezni annyit, mint involválva lenni valamiben.« *De mit jelent az, hogy involválva lenni? És mi az a valami? A rajzot ki kell majd festeni a későbbi fejezetekben.*»⁶⁸ Nézzük először tartalmilag az érzelmek általános meghatározását. „Az érzés általános antropológiai funkciójáról itt megfogalmazandó hipotézisünk – tehát az elemzés kiindulópontja maga – lesz hivatott arra, hogy e kiindulópont jogosultságát és értelmességét igazolja.” (21.) A MINDENNAPI ÉLET című könyv valóban egészen más jellegű felütéssel kezdődik. „Ahhoz, hogy az egyedek a társadalmat reprodukálhassák, szükséges, hogy önmagukat mint egyedeket reprodukálják. A mindennapi élet a társadalmi reprodukció mindenkorai lehetőségét megteremtő egyedi reprodukciókat jellemző tevékenységek összessége.”⁶⁹ De azt ebben az esetben is el lehet mondani, hogy „egy előzetes, hipotetikus és nyitott bemutatással” kezdünk, és „a rajzot majd a későbbi fejezetekben kell kifesteni”. Én nem látnék tehát ebben a vonatkozásban döntő, módszertani különbséget. Van azonban egy másik fontos szempont is, amely a tudomány gyakorlatára emlékeztet: ezek a csoportosítások és felosztások. Vannak ilyen és ilyen esetek, erre szinte korlátlanul sorolhatnánk a példákat mindkét műből. „Én érzek – én involválva vagyok valamiben. Ez a »valami« minden lehet. (Így: egy másik ember, egy eszme, önmagam, egy folyamat, egy probléma, szituáció, egy másik érzés – másik involváltság.)” (21.) A MINDENNAPI ÉLET című könyvben Heller ezt még *intentio recta* (1)-nek nevezte: „[ez] nem tesz mást, mint hogy csoportosítja és rendszerezi a tapasztalatokat, a mindennapi gondolkodás adottságait, s így nem haladja meg a mindennapi gondolkodás szintjét”.⁷⁰ De akkor hogyan lehetne mégis különbséget tenni A MINDENNAPI ÉLET ÉS AZ ÉRZELMEK ELMÉLETÉ-nek felütése között? A MINDENNAPI ÉLET című könyvben rögtön a gondolatok egész spektruma nyílik meg. Tulajdonképpen rögtön kereteket látunk; talán itt lehetne a leginkább a kép kiszínezéséről beszélni.⁷¹ AZ ÉRZELMEK ELMÉLETÉ-ben a kiindulópont inkább *pontszerű*, *definitórikus*. „Érezni annyit jelent, mint involválva lenni valamiben.” (21.) Ebben az esetben felmerül a tautológia lehetősége. „Tisztában vagyunk azzal, hogy ez a kijelentés tautológiának tűnhet. Ha érezni annyit, mint involválva lenni valamiben, mit jelent akkor az, hogy involválva lenni valamiben? Mivel a későbbiekben meg fogjuk adni erre a magyarázatot, fogadjuk el ezt a látszólag tautologikus kijelentést

hipotetikus kiindulópontunknak.” (Uo.) A hipotetikus kiindulópontból különböző szálak indulnak el, az „involválva lenni valamiben” egyre több és több jelentésspektussal gazdagodik. E kifejtés állandó stílusseleme az alapmeghatározás újabb és újabb ismétlése. Most csak példaként tekintsük a következő megfogalmazást: „Érezni annyit jelent, mint involválva lenni valamiben. [...] De lehetek involválva valamiben, és lehetek involválva valamiben. Azaz tudatom centrumában állhat maga az involváltság, és állhat az a »valami«, amiben involválva vagyok. Attól függően, hogy mi áll tudatom centrumában, lehet az érzés (az involváltság) figura vagy háttér.”⁷² (26.) A tudományosság jellegét és jelenlétét tekintve így aligha mernék különbséget tenni A MINDENNAPI ÉLET ÉS AZ ÉRZELMEK ELMÉLETE között; legalábbis, ami a kiindulópontot illeti. Van azonban két másik fontos különbség. (1) A MINDENNAPI ÉLET a tudomány világa elé megy vissza; AZ ÉRZELMEK ELMÉLETE viszont relevánsnak tekinti a tudomány eredményeit. De ebből következik egy bizonyos ellentmondás: a posztmetafizikai beágyazás ezt a tudományos kötődést relativizálni próbálja. „Az érzelemelmélet körében [...] számtalan új agyfiziológiai és agypszichológiai felfedezést tettek az utolsó több mint harminc évben, de ennek a könyv lényeges mondanivalója szempontjából nincs igazi jelentősége. Mi több, az ebben kifejtett elméletek többségét nemcsak hogy felhasználtam a későbbiekben, hanem sok mindent rájuk építettem (etikámban is).”⁷³ Vagyis a könyv ugyan felhasznál tudományos eredményeket, de filozófiai mondanivalója független és függetleníthető ezektől az eredményektől. Erre világít rá Heller a könyv helyi értékéről beszélve: „Így Az ösztönökről című könyvem valóban bevezetés az érzelemfilozófiába. Ez a könyv ott kezdődik, ahol az előbbi abbamarad. Döntésemet, hogy a második kötetet az első nélkül jelentessem meg, új és javított kiadásban, mind elméletileg, mind pragmatikusan meg tudom indokolni. Egy lényegében polemikus szellemű könyv addig érdekes, amíg a kérdések, melyek körül polémia folyik, napirenden vannak. Bár ma sem gondolkozom az ebben a könyvben elmondottakról lényegében másként, azok, akikkel vitáztam, már egy ideje feledésbe merültek.” (15.) Majd szinte szó szerint ismétlődik a FILOZÓFIÁM TÖRTÉNETÉ-nek megfogalmazása: „Való igaz persze, hogy az agypszichológia és agyfiziológia hatalmasat fejlődött (változott) e könyv megírása óta, míg én harminc év előtti forrásokra hivatkozom. Számos hivatkozást

azonban már akkor is lábjegyzetbe internáltam, s most egyszerűen kihagytam. Öszintén szólva ezek a hivatkozások nem is voltak döntőek a könyv mondandója szempontjából.” (15. k.) A filozófiának a tudomány irányába való átlépése így minden jelentőségét elveszti. (2) A MINDENNAPI ÉLET című könyvben az érzelmek „csak” orientáló affektusokként jelennek meg: „A mindennapi érintkezés természetesen a legkülönbözőbb affektusokat veszi igénybe. Mégis vannak közöttük olyanok, melyeknek elsődleges funkciója a mindennapi érintkezés orientálása. Ezek közül az igen-érzéshez tartozóak [...] a rokonszenv, a vonzalom, a szeretet; a nem-érzéshez tartozóak [...] az ellenszenv az averzió, a gyűlölet. S közöttük áll »semleges« harmadikként a közömböség.”⁷⁴ Számunkra ebből most az a fontos, hogy az érzelmek a mindennapi érintkezésbe ágyazódnak bele, abban orientáló funkciót töltenek be. Lehetett volna úgy is érvelni, hogy a mindennapok pragmatikus világában nem annyira a világ megismerése a fontos, mint a pragmatikus tevés-vevés. Így azt is lehetett volna mondani, hogy az érzelmi orientáció fontosabb, mint a kognitív megismerés.⁷⁵ Ebben az esetben mintegy automatikus lett volna az átmenet a mindennapi élet elméletétől az érzelmek elemzéséhez. Azt is lehetett volna mondani, hogy a mindennapi életben az ember mindig erősebben involvált, a teoretikus beállítottság viszont az involváltság gyengítését vagy felfüggesztését jelenti. De ennek az összefüggésnek tiszta formában való megjelenése már csak azért sem várható, mert AZ ÉRZELMEK ELMÉLETE valóban egy új projekt nyitóműve akart lenni.⁷⁶

IV

A FILOZÓFIÁM TÖRTÉNETE című könyv utolsó fejezetének egy helyén Heller ezt írja: „Magyarországon a legnépszerűbb művem nem az én alkotásom, hanem Kőbányai János velem készített interjúkötele, a Bicikliző majom.”⁷⁷ Bő tíz évvel a BICIKLIZŐ MAJOM megjelenése után⁷⁸ (közvetlenül karácsony előtt) jelent meg egy újabb Heller-interjúkötet; a beszélgetéseket ezúttal Rózsa Erzsébet készítette. A kérdés mindenekelőtt az, hogy miben különbözik ez a kötet a BICIKLIZŐ MAJOM-tól. Rózsa Erzsébet az utószóban ezt írja: „Heller Ágnes életútjáról bárki olvashat a Bicikliző majom című életrajzi interjúkötetben, amit Kőbányai Jánosnak

köszönhetiünk. [...] E kötet hangsúlya azonban nem Heller Ágnes biográfiáján, hanem személyiségén van: ezt állítottam kérdéseim révén beszélgetéseink középpontjába. Köszönettel tartozom Ágnesnek azért, hogy ezt a megközelítést elfogadta.” (213.) A kötetet olvasva az embernek az az érzése, hogy a kérdező a személyiséget különféle szerepekből próbálja felépíteni; a beszélgetés alapvetően e szerepminták magas fokú kiteljesedéséről és belső harmóniájáról szól. Egy pillanatra idézzük fel a FILOZÓFIÁM TÖRTÉNETE nyitósorait: „Több élettörténetünk van. Nekem is van egy-néhány, drámákkal, fordulópontokkal, örömeikkel és csalódásokkal teli. Sokszor nyílik módom beszélni róluk, hiszen az interjúkban ezekről vallatnak. Az egyik történetemről azonban ritkán vagy sohasem vallatnak.”⁷⁹ Ez a filozófiai élettörténet. Heller azt mondja, hogy a filozófiai élettörténetet nem lehet levezetni az egyéb élettörténetekből, de a kérdés az, hogy a filozófiai élettörténetből vissza lehet-e lépni a személyes élettörténethez.⁸⁰ Ennek is megvannak a maga sajátos nehézségei. De hajól látom, Rózsa Erzsébet nem erre törekedett (ezt megtette Kőbányai János), hanem olyan metainterjút szeretett volna készíteni, amely átfogja és összeköti a személyiség különböző történeteit. Vagy azt is mondhatnánk, hogy a személyiség egyfajta konstrukcióját szeretné megalkotni. És mindezt a szerepfogalom előtérbe tolásával szeretné elérni. „Az életdében ezek a »szerepek« mindig együtt voltak: nagy családod van, tartod a rokoni kapcsolatokat, kiterjedt rokonságod van jelenleg is Magyarországon.”⁸¹ [...] Közben a világban is folyton jelen vagy: nemcsak az USA-ban, hanem Ausztráliában is hosszabb időt töltesz minden évben, s rendszeresen jársz Latin-Amerikába. Talán nincs is olyan kontinens, amelyet ne látogatnál, a könyveidet szerte a világon ismerik, olvassák.” (8. k.) A kötet nagy kérdése az, hogy ezeket a szerepeket egy nagyon magas szinten hogy lehet egyszerre megvalósítani, hogyan lehet összekötni egymással. Rózsa Erzsébet stratégiáját így egyfajta általános harmonizálás jellemzi. Ez a beszélgetéseknek nagyon kellemes, szeretetteljes tónust ad. De számomra a kötet legérdekesebb részei mégis azok voltak, ahol ez a „harmónia” megbomlik.

(1) Heller nem fogadja el a „szerep” kategóriáját; e fogalom használatát már rögtön az első megszólalásban határozottan visszautasítja. „Kezdjük a szereppel: én egyetlen szerepet sem játszottam. Ha így lenne vagy lett volna, azt monda-

nám, hogy mindezeket a szerepeket rosszul játszottam, mert nem játszottam szerepeket.” (9.) Heller Ágnes még 1966-ban jelentette meg TÁRSADALMI SZEREP ÉS ELŐÍTÉLET című könyvét. Ebben olvashatjuk: „Egyetlenegy társadalmi viszony vagy magatartás – vonatkozzék egyszerekre vagy többekre – sem szükségképpen szerepszerű. De minden társadalmi viszony [...] szerepszerűvé merevedhet. Ez akkor következik be, mikor egy funkció, intézményen belüli vagy kívüli tartós magatartás szokásrendszere az adott funkcióra, magatartásra tipikusan jellemző sztereotíp klisévé merevedik, s az egynén [...] cselekedeteit e sztereotíp klisék alá rendeli.”⁸² A szerep így a mindennapi élet elidegenedett formájaként jelenik meg; a szóban forgó kötet alcíme: KÉT TANULMÁNY A MINDENNAPI ÉLET KÖRÉBŐL. (Érdeemes fölhívni rá a figyelmet, hogy A MINDENNAPI ÉLET című könyvben a szerep fogalma meg sem jelenik.) Mindenesetre Heller Ágnes több mint negyven év elteltével is fenntartja a szerepfogalom ilyen negatív értékelését.⁸³ Rózsa Erzsébetnek így a beszélgetés menetét fenntartandó, módosítania kell a fogalomhasználatot. „Ha nem szerepek, akkor feladatok viszont adódtak abból az alaphelyzetből, hogy anya, feleség voltál, hogy volt családod meg munkahelyed, illetve hivatásod.” (10.)

(2) Van a könyvnek egy pontja, nagyjából a közepetáján, ahol Heller Ágnes egy pillanatra megkérdőjelezi a sugallt harmonikus képet. Kérdés: „A magánéletben is ott a teljes élet: barátok, szerelmek, gyerekek, unokák. Van egy nagy családod, itt vannak a közeledben, Budapesten élnek. A kultúra elképesztően széles köre belefér az életvitelbe. Egy olyan teljes élet, ami ma szinte anakronisztikus.” (102. Kiemelés tőlem: W. J.) Ez már valóban messze ment, ezért a válasz: „Elő lehetne adni az életemet akár szenvedéstörténetként is, ha éppen arra lenne kedvem. Gyerekként a holocaustban majdnem minden barátját megölik az embernek, az apját is megölik, mindenkit megölnék, akit a legjobban szeretett. Aztán amikor lassan rendbe jönne, akkor margóra állítják, kirúgják az egyetemről, kirúgják az állásból, emigrációra kényszerítik. Szóval elő lehetne adni szenvedéstörténetként is az életemet.” (103.)

Emlékezzünk vissza a FILOZÓFIÁM TÖRTÉNETE egyik nyitó megállapítására: „Az egyéb élettörténeteim és a filozófiám története közötti kapcsolatot kár lenne tagadni.”⁸⁴ De ezt a kapcsolatot nem is olyan könnyű megkonstruálni; a csokor sohasem lehet teljesen „harmonikus”.

Jegyzetek

1. Lukács György: ÉLETRAJZ MAGNÓSZALAGON. Magvető, 1989. 88.
2. Lukács György: CURRICULUM VITAE. Magvető, 1982.
3. Az utolsó kiemelés tőlem: W. J.
3. „Ahogy sohasem nőhettem fel két szemű, szőke, nagy termetű hölgygé, úgy nem mehetett filozófiám sem teljesen más irányba, mint amilyen irányba tartott. Csak abbahagyhattam volna, vagy elhallgathattam volna...” 18.
4. Heller Ágnes könyveivel és tanulmányaival 1977/78-ban találkoztam először. A pécsi egyetemen közgazdaságtant tanultam; ebben egy három féléves filozófiai stúdium is szerepelt. A második és a harmadik félévben Lukácsnak a bécsi konferenciára írt előadása mellett több olvasmány is szerepelt tanítványaitól. Hellertől A MINDENNAPI ÉLET, Márkustól a MARXIZMUS ÉS ANTROPOLÓGIA, Vajdától az OBJEKTÍV TERMÉSZETKÉP ÉS TÁRSADALMI PRAXIS, amelyről már akkor tudtam, hogy kisebb vihart kavart a Magyar Filozófiai Szemle történetében. Az órákon többször szóba került a magyar szellemi életből való kitiltásuk, amit akkor csodálkozással vegyes elbizonytalanodással fogadtunk, hiszen olvastuk a műveiket, beszélgettünk róluk, ebből készültünk vizsgára stb. Aztán talán 1979-ben Altrichter Ferenc közvetítésével jutott el akkori tanáromhoz és barátomhoz, Koloszar Lászlóhoz egy az emigrációban adott interjú, amely 1956-ról és Nagy Imre programjáról szólt. Ebből sok minden világos lett számomra, de mindenekelőtt csodáltam a mondatokból áradó szabadságot. Később, amikor filozófiát tanultam az ELTE Bölcsészkarán, rengeteget hallottunk Lukácsról és az ONTOLÓGIÁ-ról, de a Lukács-iskola munkái már alig-alig kerültek szóba, sőt olyan érvelésekre is emlékszem (ezek a leginkább Tőkei Ferenc óráin hangzottak el), hogy egy szocialista állam nem tarthat el olyan filozófusokat, akik nyíltan szembefordulnak vele. Aztán a nyolcvanas évek legvégén találkoztam először személyesen Heller Ágnessel, amikor 1988. május 30-án előadást tartott a frankfurti egyetemen, és utána (férjével, Fehér Ferencsel) együtt vacsorázott Habermas kollokviumi körével annak törzshelyén, a Dionysos nevű étteremben. Így Habermas mutatott be Heller Ágnesnek.
5. Makai Mária: KRITIKAI MEGJEGYZÉSEK EGY MARXISTA MUNKÁHOZ. In: Magyar Filozófiai Szemle, 1957/1. 169. – Csak megjegyezni szeretném, hogy a következő számban Heller Ágnes neve már sem szerkesztőként, sem szerkesztőbizottsági tagként nem szerepel. Sőt az első számban említett OSZTÁLYERKÖLCS – EGYETEMES EMBERI ERKÖLCS című tanulmánya sem készült el sohasem.
6. Makai Mária/Földesi Tamás: AZ ETIKAI REVIZIONIZMUS KRITIKÁJÁHOZ. HELLER ÁGNES ETIKAI NÉZETEINEK BÍRÁLATA. In: Magyar Filozófiai Szemle, 1960/1. 33.
7. Uo.

8. I. m. 35.

9. Ebből a szempontból szimptomatikus lehet Makai első könyvének címe: A MEGHASONLOTT TUDAT VILÁGKÉPE. Kossuth Könyvkiadó, 1969.

10. „*Csőkönyös magartartásom* [revizionista filozófiám] egyik tanújával [nem tudjuk, hogy a kettő közül melyikkel] éppen nemrégiben szembesítettek, méghozzá egy belügyi besúgó jelentésének formájában. Igen részletes jelentés volt, nem értem, hogy ezt a kitémitető figyelmet mivel érdemeltem ki. De mindez nem tartozik filozófiám történetéhez.” (43.)

11. Heller Ágnes: A SZÁNDÉKTÓL A KÖVETKEZMÉNYIG. ELŐADÁSOK AZ ÁLTALÁNOS ETIKÁRÓL. Magvető, 1970.

12. Erről az évtizedről beszélgettem Heller Ágnessel születésnapja alkalmából Pécssett, a Művészetek és Irodalom Házában, 2009. május 22-én.

13. Márkus György: NEM KÉREM VISSZA AZ ISKOLAPÉNZT. In: *Múlt és Jövő*, 2009/2. 6.

14. I. m. 9.

15. Heller Ágnes: LUKÁCS GYÖRGY „ESZTÉTIKA”-JÁRÓL. In: uő: ÉRTÉK ÉS TÖRTÉNELEM. TANULMÁNYOK. Magvető, 1969. 539. Kiemelések tőlem: W. J.

16. Heller Ágnes: A MINDENNAPI ÉLET. Akadémiai Kiadó, 1970. 17.

17. Marx már felvillantja ezt az egyéni perspektívát, de gyorsan egybe is mossa az osztársadalmi reprodukcióval. „*A társadalomban termelő egyének – ennél fogva az egyének társadalmilag meghatározott termelése – természetesen a kiindulópont.*” Marx: A POLITIKAI GAZDASÁGTAN BÍRÁLATÁNAK ALAPVONALAI, I. In: MARX/ENGELS MŰVEI, 46/1. kötet. Kossuth Könyvkiadó, 1972. 11. Vagy másutt: „*Minden emberi történelem első előfeltétele természetesen eleven emberi egyének létezése. Az első megálapítandó tényállás tehát ezeknek az egyéneknek testi szervezete és általa adott viszonyuk a rajtuk kívüli természethez.*” Marx/Engels: A NÉMET IDEOLÓGIA. In: MARX/ENGELS MŰVEI, 2. kötet. 21.

18. Ebben az időben készülhetett Márkus György MARXIZMUS ÉS „ANTROPOLÓGIA” című könyvecskéje is, amelynek első kiadása 1965-ben jelent meg.

19. Hellerhez hasonlóan Márkus György is a kiszélesítéssel próbálta elrelativizálni a gazdasági determinációt. Lásd i. m. 32.: „*Az embernek munkát végző és ezáltal univerzális lényként való felfogása nem meríti ki az »emberi lényeg« fogalmát.*” Ugyanakkor a HOGYAN LEHETSÉGES KRITIKAI GAZDASÁGTAN? című műben a gazdasági redukcionizmus megint egyértelműen érvényesül.

20. Lukács György: A TÁRSADALMI LÉT ONTOLÓGIÁJÁRÓL, I. Magvető, 1976. 309.

21. Heller Ágnes: MARX SZÜKSÉGLETMÉLETE. In: Fehér Ferenc/Heller Ágnes: MARX ÉS A MODERNITÁS. Argumentum/Lukács Archívum, 2002. 125.

22. A Kádár-rendszer utolsó éveiben a szövegimmanencia felé forduló egész generáció nagy valószínűséggel ezekből az írásokból tanult a legtöbbet.

23. Heller Ágnes: PORTRÉVÁZLATOK AZ ETIKA TÖRTÉNETÉBŐL. I. k. 159–192.

24. I. m. 332. – A mai napig hálás köszönettel gondolkodom vissza azokra a hosszú-hosszú beszélgetésekre és vitákra, amelyeket akkori tanárom, Koloszar László folytatott velem erről az esszéről és különösen annak utolsó bekezdéséről.

25. I. m. 368. k.

26. A program öt kötetből állt volna: 1) Az ösztönök; 2) Az érzelmek elmélete; 3) A szükségletek elmélete; 4) Személyiségelmélet; 5) A második természet. (115.)

27. Gondoljunk a következő könyvek/tanulmányok sorozatára és rendkívül komplex, az átláthatatlanság határait súroló belső összefüggéseire: Heller Ágnes: MARX SZÜKSÉGLETMÉLETE, Bence György/Kis János/Márkus György: HOGYAN LEHETSÉGES KRITIKAI GAZDASÁGTAN?, Vajda Mihály: A MARXIZMUS ÉS KELET-EURÓPA. LEVÉLFÉLE BARÁTAINAK.

28. Vajda Mihály: A MARXIZMUS ÉS KELET-EURÓPA. LEVÉLFÉLE BARÁTAINAK. In: uő: MARX UTÁN SZABADON, AVAGY MIÉRT NEM VAGYOK MÁR MARXISTA? Gondolat, 1990. 31.

29. Az első fejezetet Márkus György, a másodikikat Heller Ágnes, a harmadikat Fehér Ferenc írta.

30. „*Emiatt számunkra egyfajta menekülési hajlam megnyilvánulásának tűnik, különösen nyugati vagy keleti radikálisok esetében, ha ezeket a gazdaságokat kizárólag vagy elsősorban elmaradott nemzeti történelmük felől tárgyalják. Ez az álláspont ugyanis háttér fordít annak a ténynek, hogy ezek a társadalmak – bármennyire tragikus legyen is ez a tény – annak a nemzetközi társadalmi és szellemi mozgalomnak a történelméhez tartoznak, amely a szocializmus nevet viseli.*” Fehér Ferenc/Heller Ágnes/Márkus György: DIKTATÚRA A SZÜKSÉGLETEK FELETT. Cserépfalvi kiadása, 1991. 77.

31. Különböző elemzések általában a „posztmodern” kategóriáját szokták alkalmazni a kései helleri életmű jellemzésére. Lásd Percz László elemzéseit. In: Boros Gábor (szerk.): FILOZÓFIA. Akadémiai Kiadó, 2007. 1170–1171. Én azonban már a MEGTESTESÜLÉS című könyv elemzésekor felfigyeltem rá, hogy Heller szembezáll a posztmodern egyik legalapvetőbb gondolatával, a nagy elbeszélés végével.

32. Kiemelés tőlem: W. J. – Ebből kiindulva egészen új fényben jelenik meg az az utalás, amelyet Heller Vajda Mihály legutóbbi könyvei kapcsán fogalmazott meg: „*Meg kell tehát ismételnem, hogy Vajdát kizárólag a végső kérdések izgatják. [...] Hiába ismétli meg untalanul, hogy az egyessel kellene foglalkozni, az egyest kellene körüljárni. [...] Vajda tehetsége nem az egyes megragadásában van, hanem a végső kérdések feltérképezésében. Valahányszor az »egyest« veszi célba, legyen az egy regény, vers, elmélet vagy filozófiai mű, néhány bekezdés után már a végső kérdéseknél landol.*” Boros János/Heller Ágnes (szerk.): NEGATÍV KÜLDETÉS. ESSZÉK VAJDA MIHÁLY FILOZÓFIÁJÁRÓL. I. k. 14.

33. Johann Wolfgang Goethe: WILHELM MEISTER VANDORÉVEI. Európa, 1983. 529. Vas István fordítása.

34. Heller Ágnes: A FILOZÓFUS MORÁLIS KÜLDETÉSE. In: uő: ÉRTÉK ÉS TÖRTÉNELEM. I. k. 117–136.

35. I. m. 12. k. Az utolsó kiemelés tőlem: W. J.

36. I. m. 126.

37. „A filozófus, aki »király« lesz, nem maradhat többé filozófus, a »király«, aki filozófus lesz, nem lehet többé »király«. Illetve, amennyiben az marad: a filozófus filozófiája és a »király« birodalma tönkremegy. Miért? – Azért, mert a filozófus reprezentatív magatartása és a politikus reprezentatív magatartása szükségszerűen eltér egymástól.” I. m. 128.

38. I. m. 127. k.

39. Vajda Mihály: OBJEKTÍV TERMÉSZETKÉP ÉS TÁRSADALMI PRAXIS. In: *Magyar Filozófiai Szemle*, 1967/2. 318.

40. Márkus György: VITÁK ÉS IRÁNYZATOK A MARXISTA FILOZÓFIÁBAN. In: *Kortárs*, 1968. július. 1112.

41. I. m. 1117.

42. Uo. 6. jegyzet.

43. I. m. 1111. Az ehhez kapcsolódó lábjegyzetben Márkus ezt írja: „Ezt a tényt maga Lukács húzta alá legélesebben – sőt egyes vonatkozásokban talán kissé egyoldalúan is – e korszakbeli munkásságát áttekintő legújabb tanulmányában [...]” Uo. 1. jegyzet.

44. I. m. 1118. „Ebben az értelemben a filozófia valóban nem más, mint egy állandóan megújuló, mindig a jelenből kinövő »összefoglalása« azoknak a »legáltalánosabb eredményeknek, amelyek az emberek történeti fejlődésének szemléletéből vonhatók el« (Marx), a társadalmi lét reális ontológiája, ami az »emberi lényeg« kibontakozásának szempontjából tekintett történelem maga.” Uo.

45. Heller Ágnes: A FILOZÓFUS MORÁLIS KÜLDETÉSE. I. k. 133.

46. Vajda Mihály írja az elemzett könyv ELŐBESZÉDÉBEN: „S 1972 végén eljött a »bedáldozás« ideje. Hogy miért látták így, azt nagyjából tudjuk; erről azonban nem szeretnék írni, a kutyát sem érdeklik már ezek a párt beharcaival összefüggő történetek. Azt viszont csak az ördög tudja, hogy mit akartak velünk. Csak nem gondolták, hogy bárkit is meg fognak győzni a szövegeikkel?” (10.)

47. Ebbe az irányba mutat Heller Ágnes következő megfogalmazása: „Lukács gondolata, mely szerint ha Marx egyetlen tétele sem bizonyulna igaznak, módszere akkor is igaz lenne – Marx filozófiai státuszának máig is legáltalósabb megfogalmazása.” (57.) A következő mondat azonban mintha ezt relativizálná: „A módszer és a rendszer azonban a filozófiában mindig egy építmény mozzanatai.” (Uo.) Ha ez így van, akkor nincs olyan módszertani igazság, amely a tételes igazságtól elválasztható lenne. Marx módszere együtt bukkott meg a rendszerével. Ezt lehet látni Vajda Mihály MARX UTÁN SZABADON, AVAGY MIÉRT NEM VAGYOK MÁR MARXISTA? című könyvének tanulmányaiból.

48. A „radikális utópia” fogalma a „radikális szükségletek” fogalmának meghosszabbítása. Lásd Heller Ágnes: MARX SZÜKSÉGLETELMÉLETE. In: Fehér Ferenc/Heller Ágnes: MARX ÉS A MODERNITÁS. I. k. 61. kk.

49. Kb. a kilencvenes évek közepéről emlékszem, hogy különböző vitákban és beszélgetésekben Vajda Mihály nagyon szívesen hivatkozott hasonló alapvető, a filozófiára (persze akkoriban már a posztmodern

filozófiára) vonatkozó tézisekre. Ez a vitastílus valószínűleg ezekben az években alakulhatott ki.

50. I. m. 1118.

51. „Mindazt, amit a filozófiáról elmondtam, a marxizmus filozófia álláspontjáról mondtam el.” (198.)

52. Vajda Mihály itt egy korábbi tanulmányára utal: AZ EMBERISÉG FUNKCIONÁRIUSA. In: uő: VÁLTOZÓ EVIDENCIÁK. Cserépfalvi/Századvég, 1992. 133–148.

53. Ezen a helyen természetesen nem tudom kidolgozni, hogy ez a tanulmány mennyit köszönhet Husserl KRISIS-könyvének. De két olyan történeti munkára szeretnék rámutatni, amelyekben Vajda ezt az új történeti érdeklődését érvényesítette: az egyik a FASZIZMUS-KÖNYV, a másik az OROSZ SZOCIALIZMUS KÖZÉPEURÓPÁBAN című tanulmánygyűjtemény.

54. Heller Ágnes: AZ ÖSZTÖNÖK/ AZ ÉRZELMEK ELMÉLETE. Gondolat, 1978. 8.

55. Heller Ágnes: A FILOZÓFIA RADIKALIZMUSA. I. k. 86.

56. Uo.

57. I. m. 41. Kiemelés tőlem: W. J.

58. I. m. 31.

59. I. m. 87. Kiemelés tőlem: W. J.

60. Vajda Mihálynál a kezdetektől erősebb a filozófia és a szaktudományok szembeállítás. Lásd már az OBJEKTÍV TERMÉSZETKÉP ÉS TÁRSADALMI PRAXIS című (fentiekben már említett) tanulmányát. A filozófusper után ilyen megfogalmazásokkal találkozhatunk: „Szókratésznek nincsenek többé, s nincs többé az a világ, amelyiknek – ha ki is itatta vele a bürokpoharat – Szókratészre szüksége volt. A filozófus nem tud többé az utca emberének nyelvén beszélni, aki viszont ezen a nyelven kívánja a maga tapasztalatait megfogalmazni, az még az elvont filozófusnál is rosszabbul jár: megmosolyogják, s még az a tisztelet sem jár ki neki, amit a mások számára érthetetlen elvek és eszmék elsajátításának, a róluk való vitatkozásnak a képesége kivált az emberekből.” (Vajda Mihály: AZ EMBERISÉG FUNKCIONÁRIUSA. In: uő: VÁLTOZÓ EVIDENCIÁK. I. k. 133. k.) Erre persze Heller Ágnes azt válaszolhatja, hogy ő nem a mindennapi nyelvről, hanem a mindennapi tények és események leírásáról beszél. A kihívás éppen abban áll, hogy a mindennapi tényekről és eseményekről filozófiailag beszéljünk.

61. Heller Ágnes: A MINDENNAPI ÉLET SZERKEZETÉNEK VÁZLATA. In: uő: ÉRTÉK ÉS TÖRTÉNELEM. I. k. 44.

62. A MINDENNAPI ÉLET című könyv a megfelelő helyen hivatkozik is Vajda OBJEKTÍV TERMÉSZETKÉP ÉS TÁRSADALMI PRAXIS című tanulmányára. Lásd i. m. 156.

63. Heller Ágnes: A MINDENNAPI ÉLET. I. k. 156.

64. I. m. 156. k.

65. I. m. 157.

66. I. m. 157. k.

67. Heller Ágnes: A FILOZÓFIA RADIKALIZMUSA. I. k. 86.

68. Heller Ágnes: FILOZÓFIÁM TÖRTÉNETE. I. k. 121.

69. Heller Ágnes: A MINDENNAPI ÉLET. I. k. 17. Kiemelés tőlem: W. J.

70. I. m. 154.

71. „A mindennapi élet a társadalmi reprodukció min-

denkori lehetőséget megteremtő egyedi reprodukciókat jellemző tevékenységek összessége.” Heller Ágnes: A MINDENNAPI ÉLET. I. k. 17.

72. A könyv első lábjegyzetében Heller Ágnes azt mondja, hogy ez a meghatározás tulajdonképpen Helmut Plessner LACHEN UND WEINEN című könyvének meghatározására épül: „Az érzés lényege szerint magammal valomihézt való kapcsolása.” Heller Ágnes: AZ ÉRZELMEK ELMÉLETE. I. k. 21.

73. Heller Ágnes: FILOZÓFIÁM TÖRTÉNETE. I. k. 118.

74. Heller Ágnes: A MINDENNAPI ÉLET. I. k. 302.

75. Ne feledjük el, hogy a „dialmat” alapvető kérdése ezekben az években a világ megismerhetőségének kérdése volt. Lásd pl. Földesi Tamás: A „MEGISMERHETŐSÉG” MODERN PROBLÉMÁI. Kossuth Könyvkiadó, 1971. A könyv befejező részében Földesi ezt írta: „A könyv megírásával az volt a célom, hogy felvázoljam azoknak a problémáknak egy részét, amelyek a »megismerhetőségtétel« kapcsolatban [...] jelentkeznek. Tudom, hogy azok a válaszok vagy megoldási lehetőségek, amelyeket az egyes újabban felvetődő kérdésekre próbáltam adni, nem teljesen kidolgozottak, gyakran vitathatók.” I. m. 326. Vajda és Márkus tanulmányai, valamint Heller A MINDENNAPI ÉLET című könyve ezt a kérdésfeltevést próbálják értelmetlenné tenni.

76. De van még egy másik kötelék is a két mű között. Már A MINDENNAPI ÉLET-ben az volt az ember érzése, hogy az affekciók meghatározása bizonyos funkcionálisztikus-rendszerelméleti patenrek szerint történik. AZ ÉRZELMEK ELMÉLETÉ-ben e fogalmiság jelenléte

azonban már teljesen egyértelmű: „Mit jelent az, hogy »involválva vagyok«? A világ által adott feladatokban az én szelektál. A szelektálás az organizmus homeosztázisának fenntartására irányul. A homeosztázis nem pusztán biológiai homeosztázis [...], hanem társadalmi: mindig egy adott társadalmi közegekben kell magunkat fenntartanunk és reprodukálnunk. A homeosztázis az én-rendszer megőrzése és kiterjesztése; az utóbbi mindig az én folyamatosságának biztosításával megy végbe. Az én azt szelektálja, ami fenntartását [...] és kiterjesztését biztosítja.” Heller Ágnes: AZ ÉRZELMEK ELMÉLETE. I. k. 36.

77. Heller Ágnes: FILOZÓFIÁM TÖRTÉNETE. I. k. 252.

78. Kőbányai János interjúregénye. Múlt és Jövő Kiadó, 1998.

79. Heller Ágnes: FILOZÓFIÁM TÖRTÉNETE. I. k. 11.

80. Uo.

81. „Mellesleg nagyon sok ismert ember tartozik, tartozott ebbe a rokonságba: a keramikus Kovács Margit másodmunkatésztvéred volt, miként Ligeti György is.” Rózsa Erzsébet: SE FÉLELEM, SE KESERŰSÉG. I. k. 8.

82. Heller Ágnes: TÁRSADALMI SZEREP ÉS ELŐTÉLET. Akadémiai Kiadó, 1966. 14. Az eredetiben lévő kiemeléseket elhagytam: W. J.

83. A szociológiai és a szociálpszichológiai irodalomban persze van egy neutrálisabb szerepfogalom is, amely még nem foglalja magában az elidegenedést vagy a klisészerűséget.

84. Heller Ágnes: FILOZÓFIÁM TÖRTÉNETE. I. k. 11.

Weiss János

Kedves Olvasónk!

Kérjük, támogassa adója 1%-ával
a Holmi Folyóirat Alapítványt.
Adószáma: 18125218-1-41

Köszönjük!

A folyóirat a Nemzeti Kulturális Alap,
a Nyílt Társadalom Intézet Alapítvány (OSI) és a MOL
támogatásával jelenik meg

nka
Nemzeti Kulturális Alap

BALATONFÜREDI SALVATORE QUASIMODO-EMLEKDÍJ

Balatonfüred Város Önkormányzata
ismét meghirdeti verspályázatát
a Salvatore Quasimodo-emlékdíj elnyerésére.

Valamennyi pályázó **két magyar nyelvű, kiadatlan, más pályázatokon nem díjazott és nem említett művel** vehet részt.
A pályamunkákat gépirással **5 példányban** kérjük eljuttatni

2011. május 31-ig

a következő címre:

Polgármesteri Hivatal, 8230 Balatonfüred, Szent István tér 1.

A kettőnél több verset küldők pályázatát nem áll módunkban
figyelembe venni, illetve a csak
egy példányban küldött pályázatokat sem.

Valamennyi beküldött példányon kérjük feltüntetni a pályázó teljes
nevét és címét, a borítékra írják rá: **Quasimodo költői verseny!**

A beküldött műveket nem áll módunkban visszaküldeni.

**A pályázaton első díjas költemény elnyeri az Emlékdíjat,
valamint a 400 000 Ft összegű ösztöndíjat.**

A zsűri a fődíjon kívül más díjakat is kiadhat.

A díjkiosztót a **2011. szeptember 10-én** rendezendő nemzetközi
költőtálalkozó keretében, az este 6 órakor kezdődő gálaesten – a
zsűri jelenlétében – tartjuk meg.